

BIULETYN

FUNDACJI GENERAL ELŻBIETY ZAWACKIEJ

TORUŃ, ROCZNIK XXVIII: 2016 (NR 66)

„WiNowajczynie”

SYLWETKI KOBIET
OKRĘGU POMORSKIEGO
ZRZESZENIA WOLNOŚĆ
I NIEZAWISŁOŚĆ

(A. Paczoska-Hauke)

BEZPŁATNY

ISSN 1732-1913

ISSN 2081-2752

RECENZENCI WYDAWNICTW FUNDACJI

prof. dr hab. Grzegorz Berendt (IPN/UG), prof. dr hab. Józef Borzyszkowski (UG/Instytut Kaszubski), prof. dr hab. Bogdan Chrzanowski (UG/Muzeum Stutthof, Oddz. w Sopocie), prof. dr hab. Andrzej Gąsiorowski (UG/Muzeum Stutthof, Oddz. w Sopocie), prof. dr hab. Mirosław Golon (UMK/IPN Gdańsk), dr hab. Sylwia Grochowina (UMK), dr hab. Małgorzata Grupa (UMK), prof. dr hab. Jarosław Kłockow (UMK), prof. dr hab. Waldemar Rezmer (UMK), prof. dr hab. Stanisław Salmonowicz (PAN) i prof. dr hab. Jan Sziling (FGEZ)

RADA REDAKCYJNA

Andrzej Tomczak (Toruń) – przewodniczący, Bogdan Chrzanowski (Gdańsk), Agnieszka Cieślakowa (Kraków), Eugenia Maresch (Londyn), Jan Sziling (Toruń)

KOMITET REDAKCYJNY

Katarzyna Minczykowska (redaktor naczelna: kmt@zawacka.pl), Sylwia Grochowina, Dorota Kromp (sekretarz), Dorota Zawacka-Wakarecy

PROJEKT OKŁADKI

Zuzanna Filarska

ADIUSTACJA I KOREKTY

Aneta Dąbrowska-Korzus

TŁUMACZENIE STRESZCZEŃ I SŁÓW KLUCZOWYCH

Agnieszka Chabros

Na okładce: Maria Sobocińska „Ryśka” i jej grypsy pisane do rodziny z więzienia w Fordonie, zbiory FGEZ

Skład: Wena, 56/4618595

Druk: Wąbrzeskie Zakłady Graficzne, www.wzg.com.pl

Teksty z działów „Przyczynki Historyczne” i „Źródła” publikowane na łamach „Biuletynu” podlegają procedurze recenzowania.

Redakcja zastrzega sobie prawo do redagowania i skracania przekazanych do druku tekstów. Nie zwraca też tekstów niezamówionych.

„Biuletyn” on-line www.zawacka.pl

Printed in Poland

© Fundacja General Elżbiety Zawackiej.

Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej
oraz Wojskowej Służby Polek

Biuletyn R. XXVIII: 2016 (66) dofinansowała
Gmina Miasta Toruń
www.torun.pl

SPIS TREŚCI

PRZYCZYNNKI HISTORYCZNE

Alicja Paczoska-Hauke, „Winowajczynię”. Sylwetki kobiet Pomorskiego Okręgu Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”	3
--	---

NOWOŚCI WYDAWNICZE

Warte przeczytania	
<i>Stutthof w kobiecych narracjach</i> , pod red. Wirginii Węglińskiej, Marzeny Dworak i Anity Rzeszowskiej, przy współpracy Małgorzaty Daniluk	45
Z Biblioteki Fundacji (Dorota Kromp)	48

ODESZLI OD NAS

Mieczysław Biskupski (1923–2016)	51
Emilia Chrul (1923–2016)	52
Zuzanna Margiel (1915–2016)	53
Anna Elżbieta Szelewicz (1925–2016)	55
Maria Żurawska (1922–2016)	56

KRONIKA

97. rocznica odzyskania niepodległości przez Polskę (Anna Rojewska)	59
I Kongres Historyków Konspiracji Niepodległościowej (Elżbieta Skerska)	60
20 lat z Patronem – Szkoła Podstawowa nr 32 im. Armii Krajowej w Toruniu (Anna Rojewska)	62
IX Międzygimnazjalny Konkurs Historyczny „Udział Polek w II wojnie światowej” (Anna Rojewska, Grzegorz Nadrowski)	64
Odsłonięcie tablicy upamiętniającej gen. Elżbietę Zawacką w Sierpcu (Anna Rojewska) ...	66
Obchody Polskiego Państwa Podziemnego w Bydgoszczy (Elżbieta Skerska)	68

APELE I KOMUNIKATY

Aby nie zaginęła pamięć! (Anna Rojewska)	71
Memoriał Generał Marii Wittek zaprasza i dziękuje! (Anna Rojewska, Dorota Zawacka-Wakarecy)	74

SPRAWOZDANIA

Sprawozdanie z działalności Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej. Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek w Toruniu za rok 2015 (Dorota Kromp, Katarzyna Minczykowska-Targowska, Dorota Zawacka-Wakarecy)	87
---	----

PODZIĘKOWANIA	96
---------------------	----

NASI AUTORZY	102
--------------------	-----

OFERTA WYDAWNICZA

„WINOWAJCZYNIENIE”*
SYLWETKI KOBIET POMORSKIEGO OKRĘGU
ZRZESZENIA „WOLNOŚĆ I NIEZAWISŁOŚĆ”**

„THE FEMALE CULPRITS”*
SILHOUETTES OF WOMEN OF THE POMERANIAN DISTRICT
OF THE UNION OF „FREEDOM AND INDEPENDENCE”**

Streszczenie:

Kim były „winowajczynie”? Taki kryptonim operacyjny nadali im w 1946 r. funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa. Jesienią 1945 r. dawni żołnierze AK powołali nową organizację Ruch Oporu bez Wojny i Dywersji – „Wolność i Niezawisłość” (WiN), która kontynuowała ideę Polski Walczącej. W trudnych warunkach powojennych organizacja ta nie była nastawiona na walkę zbrojną i dywersję wobec władzy komunistycznej i sowieckiego okupanta, ale działania polityczne. Prowadziła również działalność wywiadowczą i kontrwywiadowczą. Miała też sprawnie funkcjonujący system łączności, co było zasługą sekcji kobiecej tej organizacji, w której znalazły się członkinie byłej Wojskowej Służby Kobiet oraz osoby pozyskane: m.in. Zofia Barańska „Wera”, Zofia Dulińska „Trzpiot”, Leokadia Kwiatkowska „Basia”, Łucja Owczarzak „Lusia” i Irena Wolniaszczyk „Wanda”. Na Pomorzu były szczególnie aktywne w Bydgoszczy i Toruniu. Wśród zatrzymanych przez UB w latach 1946–1948 członków i współpracowników tej organizacji na Pomorzu było dwanaście kobiet, z których dwie zgodziły się na współpracę i zostały szybko zwolnione. Pozostałe stanęły przed sądami wojskowymi i otrzymały wyroki od roku do sześciu lat więzienia. Tylko Halinie Krzeszowskiej „Ludmile” udało się uciec do Wrocławia i tam wiele lat po wojnie ukrywała się pod fałszywym nazwiskiem jako Orlińska.

Słowa kluczowe: konspiracja antykomunistyczna, zbrodnie komunistyczne, żołnierze Armii Krajowej, Wojsko Polskie, milicja obywatelska, Urząd Bezpieczeństwa Publicznego

Summary:

Who were the „female culprits”? The officers of the security apparatus gave them such an operational code in 1946. In the autumn of 1945, former soldiers of the Home Army established a new organization Resistance Movement without War and Subversion – „Freedom and Independence” (WiN), which continued the idea of fighting Poland. In difficult post-war conditions, this organization was not focused on armed struggle and sabotage against the communist authorities and the Soviet occupying forces, but more on political activities. Members of the organization also conducted intelligence and counterintelligence activities. It also had a well-functioning communication system, thanks to the female sections consisting of members of the former military organization Women’s Service and recruited women such as: Zofia Barańska alias „Wera”, Zofia Dulińska alias „Trzpiot”, Leokadia Kwiatkowska alias „Basia”, Łucja Owczarzak alias „Lusia” and Irena Wolniaszczyk alias „Wanda”. In Pomerania, women were particularly active in Bydgoszcz and Toruń. Among members and co-workers of the organization detained by the Security Bureau in 1946–1948 in Pomerania there were twelve women, two of whom agreed to cooperate and were quickly released. The others stood before military courts and received sentences from one to six years in prison. Only Halina Krzeszowska alias „Ludmila” managed to escape to Wrocław and there, for many years after the war, she hid under a false surname – Orlińska.

Key words: anti-communist resistance, communist crimes, soldiers of the Home Army, Polish army, the Citizens’ Militia, the Security, the Public Security Office

* Tytuł artykułu „Winowajczynie” nawiązuje do sprawy obiektovej, którą prowadził Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (dalej cyt.: WUBP) w Bydgoszczy, w ramach której inwigilował członków AK-DSZ-WiN. Zob.: IPN By, 030/83, Plan rozpracowania sprawy obiektovej pod kryptonimem „Winowajcy” z dnia 1 VI 1950 r., k. 9–21.

** Pierwodruk referatu wygłoszonego na XXIII konferencji naukowej „Represje komunistyczne wobec kobiet zaangażowanych w działalność niepodległościową w latach 1939–1945”, Toruń 14 XI 2013 r. – red.

W drugiej połowie sierpnia 1945 r. funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa dokonali licznych aresztowań członków Okręgu Pomorskiego Delegatury Sił Zbrojnych (DSZ). Zatrzymano wówczas ponad 40 osób, z których 37 postawiono przed sądami wojskowymi. Z aresztowaniami członków DSZ zbiegła się w czasie decyzja o powołaniu nowej organizacji konspiracyjnej, której bazą kadrową mieli być właśnie dawni członkowie AK i DSZ. 6 IX 1945 r. w miejsce rozwiązanej DSZ utworzono nową organizację pod nazwą Ruch Oporu bez Wojny i Dywersji – „Wolność i Niezawisłość” (skrótowo nazywaną WiN-em), która w swoich założeniach dążyła do odzyskania pełnej niepodległości poprzez działania polityczne. W tym czasie członkowie powojennej konspiracji niepodległościowej starali się odejść od walki zbrojnej i dywersji na rzecz działalności propagandowej i przygotowania społeczeństwa do zapowiadanych wyborów parlamentarnych. Nowa organizacja miała mieć bardziej cywilny niż wojskowy charakter, dlatego członkowie WiN skupiali się na działalności propagandowej, wywiadowczej i kontrwywiadowczej oraz samoobronie¹.

Okręg Pomorski WiN obejmował swym zasięgiem województwo pomorskie. Decyzja o utworzeniu WiN dotarła na Pomorze dopiero 15 IX 1945 r. Misję organizowania Okręgu Pomorskiego powierzono Józefowi Grussowi², który jako prezes sprawował swoją funkcję do momentu aresztowania przez UB, tj. do 5 XII 1945 r. Po wpadce Grussa zrzeszeniem kierował szef referatu organizacyjnego i zastępca prezesa por. Alfons Jarocki „Ali”³, a od połowy lutego 1946 r. kpt. Marian Obniński „Hubert”⁴, akowiec z Lubelszczyzny, kierujący dotąd komórką WiN w powiecie świeckim. Okręg Pomorski WiN dzielił się na cztery rejony:

¹ Z. Biegański, *Sądownictwo i skazani na śmierć z przyczyn politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, Bydgoszcz 2003, s. 83–84.

² Józef Gruss ps. Stanisław (1897–1969) – szef wywiadu Komendy Okręgu ZWZ–AK, komendant Podokręgu Południowego i zastępca szefa Sztabu Komendy Okręgu Pomorze. Gruss został aresztowany w mieszkaniu rodziny Gendaszków w Bydgoszczy przy ul. Św. Trójcy. W czasie śledztwa Gruss przebywał w więzieniu mokotowskim. 21 XII 1946 r. WSR w Warszawie skazał go na dziesięć lat więzienia. 1 XII 1954 r. z powodu złego stanu zdrowia (gruźlica) został zwolniony. Zob. więcej: T. Jaszowski, *Gruss Józef*, [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945* [dalej cyt.: SBKP], cz. 3, pod red. A. Zakrzewskiej, E. Zawackiej, Toruń 1997, s. 60–65.

³ Alfons Jarocki ps. Ali, Antoni, Bernard, Terenowicz (1910–1948) – został aresztowany 20 IV 1946 r. w Bydgoszczy, 22 II 1947 r. skazany przez WSR w Bydgoszczy na dziesięć lat więzienia, 19 IX 1948 r. zamordowany w więzieniu we Wronkach. Zob. B. Chrzanowski, *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” na Pomorzu w latach 1945–1947*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1996, nr 8, s. 7.

⁴ Kpt. Marian Obniński „Hubert” (1906–1969) – żołnierz AK–WiN, powstaniec warszawski został aresztowany 20 IV 1946 r. w Bydgoszczy, a następnie skazany na dziesięć lat więzienia. Zob.: B. Chrzanowski, op. cit., s. 10–11.

chojnicki, świecki, toruński i bydgoski, przy czym rejon toruński, którym kierował Bronisław Pietkiewicz „Żbik”⁵, wykazywał tutaj wyraźną autonomię. Jego kontakty z prezesem WiN w Bydgoszczy były bardzo rzadkie i ograniczały się do przekazu informacji przez łączniczki z WSK z Torunia Halinę Krzeszowską „Halinę” i Łucję Owczarzak „Lusię”⁶. Po aresztowaniu Grussa kierownictwo Okręgu w Bydgoszczy utraciło faktycznie kontakt z rejonem toruńskim. Prawdopodobnie brak tej łączności między Toruniem a Bydgoszczą zaważył na tym, że aresztowani jesienią 1945 r. winowcy z Torunia byli sądzeni nie jako członkowie Okręgu Pomorskiego WiN, ponieważ w czasie śledztwa nie doszukano się ich powiązań z tą organizacją. Stanęli przed ludowym wymiarem sprawiedliwości jako żołnierze AK, którzy nie skorzystali z amnestii, dalej trwali w konspiracji i podejmowali działania propagandowe przeciwko władzy komunistycznej.

Pomorska organizacja WiN miała dość dobry system łączności, który funkcjonował dzięki dużemu zaangażowaniu członkiń Wojskowej Służby Kobiet. Miała też swoje osiągnięcia w zakresie wywiadu i kontrwywiadu. Na podstawie zebranych informacji z terenu sporządzano sprawozdania dla Obszaru Zachodniego WiN. Wydział propagandy wydrukował około 8000 egzemplarzy druków różnych ulotek. Wydawnictwa pt. „Podaj dalej”, „Kronika międzynarodowa”, „Jeszcze Polska nie zginęła”, „Wybory” i „Przed decyzją narodu” były rozprowadzane po całym Pomorzu m.in. przez Irenę Jagielską, Helenę Janicką, Łucję Owczarzak i Elżbietę Przyjemską⁷.

Wiosną 1946 r. Okręg Pomorski WiN został rozbity przez komunistyczny aparat bezpieczeństwa. Do lipca aresztowano ponad 60 członków i współpracowników WiN. Ich pokazowe procesy odbywały się we wrześniu 1946 r. Potem organizacja już na Pomorzu faktycznie nie istniała, ale pojedynczy członkowie WiN, którym udało się uniknąć zatrzymania w czasie głównych aresztowań, byli wyłapywani przez agentów UB również w okresie późniejszym. W ręce UB wpadali kurierzy i wywia-

⁵ Bronisław Pietkiewicz ps. Krzysztof, Wiktor, Żbik (1905–1979) – komendant Garnizonu Inspektoratu Toruń i Podokręgu Południowo-Wschodniego Pomorskiego Okręgu AK. Po wojnie kierował DSZ w Inspektoracie Toruń. Spotykał się z J. Grusem i Marią Sobocińską z Lipna, ale z obawy przed dekonspiracją swoją i podległych sobie ludzi nie uznał oficjalnie zwierzchnictwa prezesa Okręgu WiN z Bydgoszczy. Pod koniec października z obawy przed aresztowaniem wyjechał do Wrocławia. Dzięki rozpowszechnionym wśród znajomych plotkom, że wyjechał za granicę, udało mu się przetrwać największą falę powojennych aresztowań. Potem nie był już represjonowany. Do końca życia mieszkał z rodziną na Dolnym Śląsku. Zob. więcej: T. Jaszowski, *Pietkiewicz Bronisław*, [w:] *SBKP*, cz. 3, s. 138–141.

⁶ Z. Biegański, op. cit., s. 86.

⁷ Ibid., s. 88.

dowcy Obszaru Zachodniego WiN, którzy byli w latach czterdziestych ubiegłego stulecia wysłani na Pomorze (np. Wincenty Kubik, pracownik Wielkopolskiej Huty Szkła w Bydgoszczy). W lipcu 1948 r. aresztowano bibliotekarkę Instytutu Bałtyckiego w Bydgoszczy, Różę Kulwieć, której zarzucano działalność propagandową w ramach struktur WiN. Z zachowanych dokumentów wynika, że dużo bardziej w działalność tej organizacji zaangażowany był na przełomie 1945 i 1946 r. jej ojciec, kpt. Andrzej Kulawiec, który w lutym 1946 r. nagle zmarł i dzięki temu uniknął represji. Ona sama była tylko wtajemniczona w działalność tej organizacji, ale aktywnie się w niej nie udzielała⁸.

Warto wspomnieć, że na Pomorzu działało też kilka oddziałów zbrojnych, którym przypisuje się związki z WiN. Jednym z nich jest grupa „Armia Krajowa” Leona Bucichowskiego „Ryngra” działająca na terenie powiatów: toruńskiego i lipnowskiego od listopada 1945 do grudnia 1946 r. Członkowie oddziału „Ryngra” wysłali anonimowe listy do aktywistów PPR w Toruniu z żądaniem przerwania przez adresatów działalności politycznej, pod groźbą wykonania na nich wyroków śmierci. W grudniu 1946 r. siatka organizacji została rozbita, a niemal wszyscy jej członkowie zatrzymani przez funkcjonariuszy UB. Dowódcę 11 IV 1947 r. WSR w Bydgoszczy skazał na karę śmierci, którą zamieniono na piętnaście lat więzienia. Natomiast pozostali członkowie AK „Ryngra” w zdecydowanej większości otrzymali wyroki pięciu lat więzienia. Wśród nich była również dwie kobiety: Alina Sosinowska „Angelina” i Jadwiga Syrocka „Gryf”⁹.

Z dotychczasowych ustaleń wynika, że w ramach struktur WiN na Pomorzu działało prawie 200 osób¹⁰. Wśród nich było około 30 kobiet. Pełniły one funkcje łączniczek, kwaterowniczek, maszynistek, kolportererek i szyfrantek. Większość z nich w czasie okupacji związana była z konspiracją niepodległościową, przede wszystkim z Wojskową Służbą Kobiet. Warto jednak podkreślić, że wśród zatrzymanych za współpracę z WiN było też kilka młodych kobiet, które wcześniej nie działały w żadnych grupach konspiracyjnych. Stworzenie pełnej imiennej listy kobiet represjonowanych na Pomorzu za związki z WiN jest dość trudne, ponieważ one same nie miały często świadomości, że są członkiniami lub współpracowniczkami WiN, a raczej przyznawały się w śledztwie do przyna-

⁸ Ibid., s. 89.

⁹ IPN By, 09/29, Charakterystyka nielegalnej organizacji WiN z 15 VII 1974 r., k. 1-48.

¹⁰ Dane dotyczące liczby członków Okręgu Pomorskiego WiN są bardzo różne. K. Komorowski w swoim artykule pisał nawet o 7000 członków tej organizacji, co wydaje się wielce zawyżone. Zob.: K. Komorowski, *Okręg Pomorze Armii Krajowej. Od Grunwaldu do WiN-u*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1994, nr 4, s. 92.

ležności w czasie wojny do AK. Jako pewne kryterium ich przynależności do WiN przyjąć więc można czas działalności konspiracyjnej po 15 IX 1945 r. oraz kontakty osobiste z żołnierzami DSZ i WiN-u w regionie, w tym głównie z kadrą kierowniczą: Józefem Grussem, Bronisławem Pietkiewiczem, Maksymilianem Jakubowskim „Jurem”¹¹ i innymi żołnierzami WiN, którym kobiety te pomagały prowadzić działania przeciwko komunistom i Sowietom.

Kobiety najczęściej najpierw wchodziły w struktury Delegatury Sił Zbrojnych, a potem Zrzeszenia WiN. Były to głównie mieszkanki Bydgoszczy, Torunia i Lipna. Do tych najbardziej aktywnych na terenie Bydgoszczy należały: Łucja Owczarzak „Lusia”, Halina Melzacka, Kazimiera Bartel, Helena Szajkowska, Jadwiga Derucka, siostry Zofia i Marta Dułińskie, Irena Wolniaszczyk „Wanda”, Leokadia Kwiatkowska „Basia”, Halina Czerwińska i Elżbieta Przyjemka. Wspierały one głównie pracę wywiadowczą członków WiN. Przewoziły meldunki i raporty sytuacyjne między poszczególnymi szefami wydziałów. Zajmowały się przerzutem prasy i druków ulotnych np. z Bydgoszczy do Chojnic. Do najbardziej aktywnych „winowajczyń” w rejonie toruńskim należały: Halina Krzeszowska „Halina” i Irena Jagielska „Ewa”. Bardzo prężną sieć WiN zorganizowano również w powiecie lipnowskim. Grupę żeńską w tym powiecie reprezentowały: Maria Sobocińska „Ryśka”, Stanisława Okońska, Jadwiga Lewandowska, Cecylia Knapkiewicz, Cecylia Marszałek, Celina Paradowska, Sabina Krasicka i Franciszka Wojtowicz. Prawie wszystkie były zatrzymane przez funkcjonariuszy UB, a potem obok mężczyzn stały przed wojskowymi sądami¹².

Po latach Maria Sobocińska o kontynuacji walki po 1945 r. tak pisała: „Wobec zlikwidowania okupacji niemieckiej pojawiło się naturalne pragnienie rozpoczęcia spokojnego, ustabilizowanego życia. Pragnęły tego zwłaszcza kobiety. Ale czy mogły tak postąpić? Czy rozkaz gen. Okulickiego faktycznie zwolnił je z obowiązku pracy na rzecz wyzwolenia kraju? Zawierał przecież m.in. następujące słowa: »[...] Dalszą swą pracę i działalność prowadźcie w duchu odzyskania pełnej niepodległości Państwa [...] W tym działaniu każdy z was musi być dla siebie do-

¹¹ Maksymilian Jakubowski ps. Jur (1913–1981) – komendant chorągwi pomorskiej Szarych Szeregów, szef referatu bezpieczeństwa Komendy Okręgu AK. 20 IV 1946 r. aresztowany przez UB, a potem skazany przez WSR w Bydgoszczy na dziesięć lat więzienia. W 1951 r. został zwolniony. Zob.: B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, K. Steyer, *Polska podziemna na Pomorzu w latach 1939–1945*, Gdańsk 2005, s. 601; A. Gąsiorowski, *Jakubowski Maksymilian*, [w:] SBKP, cz. 4, pod red. A. Zakrzewskiej i E. Zawackiej, Toruń 1994, s. 61–62.

¹² B. Chrzanowski, *Służby kobiece w organizacjach prawicowych i niektórych strukturach polskiego państwa podziemnego na Pomorzu*, [w:] *Służba Polek na frontach II wojny światowej*, cz. 2, pod red. E. Zawackiej, Toruń 1998, s. 237.

wódcą [...] a my miałyśmy świadomość, że w kraju jest nowy okupant, o tyle groźniejszy, że podający się za „przyjaciela” i znajdujący popleczników w szeregach polskich komunistów». Członkinie WSK w obwodzie lipnowskim nie zaprzestały więc swej działalności”¹³.

Zdarzało się, że działalność Okręgu Pomorskiego WiN wspierały też kobiety o niesprecyzowanych jeszcze poglądach politycznych, ale kierujące się w swym postępowaniu zwykłą ludzką życzliwością lub sympatią do członków polskiego podziemia niepodległościowego, których znały osobiście. Wśród „winowajczyń” dominowały młode dziewczyny, które jeszcze nie założyły rodziny, lub wdowy, które utraciły swoich mężów w czasie okupacji. To oczywiste, że osobom wolnym łatwiej było podjąć ryzyko walki z komunistami o pełną niepodległość Polski niż matkom nieletnich dzieci. Członkinie zrzeszenia WiN pochodziły z rodzin o różnym statusie społecznym. Są wśród nich zarówno kobiety z rodzin inteligentkich, jak i robotniczych. Niektóre kobiety Okręgu Pomorskiego WiN ukończyły studia, inne tylko cztery klasy szkoły powszechnej. Łączyło je przede wszystkim wielkie pragnienie życia w suwerennej ojczyźnie i to, że za wierność przysiędze konspiracyjnej były po wojnie represjonowane przez komunistyczny aparat bezpieczeństwa.

Podczas rozprawy sądowej oskarżona łączniczka WiN z Bydgoszczy Łucja Owczarzak szczegółowo opisała metody śledcze, jakim została poddana przez przesłuchujących ją oficerów UB. Na rozprawie tak opisała swoje przejścia z oficerami bezpieki: „Dnia 20 kwietnia o godz. 5.30 wieczorem w swoim mieszkaniu zostałam aresztowana i zostałam zawieziona na ul. Gdańską 66. Od razu zostałam wprowadzona na przesłuchy. Wtedy jakiś funkcjonariusz UB. ubrany po cywilnemu zaczął [mi] ubliżać i powiedział: »Znowu jedną andersowską kurwę przywieźli«. Razem z nim w pokoju tym było więcej panów i ja powiedziałam, że wypraszam sobie takich przezwisk i prosiłam, aby sprawdzili moje dokumenty i kim jestem. Wtedy ten sam pan zaczął wymyślać jeszcze bardziej, [...] tak, że w tej chwili jest tu niegodne powiedzieć [co on mówił], a kiedy ja powiedziałam, że złożę zażalenie to on odpowiedział że zdechnę zanim zajdę do sądu. [...] W parę minut później kazano mnie się rozbierać, a kiedy zdjęłam ciepłe okrycie pozostawiono mnie tylko w letniej sukience, a nawet i pasek od pończoch kazano mi oddać, mówiąc, że mi będzie za gorąco i wtedy to zaprowadzili mnie do karca znajdującego się w tym samym gmachu. W karcu siedziałam aż do rana. Z pierwszego przesłuchania protokołu nie zrobiono. W dniu 21 IV 1946 r. zawołano mnie na przesłu-

¹³ M. Sobocińska, *Wojskowa Służba Kobiet Inspektoratu AK Włocławek*, [w:] *Służba Polek na frontach II wojny światowej*, cz. 3, pod red. E. Zawackiej, Toruń 1999, s. 102.

chy. Przesłuchiwał mnie por. Ziemiński¹⁴ i protokół z tego przesłuchania był spisany. Pan Ziemiński znęcał się nade mną, w okropny sposób, zaczął mnie najpierw bić pięścią w twarz, żołądek, nerki i w ogóle gdzie się dało, a nawet kiedy upadłam z krzesła zaczął mnie kopać. [...] Podaje, że kiedy upadłam na ziemię, strasznie mnie kopał, aż do dziś noszę ślady, a następnie, kiedy kazał mi wstać, wówczas wstałam i oświadczyłam że teraz wszystko podpiszę, co tylko zechcę. On mnie pierwszy przesłuchiwał i to był pierwszy protokół, który podpisałam. Ile protokółów podpisałam, tego nie pamiętam, jednak protokoły nie zgadzały się z moimi zeznaniami. Po przesłuchaniu przeprowadzono mnie z powrotem do karca [...] gdzie siedziałam do wieczora a wieczorem w dniu 21 IV 1946 r. przeprowadzono nas do WUBP w Bydgoszczy ul. Wały Jagiellońskie 8. Wyjaśniam że po skopaniu mnie, miałam na nogach krew. W celi w areszcie przy Wałach Jagiellońskich więźniarki opatrzyły rany moje i ogrzały mnie swoimi płaszczami. Tego samego wieczora to znaczy w pierwsze święto Wielkiej Nocy, zostałam wezwana znów na przesłuchy, przy tym badaniu był obecny Czerniawski, który zaczął mnie bić ręką, a później rzucił na mnie suszką od bibuły. Po pobiciu mnie po twarzy, twarz zaczęła pękać i krwawić. Gdy zasłaniałam się rękoma przed uderzeniem suszki uderzył mnie tak mocno w palce, że palce zaczęły krwawić. Ten sam pan Czerniawski na moją skargę, że opowiem o tym przed sądem, oświadczył mi, że oni mają metody i że nim stanę przed sądem to tu zdechnę wpierw. Po przesłuchaniu wprowadzono znów mnie do karca. Po wyjściu z karca zostałam wprowadzona do izolatki, [...] przebywałam [tam] przez trzy tygodnie. Koc otrzymałam dopiero po pięciu dniach. Zbita [byłam] mocno i następnie przebywałam tylko w lekkiej sukience w karcu przyczyniło się [to] do [mojego] zachorowania. Lekarz stwierdził że choruję na nerki i okostną. Udzielono mi pomoc[y] i od tej pory traktowano mnie dobrze. Jeżeli chodzi o tego pana, co mnie tak mocno ubliżył i co rzucił we mnie suszką, to nie mogę powiedzieć dokładnie jego nazwiska, czy on się nazywa Czerniewski czy Czerniecki. Będąc na Wałach Jagiellońskich w areszcie przesłuchiwał mnie już pan Janicki¹⁵. Ten nie bił mnie, tylko stale mi groził przypominając metody, które do mnie zastosowano”¹⁶.

¹⁴ Chodzi o Jana Zimnickiego, kierownika Wydziału Śledczego WUBP w Bydgoszczy. Zob.: *Twarze bezpieki 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w województwie pomorskim (bydgoskim), toruńskim i włocławskim*, pod red. M. Szymaniaka, Bydgoszcz–Gdańsk 2010, s. 490.

¹⁵ Chodzi o oficera śledczego WUBP w Bydgoszczy, Jana Janickiego. Zob.: *Twarze bezpieki 1945–1990...*, s. 273.

¹⁶ IPN By, 66/801, Protokół rozprawy WSR w Bydgoszczy z dnia 18 IX 1946 r., k. 72.

Nawet jeśli przyjmiemy, że nie wszystkie kobiety aresztowane za współpracę z WiN miały za sobą tak bolesne przejścia w areszcie UB jak p. Łucja Owczarzak, to z zanalizowanych losów członkiń powojennej pomorskiej konspiracji wynika, że w większości wypadków na ich późniejszym życiu bardzo ciążyło piętno pobytu w więzieniu i kariery zawodowej w PRL-u żadna z nich nie zrobiła.

NOTKI BIOGRAFICZNE KOBIET OKRĘGU POMORSKIEGO WiN

Adamczak Jadwiga ps. Jagoda zam. Dębowska (1906–1986) – szef wywiadu komendy Obwodu Lipno, kwaterniczka WiN

Córka Antoniego i Stanisławy z d. Olejniczak urodziła się w 22 IX 1906 r. w Sobótce (pow. Ostrów Wielkopolski). Przed wojną była nauczycielką w Lipnie. W czasie okupacji niemieckiej pracowała w hurtowni materiałów elektrycznych i hydraulicznych. Dzięki doskonałej znajomości języków niemieckiego i angielskiego była bardzo aktywna w konspiracji. Pomagała uciekinierom (jeńcom angielskim) z obozu w Niedźwiedziu (pow. Lipno) w przeniesieniu do Generalnego Gubernatorstwa. W jej mieszkaniu w Lipnie odbywały się narady komendy. Po drugiej wojnie kontynuowała działalność konspiracyjną w ramach DSZ-WiN. 16 XI 1945 r. w jej domu odbywała się narada członkiń WiN, o której wcześniej dzięki donosom agentury dowiedział się PUBP w Lipnie. Aresztowano wówczas wszystkich obecnych na tym spotkaniu wraz z Adamczykówną. Ponieważ nikt z aresztowanych w czasie śledztwa nie obciążył jej swoimi zeznaniami, została zwolniona z aresztu. Pracowała potem w Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Lipnie. Po wyjściu za mąż wyprowadziła się do Brwinowa (pow. Pruszków). Jej mąż wykorzystując swoje koligacje rodzinne, zdecydował się na wyjazd do Ameryki. Jej mimo wielu starań nie udało się wyjechać z Polski, dlatego resztę życia spędziła w samotności. Zmarła 23 XII 1986 r. w Brwinowie¹⁷.

Czesława Bagińska ps. Elżbieta, Karo zam. Błaszak (1903–1998) – wywiadowczyni i sanitariuszka AK-WiN Toruń

Córka Antoniego Malaka i Franciszki z d. Walkiewicz, urodziła się 8 IV 1903 r. w Donatowie (pow. Kościan). Była córką policjanta. W latach dwudziestych ubiegłego stulecia wraz z rodzicami mieszkała w Śremie,

¹⁷ B. Ziółkowski, *Polska podziemna na Kujawach Wschodnich i Ziemi Dobrzyńskiej w latach 1939–45*, Toruń 2008, s. 663.

a następnie w Toruniu. Ukończyła Zawodową Szkołę Handlową w Toruniu. W 1929 r. zawarła związek małżeński z Mieczysławem Bagińskim. Od 1943 r. była sanitariuszką w AK w Toruniu. Do organizacji wciągnęła ją Zofia Stankiewiczówna „Stanisława”. W 1944 r. pełniła funkcję komendantki drużyny sanitarnej. Po drugiej wojnie nadal pozostała w konspiracji. Utrzymywała kontakty z rodziną Stankiewiczów, kolportowała „Głos Prawdy”, konspiracyjną gazetkę redagowaną przez jej męża Mieczysława Bagińskiego „Grzmocińskiego”. 14 IV 1947 r. skorzystała z amnestii w MUBP w Toruniu. W latach późniejszych pracowała w Związku Rewizyjnym Spółdzielczości w Toruniu. Po śmierci pierwszego męża w 1978 r. wyszła ponownie za mąż, za Stefana Błaszaka. Ostatnie lata życia mieszkała w Toruniu, gdzie zmarła 24 III 1998 r.¹⁸

Fot. ze zbiorów FGEZ

Zofia Barańska ps. Wera (1912-?) - łączniczka WiN Bydgoszcz

Córka Jana i Anny z d. Szatkowskiej, urodziła się 20 X 1912 r. w Krakowie. Jej ojciec był agronomem. Przed drugą wojną ukończyła szkołę powszechną i kursy handlowe. W latach trzydziestych XX w. pracowała w sekretariacie PCK w Bydgoszczy. W czasie okupacji niemieckiej była zatrudniona jako robotnica w warsztatach kolejowych w Bydgoszczy. Od lutego do czerwca 1945 r. pracowała jako maszynistka w Wydziale Gospodarczym Milicji Obywatelskiej. Jednocześnie utrzymywała kontakty konspiracyjne z byłymi żołnierzami AK z Bydgoszczy. Jesienią 1945 r. pełniła funkcję łączniczki między A. Jarockim „Terenowiczem” a M. Obińskim „Hubertem” z Morska (pow. Świecie). Przekazywała informacje o planowanych spotkaniach konspiracyjnych oraz prasę nielegalną i sprawozdania wywiadowcze. Jej dalszych losów nie udało się ustalić, wiadomo tylko, że nie założyła rodziny i ostatnie lata życia spędziła w Kamieniu Pomorskim, gdzie prawdopodobnie zmarła¹⁹.

¹⁸ E. Skierska, B. Skrobicka, *Bagińska Czesława*, [w:] SBKP, cz. 5, pod red. E. Skerskiej, Toruń 2001, s. 25; IPN By, 09/36, Kwestionariusz osobowy z dnia 22 I 1975 r., k. 74; IPN By, 084/212, Oświadczenie amnestyjne Cz. Bagińskiej z dnia 14 IV 1947 r., k. 7-8, IPN By, Wypis z kartoteki ogólnoinformacyjnej WUSW w Bydgoszczy.

¹⁹ IPN By, 90/560, Akta osobowe Barańskiej Zofii, Życiorys (b. d.), k. 1, Kwestionariusz osobowy (b. d.) k.3; IPN By, 070/2887, t. 3, Protokół przesłuchania A. Jarockiego

**Kazimiera Bartel ps. Jadwiga zam. Rogozińska (1909–1997)
– łączniczka AK–WiN Bydgoszcz**

Fot. ze zbiorów FGEZ

Córka Kazimierza i Zofii z d. Guzowskiej, urodziła się 23 XII 1909 r. we Włocławku. Jej ojciec był ogrodnikiem. W 1928 r. K. Bartel ukończyła Szkołę Handlową w Bydgoszczy. W czasie okupacji mieszkała z rodzicami w Bydgoszczy przy ul. Śniadeckich 38. Była łączniczką ZWZ–AK. W 1942 r. została aresztowana przez Gestapo. Za swoją działalność niepodległościową została przez Niemców skazana na pobyt w obozie koncentracyjnym w Stutthofie. Przebywała tam do końca wojny. W marcu 1945 r. ponownie zamieszkała w Bydgoszczy. Za namową komendanta Okręgu Pomorskiego DSZ, ppłk. Józefa Chylińskiego, kontynuowała działalność konspiracyjną w ramach AK–WiN. Była sekretarką i łączniczką Chylińskiego. Mieszkanie przy ul. Śniadeckich 38 w Bydgoszczy było miejscem spotkań członków DSZ i WiN. 19 XI 1945 r. została aresztowana przez UB i wywieziona na czas śledztwa do więzienia w Gdańsku. 7 VI 1946 r. postępowanie wobec niej, na mocy sierpniowej amnestii z 1945 r., zostało umorzone. Początkowo wróciła do Bydgoszczy, potem wyjechała do Gdyni. Tam podjęła pracę w Okręgowym Przedsiębiorstwie Barów Mlecznych jako księgowa. Później pracowała w prywatnej cukierni jako ekspedientka. W 1975 r. przeszła na emeryturę. Ostatnie lata życia spędziła w Gdyni, gdzie zmarła 27 VII 1997 r.²⁰

**Zofia Urszula Billewicz ps. Bożena²¹ zam. Jusewicz (1922–2012)
– łączniczka AK–WiN Toruń**

Córka Władysława i Joanny z d. Koczorowskiej, urodziła się 8 I 1922 r. w Grudziądzu. Jej ojciec był zawodowym oficerem. Przed wybu-

z dnia 2 V 1946 r., k. 14–29 W październiku 1945 r. Jarocki wysłał Barańską do akowca z Starogardu Gdańskiego, Mariana Nogi „Raka”. Przekazała mu pisemną informację o kontynuowaniu pracy konspiracyjnej w rejonie wraz z propozycją dalszej współpracy. On jednak odmówił wzięcia udziału w działalności WiN. Był również zatrzymany przez bezpiekę z Stargardu Gdańskiego 1 XI 1945 r.

²⁰ B. Chrzanowski, *Bartel Kazimiera*, [w:] *SBKP*, cz. 1, pod red. E. Zawackiej, H. Maciejewskiej-Marcinkowskiej, Toruń 1994, s. 24–25; IPN By, Wypis z kartoteki ogólnoinformacyjnej WUSW w Bydgoszczy.

²¹ Pseudonimem „Bożena” posługiwała się w AK w Warszawie.

chem drugiej wojny ukończyła Gimnazjum im. Królowej Jadwigi w Toruniu. W czasie okupacji niemieckiej jej ojciec, kpt. artylerii W. Billewicz, trafił do niemieckiego oflagu, a ona wraz z matką została przez Niemców wysiedlona ze swego mieszkania i wyjechała do rodziny w Warszawie. Tam pracowała w fabryce materiałów budowlanych. Od 1942 r. była sanitariuszką AK. Przysięgę składała w kamienicy przy ul. Wspólnej 38. Do końca wojny przebywała w stolicy, ale w powstaniu nie brała udziału (tak zeznawała w czasie śledztwa). W lutym 1945 r. wróciła do Torunia i zamieszkała przy ul. Rybaki 38. Zaraz po przyjeździe podjęła pracę w Zarządzie Miejskim w Toruniu. Z powodu nieatrakcyjnych zarobków po dwóch miesiącach się zwolniła i podjęła pracę w toruńskiej fabryce stempli.

Fot. ze zbiorów FGEZ

Do powojennej konspiracji przystąpiła za namową Józefa Śliwowskiego „Skrzata”²² w marcu 1945 r. Ten, gdy w rozmowie przyznała się mu, że w czasie okupacji była w AK, przekonał ją, że ich walka się jeszcze nie skończyła. W kwietniu złożyła ponownie przysięgę konspiracyjną. Początkowo nie przydzielono jej żadnych funkcji, dopiero od sierpnia przygotowywała do druku toruńską gazetkę konspiracyjną pt. „Głos Prawdy”. W swoim domu przepisywała na maszynie artykuły, które miały być później publikowane w prasie podziemnej. 27 X 1945 r. została aresztowana przez funkcjonariuszy MUBP w Toruniu. Gdy w czasie śledztwa zadano jej pytanie, dlaczego ponownie wstąpiła do AK, odpowiedziała: „uważałam to za swój obowiązek należeć do tej organizacji do jej rozwiązania”²³. Z amnestii sierpniowej też nie chciała skorzystać, ponieważ nie otrzymała takiego rozkazu od kierownictwa organizacji.

Dnia 22 VI 1946 r. WSR w Bydgoszczy na sesji wyjazdowej w Toruniu skazał ją dwa lata pozbawienia wolności. Karę odbywała w Więzieniu Karno-Śledczym w Toruniu, a następnie w Centralnym Więzieniu dla kobiet w Fordonie. O jej zwolnieniu z zakładu karnego czynił starania jej ojciec po powrocie z niewoli niemieckiej. Chyba przyniosły one jakiś efekt, ponieważ z powodów zdrowotnych 15 XII 1946 r. zosta-

²² Józef Śliwowski (1898–1983) – żołnierz kontrwywiadu Inspektoratu AK Toruń i członek ODR Pomorze. Zob.: B. Chrzanowski, *Delegatura Rządu RP na Kraj na Pomorzu. Nieznane karty z frontu walki cywilnej podczas okupacji niemieckiej i po jej zakończeniu*, Toruń 2011, s. 158; M. Ojczyk, *Śliwowski Józef*, [w:] SBKP, cz. 4, s. 158–160.

²³ IPN By, 66/483, Protokół przesłuchania Z. Billewicz z dnia 31 I 1946 r., k. 103.

ła warunkowo zwolniona. Resztę kary darowano jej na mocy amnestii. W 1947 r. zawarła związek małżeński z Kazimierzem Jusewiczem. Jej mąż był przez wiele lat nauczycielem matematyki w szkołach średnich. Miała dwoje dzieci: syna Krzysztofa (ur. 1948) i córkę Ewę (1950) (oboje mieszkają za granicą). Billewicz całe swoje życie spędziła w Toruniu. Po założeniu rodziny nie pracowała zawodowo, dopiero w latach siedemdziesiątych zatrudniła się w biurze warsztatów samochodowych przy ul. Św. Józefa w Toruniu. Współpracowała z Fundacją Generał Elżbiety Zawackiej. W latach dziewięćdziesiątych uzyskała unieważnienie wyroku WSR w Bydgoszczy i została zrehabilitowana. Zmarła 15 VII 2012 r. w Toruniu²⁴.

Halina Bogumiła Czerwińska zam. Koralewicz (1926–2007) – łączniczka WiN Bydgoszcz

Fot. ze zbiorów IPN

Córka Teofila i Heleny z d. Janaszak, urodziła się 12 IX 1926 r. w Bydgoszczy. Jej ojciec był automechanikiem. Czerwińska swoje dzieciństwo i młodość spędziła w mieście nad Brdą. Przed wybuchem drugiej wojny światowej ukończyła siedem klas szkoły powszechnej. Należała do ZHP. W czasie okupacji niemieckiej wraz z rodzicami została wysiedlona z Bydgoszczy i zamieszkała w Pacewie (pow. Inowrocław). Tam pracowała jako robotnica rolna. W styczniu 1945 r. wróciła do Bydgoszczy i wraz z ojcem zamieszkała przy ul. Sobieskiego 8. W lutym 1945 r. podjęła pracę maszynistki w Więzieniu Karno-Śledczym w Bydgoszczy przy Wałach Jagiellońskich. W kwietniu 1945 r. nawiązała bliższą znajomość z milicjantem Kazimierzem Sopońskim, któremu opowiadała o tym, co dzieje się na terenie więzienia, podawała nazwiska aresztowanych. W sierpniu przestała się z nim spotykać, ponieważ on zagrożony aresztowaniem zaczął się ukrywać. Za pośrednictwem Sopońskiego poznała również Maksymiliana Jakubowskiego, który również próbował od niej

²⁴ IPN By, 09/36, Charakterystyka organizacji z dnia 6 II 1975 r., k. 1; IPN By, 66/482, Protokół przesłuchania Z. Billewicz z dnia 27 X 1945 r., k. 141–142; IPN By, 66/483, Protokół przesłuchania Z. Billewicz z dnia 8 XI 1945 r., k. 91–92; Protokół rozprawy WSR w Bydgoszczy z dnia 17 VI 1946 r., k. 168, 186; IPN By, 070/2064, t. 6, Wyrok WSR w Bydgoszczy z dnia 22 VI 1946 r., k. 6–21.

uzyskać informacje o aresztowanych członkach konspiracji. Ona jednak jego oczekiwań w tym zakresie nie spełniła.

Dnia 20 IV 1946 r. została aresztowana przez funkcjonariuszy WUBP w Bydgoszczy pod zarzutem „zdrady tajemnicy służbowej na rzecz nielegalnej organizacji »Wolność i Niezawisłość«”²⁵. 22 II 1947 r. WSR w Bydgoszczy skazał ją na sześć lat więzienia. Miesiąc później na mocy amnestii karę złagodzono do roku pozbawienia wolności. Przy wymiarze kary sąd wziął pod uwagę, że „w chwili popełnienia czynu oskarżona skończyła dopiero 18 lat, dotychczas nie była karana i że czynu swego dopuściła się tylko przez swoją nieostrożność”²⁶. 18 III 1947 r. została zwolniona z Więzienia Karno-Śledczego w Bydgoszczy. Do 1977 r. mieszkała w Bydgoszczy i pracowała jako księgowa w Bydgoskim Przedsiębiorstwie Budowlanym. Ostatnie lata życia spędziła w Gdańsku, gdzie zmarła 3 I 2007 r. Wcześniej postanowieniem Wojewódzkiego Sądu w Bydgoszczy z dnia 4 VII 1991 r. została zrehabilitowana²⁷. Warto w tym miejscu zacytować jej oświadczenie złożone na posiedzeniu Wojewódzkiego Sądu w Bydgoszczy 4 VII 1991 r. w sprawie uznania za nieważne orzeczenia WSR w Bydgoszczy z 22 II 1947 r. H. Koralewicz podała: „Ja byłam świadoma co do celów i działalności organizacji »Wolność i Niezawisłość«, ale w trakcie procesu nie przyznałam się do tego. Z pozostałymi osobami występującymi w charakterze oskarżonych w tamtej sprawie miałam również kontakt. Kazimierz Copański, o którym mowa w przypisanym mi zarzucie, nazywał się Kazimierz Sopański, którego poznałam może dwa lata wcześniej i o którym wiedziałam, że należał do organizacji naprzód AK, a później do WIN-u. Ja o tej organizacji »Wolność i Niezawisłość« dowiedziałam się właśnie od kolegi – Sopańskiego. Zapoznałam się z okazanymi mi, a znajdującymi się w aktach sprawy ulotkami. Ja pracując w więziennictwie, sporządzałam listy więźniów politycznych. Przekazywałam je członkom tej organizacji p. Sopońskiemu i drugiemu, którego w tej chwili nazwiska nie pamiętam. Występował on również jako oskarżony w tym procesie. Nazywał się on Jakubowski lub Jakubowicz. Mogę powiedzieć, że celem naszej organizacji – było zwalczanie ustroju Polski Ludowej”²⁸.

²⁵ IPN By, 66/797, Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu z dnia 20 IV 1946 r., k. 324.

²⁶ IPN By, 070/2887, t. 2, Wyrok WSR w Bydgoszczy z dnia 24 IX 1946 r., k. 46–60.

²⁷ IPN By, 66/798, Protokół przesłuchania H. Czerwińskiej z dnia 27 VI 1946 r., k. 95–97; Protokół przesłuchania H. Czerwińskiej z 17 VII 1946 r., k. 178; IPN By, 070/2887, t. 2, Wyrok WSR w Bydgoszczy z dnia 24 IX 1946 r., k. 32–40; Wypis z kartoteki ogólnoinformacyjnej WUSW w Bydgoszczy; Czerwińska miała jednego syna Andrzeja (ur. 1953), który w 1988 r. wyjechał na stałe do Niemiec.

²⁸ IPN By, 66/801, Protokół posiedzenia Sądu Wojewódzkiego w Bydgoszczy z 4 VII 1991 r., k. 620–621.

Marta Dulińska zam. Najdowska (1925–2001) – współpracowniczka WiN Bydgoszcz

Fot. ze zbiorów IPN

Córka Józefa i Józefy z d. Kuraszkiewicz, urodziła się 4 VII 1925 r. w Bydgoszczy. Jej ojciec był ślusarzem i pracował w PKP w Bydgoszczy. Przed wybuchem wojny Dulińska ukończyła siedem klas szkoły powszechnej i podjęła naukę w Miejskim Gimnazjum Kupieckim im. S. Staszica w Bydgoszczy. W czasie okupacji niemieckiej pracowała w drogerii Emila Weissa przy ul. Dworcowej 14. Po drugiej wojnie kontynuowała naukę w gimnazjum i uczęszczała na półroczny kurs handlowy. Po wakacjach dzięki protekcji swojej siostry Zofii podjęła pracę w milicji. Od września 1945 r. do kwietnia 1946 r. była maszynistką w Wydziale Śledczym w posterunku MO w Bydgoszczy. W swoim miejscu pracy miała dostęp nie tylko do materiałów dotyczących przestępstw kryminalnych, ale również politycznych. Początkowo dostarczała listy gończe i personalia osób poszukiwanych przez aparat bezpieczeństwa swojej siostrze Zofii, a później żołnierzowi AK, Leopoldowi Mroczkowi, którego знаła również z pracy w milicji. Rankiem 23 IV 1946 r. wraz z siostrą została zatrzymana przez funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa pod zarzutem współpracy z organizacją WiN. W czasie śledztwa zarzucono jej, że dostarczała członkom organizacji „raporty pisemne, które zawierały nazwiska poszukiwanych przez Milicję Obywatelską, listy gończe oraz wykaz przestępczości z pierwszej połowy kwietnia 1946 r.”²⁹.

Dnia 30 IX 1946 r. wyrokiem WSR w Bydgoszczy za współpracę z WiN została skazana na jeden rok więzienia w Bydgoszczy. Zdaniem wojskowego sądu oskarżona dopuściła się „zdrady tajemnicy służbowej przez lekkomyślność”³⁰. Na mocy amnestii 6 III 1947 r. została zwolniona z więzienia. 25 IX 1949 r. wyszła za mąż za ekonomistę Edwarda Najdowskiego, pracownika „Gazów Technicznych” (dziś POLGAZ). Ponieważ w dokumentach SB miał opinię „wywrotowca”, nigdy nie awansował w swoim miejscu pracy. Ona sama z powodu przeszłości konspiracyjnej też nie mogła nigdzie znaleźć zatrudnienia. Chcąc poprawić budżet domowy, dorabiała, szyjąc chałupniczo krawaty i bieliznę dziecięcą. Była

²⁹ IPN By, 070/837, t. 1, Postanowienie o pociągnięciu do odpowiedzialności karnej z dnia 13 VII 1946 r., k. 140.

³⁰ IPN By, 070/837, t. 2, Wyrok WSR w Bydgoszczy z dnia 30 IX 1946 r., k. 47.

członkiem Rzemieślniczej Spółdzielni Włókienniczej w Bydgoszczy. Miała dwie córki: Ewę (ur. 1953) i Hannę (ur. 1958). Ostatnie lata życia również spędziła w Bydgoszczy, gdzie zmarła 4 II 2001 r. Jest pochowana na Cmentarzu Starofarnym w Bydgoszczy³¹.

**Zofia Dulińska ps. Trzpiot zam. Kłopotek-Główczewska (1923–2005)
– wywiadowczyni WiN Bydgoszcz**

Córka Józefa i Józefy z d. Kuraszkiewicz, urodziła się 12 V 1923 r. w Bydgoszczy. Po ukończeniu szkoły powszechnej podjęła naukę w Miejskim Gimnazjum Kupieckim im. S. Staszica w Bydgoszczy. W czasie okupacji niemieckiej pracowała jako ekspedientka w Domu Towarowym, a od września 1944 r. w podobnym charakterze w cukierni „Seewald”. W lutym 1945 r. zamieszkała w Czluchowie przy ul. Dworcowej 10 i podjęła pracę maszynistki w tamtejszej Komen-dy Powiatowej MO. W 1945 r. wstąpiła do AK-WiN i pełniła funkcję wywiadowcy. Zbierała informacje o osobach inwigilowanych przez aparat bezpieczeństwa, które przekazywała Leopoldowi Mroczkowi ps. Lop. 21 IV 1946 r. została zatrzymana przez funkcjonariuszy UB. Wyrokiem WSR w Bydgoszczy z 30 IX 1946 r. została skazana na pięć lat pozbawienia wolności. W 1957 r. zawarła związek małżeński z Bogdanem Kłopotek-Główczewskim. Miała jedną córkę Danutę (ur. 1958 r.) W latach dziewięćdziesiątych była zrehabilitowana przez Sąd Wojewódzki w Bydgoszczy. Zmarła 27 X 2005 r. w Bydgoszczy³².

Fot. ze zbiorów IPN

³¹ IPN By, 90/916, Akta osobowe Dulińskiej Marty, Życiorys M. Dulińskiej, b.d. [1945], k. 6; IPN By, 141/13, Postanowienie WPR w Bydgoszczy z dnia 5 III 1947 r., k. 83; IPN By, 070/837, t. 1, Arkusz streszczenia z dnia 25 VII 1947 r., k. 115; *ibid.*, t. 2, Protokół przesłuchania M. Dulińskiej z dnia 22 V 1946 r., k. 140–142; *Informator o osobach skazanych w PRL za działalność szpiegowską w latach 1944–1970*, Warszawa 1972, s. 23; Informacja od córki Ewy Hoffman z dnia 24 IV 2014 r., zbiory własne autorki.

³² IPN By, 90/916, Akta osobowe Dulińskiej Zofii, Życiorys Z. Dulińskiej z dnia 1 III 1945 r., k. 2; IPN By, 070/837, t. 1, Kwestionariusz personalny, b.d., k. 34; *ibid.*, Arkusz streszczenia z dnia 25 VII 1946 r., k. 116; *Informator o osobach skazanych w PRL za działalność szpiegowską w latach 1944–1970*, Warszawa 1972, s. 18.

**Irena Jagielska ps. Ewa, Wanda, Mira zam. Nowak (1924–2006)
– łączniczka AK Toruń, WiN Bydgoszcz**

Fot. ze zbiorów FGEZ

Córka Witolda Wołkowskiego i Izabeli z d. Zamojskiej, urodziła się 21 V 1924 r. w Strzelnie. We wczesnym dzieciństwie została osierocona i adoptowana przez Ewę i Kazimierza Jagielskich. Po ukończeniu szkoły powszechnej kontynuowała naukę najpierw w Gimnazjum im. Marii Eckmanowej, a potem w Gimnazjum Humanistycznym w Toruniu. W czasie okupacji niemieckiej mieszkała w Toruniu. Pracowała m.in. w Urzędzie Pocztowym przy Dworcu Głównym w Toruniu. Jednocześnie aktywnie się angażowała w prace konspiracyjne przeciwko Niemcom. Od 1942 r. pełniła funkcję łączniczki w Inspektoracie Rejonowym Toruń, a potem w Wydziale Łączności i Informacyjno-Wywiadowczym Komendy Okręgu AK. Od lipca 1944 r. była łączniczką ds. zleceń Sztabu Okręgu i podlegała rozkazom Szefa Sztabu – Józefa Chylińskiego. Posługiwała się niemieckimi dokumentami na różne nazwiska. Latem 1944 r. zagrożona aresztowaniem wyjechała do Bydgoszczy. Ukrywała się też w Nawrze k. Unisławia. Na przełomie 1944 i 1945 r. rozwinęła do wyznaczonych punktów kontaktowych rozkaz J. Chylińskiego nakazujący zakończenie pracy konspiracyjnej po opanowaniu Pomorza przez Armię Czerwoną. Po wkroczeniu Sowietów na Pomorze nadal pozostała w konspiracji w ramach DSZ i Zrzeszenia WiN. Wówczas posługiwała się fałszywym nazwiskiem Wandy Kalinowskiej.

W marcu J. Chyliński wysłał Jagielską do Radomia do adwokata Edmunda Masiaka w sprawie instrukcji dotyczących zawiązywania się nowej konspiracyjnej organizacji Delegatury Sił Zbrojnych. W drodze powrotnej 6 III 1945 r. została zatrzymana przez funkcjonariuszy UB na terenie Łodzi. 23 marca w czasie śledztwa udało jej się uciec z aresztu UB i wrócić do Bydgoszczy. Mimo trudnych przejść w ubeckim areszcie po powrocie na Pomorze nadal pracowała w konspiracji. Szyfrowała i rozszyfrowywała meldunki. Przygotowywała ulotki, które kolportowano na terenie całego Pomorza. Pozostała do dyspozycji Chylińskiego do momentu jego aresztowania w sierpniu 1945 r. Potem współpracowała z szefem Okręgu Pomorskiego WiN, Józefem Grussem. Gdy jesienią 1945 r. fala ubeckich aresztowań wśród pomorskich konspiratorów przybierała na sile, miał się do niej wyrazić w następujący sposób: „Zostały

jeszcze tylko dwa konie, które muszą ciągnąć ten wóz, to ty i ja”³³. Prezes Gruss wpadł w ręce UB 5 XII 1945 r. Wówczas Jagielska podjęła decyzję o opuszczeniu Polski. W 1945 r. uciekła najpierw do Niemiec, potem przez Włochy wyjechała do Anglii. Później wraz z mężem Edwardem Nowakiem, oficerem II Korpusu, zamieszkała na stałe w Leicester. Po 1989 r. bardzo często przyjeżdżała do Polski i aktywnie współpracowała z Fundacją Generał Elżbiety Zawackiej w Toruniu. Zmarła 8 XII 2006 r. w ośrodku dla emerytów w Pwllheli Gwynedd w Walii³⁴.

Helena Janicka (1902–1995)
– łączniczka WiN Bydgoszcz

Córka Stanisława Kachelskiego i Teodory z d. Woźniak, urodziła się 21 II 1902 r. w miasteczku Łabiszyn (pow. Szubin). Jej ojciec początkowo pracował jako robotnik w młynie w Łabiszynie, a później w bydgoskiej elektrowni. W 1915 r. Janicka ukończyła siedmioklasową Szkołę Powszechną w Łabiszynie. W latach 1922–1926 pracowała w Zakładach Krawieckich „Cirus” w Bydgoszczy. W 1926 r. wyszła za mąż za podoficera (wachmistrza) Korpusu Ochrony Pogranicza i wyjechała wraz z nim na Wileńszczyznę. W styczniu 1939 r. jej mąż zmarł i dlatego wraz z synem Zbigniewem (ur. 1929) i córką Barbarą (ur. 1930) wróciła do Bydgoszczy. W czasie okupacji pracowała w niemieckim zakładzie krawieckim, w którym szyla mundury wojskowe. Po drugiej wojnie mieszkała z rodzicami w Bydgoszczy przy ul. Pięknej 44. W domu prowadziła niewielki zakład krawiecki. Do organizacji WiN wstąpiła za namową swego brata Bolesława Kachelskiego³⁵ w grudniu 1945 r. Do jej mieszkania przy ul. Pięknej były dostarczane prosto

Fot. ze zbiorów IPN

³³ B. Chrzanowski, Irena Jagielska (zam. Nowak) ps. „Mira”, „Ewa”, „Wanda”, „Janka”, „Ola”, „Grażyna”, „Hela” łączniczka Komendy Pomorskiej Okręgu Armii Krajowej, [w:] *Służba Polek na frontach II wojny światowej*, cz. 5, pod red. W. Rezmera, Toruń 2003, s. 249.

³⁴ E. Skerska, Jagielska Irena, [w:] SBKP, cz. 7, pod red. E. Skerskiej, Toruń 2013, s. 74–77; Relacja Ireny Jagielskiej o jej działalności konspiracyjnej, w szczególności jako kurierki szefa sztabu i łączniczki Komendy Okręgu Pomorze AK w latach 1942–1945, [w:] *Relacje członków konspiracji pomorskiej w latach 1939–1945*, oprac. E. Kwiatkowska-Dybaś, Toruń 2000, s. 161–170; B. Chrzanowski, Irena Jagielska..., s. 241–249.

³⁵ Bolesław Kochelski ps. Olek (1915–1960) za współpracę z zrzeszeniem WiN skazany był na sześć lat pozbawienia wolności.

z drukarni paczki z ulotkami (1 nakład liczył około 2000 egz.), które potem odbierał jej brat. Były to druki zatytułowane: „Wolność Obywatela”, „Polityka międzynarodowa wojna czy pokój”, „Jeszcze Polska nie zginęła”, „Przed decyzją narodu”, „Wybory”. Materiały propagandowe przynosił jej Jerzy Zatorski³⁶. Dla bezpieczeństwa przy ich przekazywaniu posługiwali się umówionym hasłem³⁷. 2 V 1946 r. w Bydgoszczy została aresztowana przez funkcjonariuszy UB. 24 IX 1946 r. WSR w Bydgoszczy za działalność konspiracyjną skazał ją na rok pozbawienia wolności. W domu pozostawiła dwoje nieletnich dzieci. Po powrocie z więzienia miała poważne kłopoty zdrowotne (reumatyzm), co bardzo utrudniało jej podjęcie pracy zarobkowej. 15 IV 1993 r. Sąd Wojewódzki w Bydgoszczy na jej osobistą prośbę unieważnił wyrok WSR i uznał, że jej skazanie miało związek z działalnością na rzecz niepodległości. Zmarła 18 I 1995 r. w Bydgoszczy³⁸.

Wiesława Kącka zam. Galotzy ps. Adrianka (1927–2011) – łączniczka WiN Chojnice

Córka Stanisława i Zygmunty z d. Borkowskiej, urodziła się 5 I 1927 r. w Wągrach Starych (pow. Brzeziny). Po drugiej wojnie światowej mieszkała w Czersku (pow. Chojnice) przy ul. Dworcowej 22. Do organizacji WiN wstąpiła za namową Bronisława Domerackiego „Ducha” w lutym 1946 r. Zajmowała się kolportażem prasy podziemnej. W maju 1946 r. została aresztowana przez funkcjonariuszy PUBP w Chojnicach. Po przesłuchaniu oficerowie śledczy zdecydowali się ją wypuścić, w zamian za zgodę na współpracę. W ocenie prowadzących śledztwo zaangażowała się w działalność konspiracyjną tylko z powodu dobrej znajomości z Domerackim, a nie wrogiego nastawienia do komunizmu. 22 V 1946 r. zaproponowano jej, żeby składała donosy na znajomych z Liceum Handlowego w Chojnicach, którzy wcześniej byli związani z Szarymi Szeregami. Nadano jej pseudonim „Lucyna”. Jeden z tamtejszych

³⁶ Jerzy Zatorski (1918–1962) – współpracownik Zrzeszenia WiN, skazany przez WSR w Bydgoszczy 24 IX 1946 r. na cztery lata pozbawienia wolności.

³⁷ Zatorski wręczając Janickiej paczkę z ulotkami mówił: „iskierka”, a ona odpowiadała „Goplana jest zdrowa”. IPN By, 070/2887, t. 4, Protokół przesłuchania H. Janickiej z 20 VI 1946 r., k. 29.

³⁸ IPN By, 66/798, Postanowienie o pociągnięciu odpowiedzialności karnej z dnia 11 VII 1946 r., k. 151; IPN By, 66/801, Pismo H. Janickiej do Sądu Wojewódzkiego w Bydgoszczy z dnia 15 IX 1992 r., k. 660; *ibid.*, Postanowienie Sądu Wojewódzkiego w Bydgoszczy z dnia 15 IV 1993 r., k. 667–668; IPN By, 680/12334, Kwestionariusz paszportowy Janickiej Heleny z dnia 24 III 1972 r., k. 2–3; IPN By, 00130/1, Wypis z kartoteki ogólnoinformacyjnej WUSW w Bydgoszczy

oficerów śledczych tak to skomentował: „Po odpowiednim nastawieniu jej przez nas zgodziła się współpracować z naszymi organami”³⁹. Nie udało się odnaleźć żadnych dokumentów na temat szczegółów jej współpracy z aparatem bezpieczeństwa. Z dzienników rejestracyjnych sieci agenturalnej została wyeliminowana 17 XII 1954 r. z powodu braku kontaktu z osobami, które w tym czasie inwigilował UB. Po ukończeniu szkoły średniej Kącka wyjechała do Poznania. W latach 1976–1981 mieszkała w Paryżu. Pracowała we Francji w delegaturze Przedsiębiorstwa Handlu Zagranicznego „Metronix”. Prawdopodobnie kilkakrotnie zawierała związek małżeński, ponieważ w kartotece MSW figuruje pod nazwiskami Kącka, Wopich, Galotzy i Modzelewska. Miała dwie córki: Małgorzatę (ur. 1950) i Barbarę (ur. 1957). Wiesława Kącka zmarła 8 X 2011 r. w Warszawie⁴⁰.

Fot. ze zbiorów IPN

**Halina Krzeszowska ps. Ludmiła, Halina, Zofia
zam. Pietkiewicz (1905–1977)
– Szef Referatu WSK Okręgu AK Pomorze**

Córka Stanisława Szepetys i Wiktorii z d. Sopoćko, urodziła się 19 IV 1905 w Białopolu (pow. Berdyczów) na Wołyniu. Jej ojciec był urzędnikiem kolejowym. W 1922 r. ukończyła Gimnazjum Klasyczne w Chełmnie Lubelskim. Z zawodu była nauczycielką. Po wyjściu za mąż za oficera WP, Czesława Krzeszowskiego, zamieszkała w Toruniu przy ul. Warszawskiej 8. W wrześniu 1939 r. jej mąż zginął w wojnie obronnej. W 1941 r. za namową Józefa Grussa „Stanisława” wstąpiła do ZWZ. W lipcu 1942 r. aktywnie włączyła się w działalność Wojskowej Służby Kobiet w Okręgu Pomorskim AK. Rok później pełniła funkcję kierowniczkę Referatu WSK Komendy Podokręgu Toruńskiego, a w 1944 r. szefa WSK Sztabu Komendy Okręgu Pomorze. W jej mieszkaniu często odbywały się odprawy sztabu Komendy Okręgu AK Pomorze. Po rozwiązaniu AK nadal

³⁹ IPN By, 070/837, t. 1 Pismo do naczelnika Wydziału Śledczego WUBP w Bydgoszczy z dnia 27 V 1946 r., k. 1, IPN By, Wypis z kartoteki ogólnoinformacyjnej WUSW w Bydgoszczy.

⁴⁰ IPN Bu, 2911/1, IPN Bu, 1010/43372, Kwestionariusz paszportowy z dnia 18 V 1982 r., o.p., Wypis z kartoteki ogólnoinformacyjnej MSW w Warszawie. Dokumenty dotyczące jej kontaktów z aparatem bezpieczeństwa o dawnej sygnaturze 7985/I zostały zniszczone 14 XII 1989 r. w Poznaniu.

Fot. ze zbiorów FGEZ

kierowała WSK w Okręgu Pomorskim DSZ i WiN. 16 X 1945 r. poinformowała Grussa o aresztowaniach prowadzonych przez UB. Zagrożona aresztowaniem wyjechała do Bydgoszczy. Tam ostrzeżona przez Irenę Lipską „Olę” uniknęła „kotła” UB na punkcie kontaktowym przy ul. Hetmańskiej 31. W październiku 1945 r. wyjechała do Wrocławia z Bronisławem Pietkiewiczem „Żbikiem”, za którego wyszła powtórnie za mąż. Z obawy przed aresztowaniem posługiwała się fałszywym nazwiskiem Orlińskiej. Miała córkę Danutę (ur. 1925), która również była zaangażowana w konspirację w Toruniu.

Zmarła we Wrocławiu 18 VIII 1977 r.⁴¹

Róża Maria Kulwieć (1921–1991) – współpracowniczka WiN Bydgoszcz

Córka Andrzeja i Zofii z d. Karnkowskiej, urodziła się 29 X 1921 r. w Warszawie. Jej ojciec był zawodowym wojskowym. Był wykładowcą historii w szkole podchorążych dla podoficerów w Bydgoszczy. W latach 1933–1939 uczęszczała do Gimnazjum Żeńskiego im. M. Curie-Skłodowskiej w Bydgoszczy. W czasie okupacji Róża Kulwieć mieszkała z rodzicami w Bydgoszczy. W 1945 r. zdała maturę i kontynuowała naukę najpierw w Konserwatorium Muzycznym, a później przeniosła się na UMK. Z powodu trudnych warunków materialnych podjęła też pracę w Instytucie Bałtyckim jako bibliotekarka.

Już w czasie wojny w rodzinnym domu stykała się z żołnierzami AK, którzy odwiedzali jej ojca, zaangażowanego w konspirację antyniemiecką i antysowiecką. W lutym 1946 r. przekazała ulotki swojemu ojcu kpt. Andrzejowi Kulwieć „Konstantemu” (szefowi propagandy WiN), które wcześniej otrzymała od Kazimierza Stąporka⁴². Po nagłej śmierci ojca

⁴¹ A. Zakrzewska, *Krzyszowska Halina*, [w:] SBKP, cz. 2, pod red. E. Zawackiej, Toruń, 1996, s. 98–100; B. Chrzanowski. A. Gąsiorowski, K. Steyer, *Polska Podziemna na Pomorzu w latach 1939–1945*, Gdańsk 2005, s. 604; K. Wojtowicz, op. cit., s. 107–198; K. Sidorkiewicz, *Represje organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, Toruń 2005, s. 121–122.

⁴² Kazimierz Stąporek ps. Sieja był członkiem referatu propagandy i informacji WiN. Pomagał redagować prasę podziemną wydawaną na przełomie 1945 i 1946 r. w Bydgoszczy. Był aresztowany dopiero latem 1948 r. Zob. IPN By, 66/1572, Protokół przesłuchania K. Stąporka z dnia 2 VIII 1948 r., k. 9.

w lutym 1946 r. była świadkiem, jak Stęporzek wręczył jej matce w kopercie pieniądze od organizacji jako zapomogę na pokrycie kosztów pogrzebu. Wiosną 1946 r. w czasie fali aresztowań członków i współpracowników Okręgu Bydgoskiego WiN nie była zatrzymana. Prawdopodobnie wtedy jeszcze w czasie śledztwa nie padło jej nazwisko jako osoby zaangażowanej w pracę konspiracyjną. Dopiero 27 VII 1948 r. zainteresował się nią WUBP w Bydgoszczy i została zatrzymana jako podejrzana o przynależność do WiN. Umieszczono ją w areszcie przy ul. Chodkiewicza w Bydgoszczy. W czasie śledztwa oskarżano ją o szerzenie „wrogiej propagandy”. Po prawie czteromiesięcznym śledztwie 20 XI 1948 r. z braku dowodów została zwolniona. Po wyjściu na wolność zerwała kontakty koleżeńskie, które wcześniej łączyły ją z osobami zaangażowanymi w konspirację. Być może zrobiła to celowo, chcąc w ten sposób chronić danych znajomych. Przed zwolnieniem zgodziła się zostać informatorem Wydziału V, potem Wydziału III SB. Nadano jej pseudonim „Zygmunt”. Jako informator SB figuruje w kartotekach do 1962 r. Wtedy według zapisów w kartotekach SB została wyeliminowana z sieci agenturalnej z powodu przystąpienia do PZPR⁴³. Była aktywnym członkiem Towarzystwa Miłośników Miasta Bydgoszczy. Zmarła 21 IV 1991 r. w Bydgoszczy.

Fot. ze zbiorów
Alicji Paczoski-Hauke (APH)

Leokadia Kwiatkowska ps. Basia zam. Wollmann (1921–2013) – łączniczka WiN Bydgoszcz

Córka Michała Darnowskiego i Leokadii z d. Frelichowskiej, urodziła się 21 I 1921 r. w Trzeciewnicy (pow. Wyrzysk). Przed wojną ukończyła cztery klasy szkoły powszechnej w Dąbrówce Nowej (pow. Bydgoszcz)⁴⁴. Do 1937 r. mieszkała z rodzicami w Dąbrówce Nowej i pomagała rodzicom w gospodarstwie rolnym. 25 X 1938 r. wyszła za mąż za ślusarza Edwarda Kwiatkowskiego i przeprowadziła się do Bydgoszczy. W październiku 1939 r. jej mąż został aresztowany i rozstrzelany przez Niem-

⁴³ IPN By, 070/837, t. 2, Protokół przesłuchania R. Kulwiec z dnia 15 X 1948 r., k. 81; IPN By, 518/1879, Protokół przesłuchania Róży Kulawiec z dnia 28 VII 1948 r., k. 16–25; ibid., Postanowienie o umorzeniu postępowania karnego z dnia 20 XI 1948 r., k. 181; IPN By, Wypis z kartoteki ogólnoinformacyjnej WUSW w Bydgoszczy.

⁴⁴ Kwiatkowska później musiała uzupełnić wykształcenie, ponieważ w kartotekach WUSW w Bydgoszczy jest informacja, że ukończyła siedem klas szkoły powszechnej.

Fot. ze zbiorów APH

ców. Została sama z dwumiesięcznym synkiem Zbigniewem (ur. 1939). W czasie wojny pracowała w Fabryce Części Elektrycznych w Bydgoszczy przy ul. Sobieskiego. Tam w 1942 r. poznała związanego z Szarymi Szelegami i konspiracją antyniemiecką Maksymiliana Jakubowskiego „Jura”. Za jego namową we wrześniu 1945 r. przystąpiła do konspiracji. Była w organizacji łączniczką, przekazywała paczki i listy między członkami WiN. Przygotowywała na maszynie meldunki dotyczące sytuacji politycznej w Bydgoszczy m.in. o działalności Stronnictwa Pracy o aresztowaniach w mieście z przyczyn politycznych.

Dnia 4 I 1946 r. ok. godz. 20 została zatrzymana przez funkcjonariuszy UB. Była prawdopodobnie pierwszą osobą z bydgoskiej organizacji, która wpadła w ręce UB. Następnego dnia zgodziła się na współpracę z WUBP i została zwolniona. Przez Wydział III WUBP w Bydgoszczy została zarejestrowana jako informator o ps. Róża. Po zwolnieniu była pilnie obserwowana i śledzona przez funkcjonariuszy UB. Nie wywiązała się sumiennie ze swoich zobowiązań wobec UB. Oczekiwano od niej pomocy w odnalezieniu ukrywającego się Jakubowskiego. 25 IV 1946 r., w czasie trwającego już śledztwa przeciwko członkom WiN, została ponownie zatrzymana i przesłuchana w areszcie UB. Wtedy przyznała się, że powiadomiła Jakubowskiego o swoim styczniowym aresztowaniu umówionym znakiem, a mianowicie po rewizji i opuszczeniu mieszkania wyjęła z drzwi pluskiewkę. Dlatego Jakubowski w pierwszym kwartale 1946 r. już się z nią nie kontaktował. W kartotekach jako informator figuruje do sierpnia 1948 r., kiedy została wyeliminowana z powodu niechęci do współpracy. W latach późniejszych wyszła ponownie za mąż. Z drugiego związku miała córkę Gabryelę Wollman (ur. 1954). Pracowała jako kamieniarz w Zakładzie Rzeźb Kamiennych w Bydgoszczy przy ul. Grunwaldzkiej⁴⁵. Zmarła 8 I 2013 r. w Bydgoszczy.

⁴⁵ IPN By, 070/837, t. 1, Protokół przesłuchania L. Kwiatkowskiej z dnia 4 I 1946 r., k. 176–178; IPN By, 0085/33, t. 1, Raport z zatwierdzenia kandydata na werbunek z dnia 5 I 1946 r., k. 6, Kwestionariusz agenta informatora z dnia 5 I 1946 r., k. 8–10; *ibid.*, Życiorys, k. 24; IPN By, 0133/17, Wypis z kartoteki ogólnoinformacyjnej WUSW w Bydgoszczy; IPN By, 070/837, t. 1, Protokół przesłuchania M. Jakubowskiego z dnia 1 V 1946 r., k. 255; IPN By, 66/395, Protokół przesłuchania L. Kwiatkowskiej z dnia 25 IV 1946 r., k. 140.

**Halina Melzacka zam. Szewczyk ps. Halina, Olga (1918-)
- łączniczka AK Włocławek, później łączniczka DSZ-WiN Bydgoszcz**

Córka Henryka i Kazimierzy z d. Żebrowskiej, urodziła się 8 VIII 1918 r. w Kijowie. W 1938 r. ukończyła Gimnazjum im. M. Konopnickiej w Włocławku. Potem przeprowadziła się do Warszawy i zatrudniła się w Wytwórni Amunicji nr 1 w Forcie Bema. Po wybuchu wojny wróciła do rodziców we Włocławku. Podjęła pracę ekspedientki w sklepie elektro-radio-technicznym. Od 1940 r. była członkiem ZWZ. Przysięgę złożyła na ręce kpt. Józefa Chylińskiego, szefa sztabu Komendy Okręgu ZWZ-AK Pomorze. W organizacji pełniła funkcję łączniczki i kurierki. Po zakończeniu drugiej wojny światowej, w marcu 1945 r. we Włocławku

Fot. ze zbiorów APH

odwiedził ją Józef Gruss (z polecenia J. Chylińskiego). Powiedział do niej wówczas: „»Halinko«, dla nas walka o niepodległość Polski jeszcze się nie zakończyła i zabieramy panią do Bydgoszczy”⁴⁶. Zamieszkała wówczas u żony prezesa WiN, Ireny Gruss, w domu przy ul. Zamojskiego. Przyjęła pseudonim „Olga”. Wraz z inną łączniczką Ireną Jagielską „Ewą” zabezpieczała mieszkanie w czasie spotkań konspiracyjnych członków DSZ-WiN. W kamienicy przy ul. Śniadeckich 38 przepisywała na maszynie instrukcje i rozkazy. Wspólnie z Kazimierą Bartel „Jadwigą”, Ireną Jagielską „Ewą” i Jadwigą Derucką „Lodzią” kolportowała materiały konspiracyjne. Jesienią 1945 r. otrzymała rozkaz od swoich przełożonych ujawnienia się i skorzystania z sierpniowej amnestii. Złożyła swoje oświadczenie przed komisją amnestijną w Sopocie. Ale szybko okazało się, że ze strony komunistów amnestia to gra taktyczna z członkami podziemia. Parę dni po ujawnieniu próbowano ją aresztować w kamienicy, w której mieszkała z rodzicami. Dzięki sprytowi wyniesionemu jeszcze z czasów okupacji niemieckiej udało się jej zbiec. Funkcjonariusze UB, którzy mieli ją aresztować, nie wiedzieli jak ona wygląda i pytając przypadkowo spotkaną kobietę na korytarzu o nią, przekreślił jej nazwisko. Ona to wykorzystała i im powiedziała, że „taka tu nie mieszka”. Zanim oni ponownie skontaktowali się z gospodarzem domu, żeby to sprawdzić, jej już nie było. Ponownie udała się do Warszawy, gdzie ponad trzy lata się ukrywała. W 1946 r. wyszła za mąż za Eugeniusza Szewczyka. W kolejnych miejscach pracy ukrywała swoje wcześniejsze związki

⁴⁶ B. Ziółkowski, op. cit., s. 422.

z konspiracją niepodległościową. Pracowała w Zjednoczeniu Budownictwa Miejskiego, a następnie w Przedsiębiorstwie Skupu Surowców Włókienniczych i Skórzanych we Włocławku. Potem zamieszkała w Warszawie i pracowała w Centrali Handlu Zagranicznego „Centromor”, później w Fabryce Samochodów Osobowych na Żeraniu. W 1981 r. przeszła na emeryturę. Od 1976 r. współpracowała z Komisją Historii Kobiet w Walce o Niepodległość przy Towarzystwie Miłośników Historii. Obecnie mieszka w Warszawie. Mimo kłopotów zdrowotnych związanych z wiekiem stara się nadal współpracować z Archiwum Akt Nowych i jako wolontariuszka porządkuje dokumentację dotyczącą działalności konspiracyjnej Polek w okresie drugiej wojny światowej.

Domicela Mrówczyńska zam. Sopońska (1922–1956) – łączniczka WiN Bydgoszcz

Fot. ze zbiorów IPN

Córka Józefa i Heleny z d. Pawlak, urodziła się 13 V 1922 r. w Zaborowie (pow. Inowrocław). W 1933 r. wraz z rodzicami przeprowadziła się do Bydgoszczy. W czasie okupacji niemieckiej pracowała w fabryce pilników. Po zakończeniu wojny mieszkała w Bydgoszczy i pracowała jako ekspedientka w Składzie Naczyń Kuchennych w Bydgoszczy przy ul. Podwałe 12. Wiosną 1946 r. z powodu związków z konspiracją niepodległościową w Bydgoszczy była poszukiwana przez Wydział III WUBP w Bydgoszczy. Została ostrzeżona przed aresztowaniem i ukrywała się na ziemiach zachodnich aż do ogłoszenia amnestii. Zamieszkała wówczas w m. Łuki (pow. Dzierżoniów). Ujawniła się 6 III 1947 r. w WUBP we Wrocławiu. W swoim oświadczeniu amnestyjnym napisała: „Przechowywałam Kazimierza Sopońskiego, wiedząc, że jest on członkiem nielegalnej organizacji »WiN« oraz pomogłam mu w uzyskaniu papierów na inne nazwisko. Wiedziałam także, że posiadał maszynę do pisania, na której pisał nielegalne rzeczy, i skrytkę do chowania dokumentów. W budowie tej skrytki sama mu pomagałam”⁴⁷. W 1948 r. zawarła związek małżeński z żołnierzem AK-WiN K. Sopońskim. Pracowała w Towarzy-

⁴⁷ IPN Wr, 032/189, t. 65, Oświadczenie amnestyjne D. Mrówczyńskiej z dnia 6 III 1947 r., k. 185–186.

stwie Wiedzy Powszechnej w Bydgoszczy. W 1956 r. urodziła syna Piotra, wkrótce potem zmarła. Do śmierci była inwigilowana przez UB⁴⁸.

Stanisława Bogumiła Okońska „Stena”, „Kra” (1914–2001)
– sanitariuszka WSK Lipno, członkini DSZ i WiN

Córka Józefa i Heleny z d. Bońkowskiej, urodziła się 15 IV 1914 r. w Rypinie. Jej ojciec był nauczycielem. Przed drugą wojną ukończyła Gimnazjum im. R. Traugutta w Lipnie, następnie farmację na Uniwersytecie w Poznaniu. Działała w harcerstwie. W czasie okupacji niemieckiej pracowała w aptekach w Skępem i w Lipnie. Jesienią 1944 r. za namową Marii Sobocińskiej „Ryśki” podjęła działalność konspiracyjną w ramach AK. Prowadziła szkolenia dla członkiń WSK, kierowała sekcją sanitarną, przygotowywała grupy sanitariuszek na wypadek akcji „Burza”. Współpracowała też z Haliną Krzeszowską „Haliną”.

Fot. ze zbiorów IPN

Po drugiej wojnie mieszkała w Skępem przy ul. Sierpeckiej. Nie skorzystała z sierpniowej amnestii i nadal funkcjonowała w konspiracji w DSZ, a potem w WiN. 18 XI 1945 r. w Lipnie brała udział w zebraniu konspiracyjnym członków WiN, po którym wszyscy obecni na tym spotkaniu zostali aresztowani przez funkcjonariuszy UB. Po kilkutygodniowym śledztwie z braku dowodów winy została zwolniona. Później pracowała m.in. w laboratorium w Szczawnicy Zdroju. Od 1957 r. mieszkała w Warszawie. Do momentu przejścia na emeryturę w 1975 r. pracowała w laboratoriach chemicznych przy przechodniach lekarskich. Zmarła 3 II 2001 r. w Warszawie⁴⁹.

⁴⁸ IPN By, 084/1891, Wywiad Wydziału „A” dotyczący Mrówczyńskiej Domiceli, b. d., [1948], k. 13; Raport referenta Wydziału III z dnia 21 VI 1946 r., k. 16.

⁴⁹ K. Wojtowicz, op. cit., s. 118; B. Ziolkowski, *Polska podziemna na Kujawach Wschodnich i Ziemi Dobrzyńskiej w latach 1939–45*, Toruń 2008, s. 663; IPN By, 070/467, Protokół przesłuchania S. Okońskiej z dnia 19 XI 1945 r., k. 67–69, ibid., Protokół przesłuchania S. Okońskiej z dnia 22 XII 1945 r., k. 71–73; IPN By, Wypis z kartoteki ogólnoinformacyjnej WUSW w Bydgoszczy; E. Skerska, *Okońska Stanisława*, [w:] SBKP, cz. 7, s. 119–120.

Wanda Ostoja-Ostaszewska ps. Łucja (1909–1994)
– łączniczka AK–WiN Toruń

Fot. ze zbiorów IPN

Córka Stefana Boruckiego i Rozalii z d. Matler, urodziła się 16 XII 1909 r. w Kielcach. Pochodziła z rodziny inteligentkiej. Jej ojciec był z wykształcenia chemikiem i pracował jako wizytator szkolny. Do 1925 r. mieszkała z rodzicami w Rosji, a potem na Wołyniu. W 1925 r. podjęła naukę w Żeńskim Gimnazjum im. Królowej Jadwigi w Toruniu. Potem po ukończeniu dwuletniego kursu kreślarskiego podjęła pracę referentki technicznej w Pomorskiej Elektrowni Krajowej „Gródek” w Toruniu. W 1934 r. zawarła związek małżeński z kpt. artylerii Jerzym Ostoją-Ostaszewskim. Po wybuchu wojny musiała opuścić swoje mieszkanie i zamieszkała

przy ul. Białej. Pracowała jako kreślarka w biurze konstrukcyjnym Deutsche Reichbahn. Od 1942 r. była łączniczką wywiadu kolejowego w AK w Toruniu. Podlegała pod rozkazy Haliny Krzeszowskiej „Ludmiły”, na której ręce w 1943 r. złożyła przysięgę. Do organizacji zwerbowała dwie inne młode torunianki, Walentynę Kucharską „Emilię” i Kazimierę Pudelko „Sylwię”. W 1944 r. zagrożona aresztowaniem zmieniła pracę. Dzięki znajomościom zatrudniła się w Maschinenamt przy ul. Warszawskiej.

Dnia 15 XI 1945 r. wraz z koleżankami z konspiracji Janiną Wilanowicz i Czesławą Trzepałkowską została aresztowana przez funkcjonariuszy MUBP w Toruniu i przewieziona do aresztu. 9 III 1946 r. została przeniesiona do Więzienia Karno-Śledczego w Toruniu, gdzie oczekiwała na rozprawę sądową. 27 V 1946 r. WSR w Bydgoszczy na sesji wyjazdowej w Toruniu skazał ją na dwa lata pozbawienia wolności. Od 29 VII 1946 r. karę odbywała w Centralnym Więzieniu dla kobiet w Fordonie razem ze swoim koleżankami z konspiracji: Marią Sobocińską i Aleksandrą Sokółowską. Na mocy amnestii 7 III 1947 r. została zwolniona. Potem pracowała najpierw w Zakładzie Energetycznym w Bydgoszczy, a od 1952 r. w Zakładach Sieci Elektrycznych w Toruniu. W latach sześćdziesiątych była nadal inwigilowana przez SB jako żona byłego oficera WP i członkini AK. Mąż jej całą wojnę przebywał w obozie jenieckim w Niemczech, potem zamieszkał w Londynie. Starał się swoją żonę tam sprawdzić, ale

władze PRL nigdy nie zgodziły się na jej wyjazd. Paszport uzyskała dopiero w 1974 r. na pogrzeb męża. Zmarła 26 IX 1994 r. w Toruniu⁵⁰.

Łucja Owczarzak ps. Janka, Lusia (1908–1989)
– łączniczka AK-WiN Bydgoszcz

Córka Anastazego Mazurkiewicza i Franciszki z d. Chmielewskiej, urodziła się 24 II 1908 r. w Bydgoszczy. Jej ojciec był ślusarzem⁵¹. W 1922 r. ukończyła Gimnazjum Kupieckie w Bydgoszczy. W 1928 r. zawarła związek małżeński z Janem Owczarzak i podjęła pracę u boku swojego męża w sklepie drogeryjnym „Pod Orłem” przy ul. Grunwaldzkiej 52 w Bydgoszczy. Aktywnie udzielała się społecznie w Związku Młodych Polek, który funkcjonował przy parafii farnej w Bydgoszczy. 11 IX 1939 r. jej mąż został rozstrzelany przez Niemców za udział w obronie Bydgoszczy. W czasie okupacji pracowała w niemieckiej firmie Erharda Schmidta przy ul. Dworcowej. W 1940 r. nawiązała kontakt z organizacją „Miecz i Pług”, a rok później za namową Józefa Grussa przeszła do ZWZ-AK. Utrzymywała też kontakty z Bernardem Mrozińskim, komendantem „Szarych Szeregów” w Bydgoszczy. Od 1944 r. była członkinią Wojskowej Służby Kobiet. Do tej organizacji wstąpiła za namową Heleny Szajkowskiej „Tekli” z Torunia. Po wojnie mieszkała w Bydgoszczy przy ul. Grunwaldzkiej 1/5. W lutym 1945 r. podjęła w Państwowych Zakładach Samochodowych przy ul. Fordońskiej 2 pracę, którą z powodu choroby musiała po kilku miesiącach przerwać.

Fot. ze zbiorów IPN

W czerwcu 1945 r. ponownie nawiązała kontakt z koleżankami z konspiracji WSK i zgodziła się na nielegalne kontynuowanie wcześniejszej działalności. Jesienią 1945 r. na prośbę „Heleny” zaopiekowała się chorym na gruźlicę akowcem, Alojzym Paluszyńskim „Nałęczem”, który wówczas przebywał w szpitalu diakonistek w Bydgoszczy i prze-

⁵⁰ A. Zakrzewska, *Ostaszewska Wanda*, [w:] SBKP, t. 2, pod red. E. Zawackiej, Toruń 1996, s. 135–137; IPN By, 09/36, Kwestionariusz osobowy z dnia 22 I 1975 r., k. 75; IPN By, 66/123, Protokół przesłuchania W. Ostoji-Ostaszewskiej z dnia 20 I 1946 r., k. 34–38; Postanowienie o pociągnięciu do odpowiedzialności karnej z dnia 28 II 1946 r., k. 56; IPN By, Wypis z kartoteki ogólnoinformacyjnej WUSW w Bydgoszczy.

⁵¹ W biogramie A. Sokołowskiej jest informacja, że pochodzi z rodziny inteligentkiej. Zob. A. Sokołowska, *Owczarzak Łucja zd. Mazurkiewicz*, [w:] SBKP, cz. 1, s. 163.

chodził rehabilitację po pobycie w obozie koncentracyjnym Stutthof w Sztutowie. Owczarzak w czasie jego pobytu w szpitalu zanosila mu paczki żywnościowe. Później w listopadzie 1945 r. od Jarockiego „Terenowicza” otrzymała około 100 antykomunistycznych ulotek, które miała rozdać wśród znajomych. Sama miała zdecydować, po zapoznaniu się z ich treścią, komu je przekazać. Jeśli można wierzyć jej zeznaniom złożonym w śledztwie, nie rozdała tych ulotek, tylko ze strachu wrzuciła do kanału bydgoskiego. Tylko kilka z nich przekazała Paluszyńskiemu. Do organizacji próbowała zwerbować znajomego milicjanta Stefana Barańskiego, który jednak jej propozycję odrzucił. Podczas rozprawy sądowej Owczarzakowa tak krótko podsumowała swoją „zbrodniczą” działalność: „[...] Jeżeli chodzi o mnie, ja nie mogę sobie wyobrazić, aby czyny moje były przestępstwem, gdyż każda inna Polka zrobiłaby to samo”⁵².

Dnia 24 IX 1946 r. została skazana przez WSR w Bydgoszczy na dwa lata pozbawienia wolności. W marcu 1947 r. na mocy amnestii została zwolniona z więzienia. Ponieważ w czasie pobytu w więzieniu jej mieszkanie na ul. Grudziądzkiej uległo konfiskacie, musiała przez jakiś czas korzystać z gościny u swoich krewnych. Od 1951 r. mieszkała w bardzo skromnych warunkach w kamienicy przy ul. Św. Trójcy w Bydgoszczy. Pracowała dorywczo w różnych miejscach, m.in. jako sprzedawca w „Ruchu”. Nie miała własnych dzieci, ale za to chętnie poświęcała swój czas dla innych. W wolnych chwilach chętnie spotykała się z uczniami Zespołu Szkół Mechanicznych, którzy w zamian za jej pogadanki i spotkania autorskie (Owczarzakowa pisała wiersze) pomagali jej w załatwianiu różnych życiowych spraw. W 1973 r. straciła wzrok i przeszła na rentę. Ostatnie lata życia spędziła w Domu Opieki Społecznej w Łuszkówku, który wówczas prowadziły siostry ze zgromadzenia Albertynek. Zmarła 21 I 1989 r. w Pruszczu k. Świecia. Jest pochowana na Cmentarzu Nowofarnym przy ul. Artyleryjskiej w Bydgoszczy⁵³.

⁵² Ibid.

⁵³ IPN By, 66/798, Postanowienie o pociągnięciu do odpowiedzialności karnej Ł. Owczarzak z dnia 6 VII 1946 r., k. 133; IPN By, 070/2887, t. 1, Protokół przesłuchania Ł. Owczarzak z dnia 11 V 1946 r., k. 22–24; *ibid.*, t. 2, Wyrok WSR w Bydgoszczy z dnia 24 IX 1946 r., k. 46–60; Archiwum Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej w Toruniu, Relacja Łucji Owczarzakowej z dnia 4 VI 1976 r., k. 3–6; A. Sokołowska, *Owczarzak Łucja zd. Mazurkiewicz*, [w:] SBKP, cz. 1, s. 163.

Elżbieta Przyjemska (1902–1986)
– łączniczka WiN Bydgoszcz

Córka Andrzeja i Elżbiety Ulatowskiej, urodziła się 8 VI 1902 r. w m. Wrocki (pow. Brodnica). Jej ojciec był robotnikiem. Pochodziła z licznej rodziny: miała trzy siostry i pięciu braci. W 1915 r. ukończyła szkołę powszechną we wsi Wrocki. Potem przez dłuższy czas pracowała jako służąca w różnych miejscowościach pow. brodnickiego. W 1938 r. podjęła pracę w Bydgoszczy jako laborantka w firmie Myszkowskiego przy ul. 1 Maja. W czasie okupacji nadal pracowała w tej firmie. W 1944 r. była zatrudniona na lotnisku. Po drugiej wojnie mieszkała w Bydgoszczy przy ul. Seminaryjnej. Jesienią 1945 r. poznała przypadkowo por. Alfonsa Jarockiego, który odwiedzał właścicieli domu, w którym wynajmowała pokój. W styczniu Jarocki poprosił ją, żeby zawiozła dwie paczki, jedną do Gdyni dla ks. Alojzego Porzyńskiego, drugą do Więcborka do pana „Henryka”. Dopiero po otrzymaniu przesyłek zorientowała się, że są to nielegalne ulotki. Od grudnia 1945 r. za namową Jarockiego zgodziła się być łączniczką i przewoziła nielegalną prasę winowską m.in. do Gdyni, Chojnic i Więcborka. Za dostarczenie poczty otrzymywała symboliczne wynagrodzenie. Po przekazaniu przesyłek ponownie spotkała się z Jarockim, któremu zdała raport z wykonanego zadania. 24 IV 1946 r. była aresztowana przez funkcjonariuszy UB. W czasie śledztwa zeznawała, że nie знаła założeń ideologicznych organizacji WiN, tylko zrobiła to, o co została poproszona przez znajomego. Na postawione jej zarzuty na rozprawie sądowej Przyjemska oświadczyła: „Akt oskarżenia zrozumiałam nie przyznaję się do przynależności do tajnej organizacji »WiN« natomiast przyznaję się do czynu [przewożenie paczek z ulotkami], ale do winy się nie przyznaję...”⁵⁴. Ponadto oświadczyła: „Co było w paczkach tego nie wiedziałam, ani też Jarocki nie mówił mi co tam się znajduje. W śledztwie zeznałam inaczej, bo bito mnie w głowę i przed obawą bicia mówiłam, co chcieli”⁵⁵.

Fot. ze zbiorów IPN

Dnia 24 IX 1946 r. WSR w Bydgoszczy uznał oskarżoną winną, „że w okresie czasu od grudnia 1945 r. aż do chwili jej aresztowania w dniu

⁵⁴ IPN By, 66/801, Protokół rozprawy WSR w Bydgoszczy z dnia 18 IX 1946 r., k. 52–89.

⁵⁵ Z. Biegański, op. cit., k. 85.

21 IV 1946 r. weszła w porozumienie z szefem organizacji „WiN” na województwo pomorskie, Jarockim i trzykrotnie przewoziła jako łączniczka paczki z nielegalną bibułą »Winowską« [...]”⁵⁶, za co skazał ją na karę dwóch lat więzienia. W marcu 1947 r. na mocy amnestii została zwolniona. Jej dalszych losów nie udało się ustalić⁵⁷.

Sabina Płoszyńska ps. Halina zam. Pawlak (1920–1994)
– szyfrantka AK-DSZ-WiN Bydgoszcz

Fot. ze zbiorów APH

Córka Mieczysława i Stanisławy z d. Naskręt, urodziła się 12 VII 1920 r. w Łabiszynie (pow. Szubin). Jej ojciec był ślusarzem i pracował w parowozowni w Bydgoszczy. W 1931 r. po ukończeniu szkoły powszechnej Płoszyńska kontynuowała naukę w Katolickim Żeńskim Gimnazjum Humanistycznym przy ul. Staszica 4 w Bydgoszczy. W 1939 r. zdała egzamin maturalny. W czasie okupacji mieszkała z rodzicami w Bydgoszczy. Początkowo pracowała jako ekspedientka w sklepie papierniczym przy Placu Teatralnym, a od 1943 r. jako maszynistka w firmie niemieckiej A. Dittmanna, do którego należał ten sklep. Po wojnie ukończyła

kurs pedagogiczny i podjęła pracę nauczycielki w Szkole Powszechnej w Lisewie (pow. Inowrocław). Z powodu kłopotów zdrowotnych po roku zmieniła miejsce pracy i przeniosła się do Bydgoszczy. Do momentu aresztowania pracowała w Szkole Powszechnej im. Grzegorza Piramowicza w Bydgoszczy.

W czwartym kwartale 1943 r.⁵⁸ wstąpiła za namową Leszka Białego „Jakuba”, szefa łączności Komendy Okręgu Pomorskiego AK, do organizacji. Na jego ręce w jego bydgoskim mieszkaniu na ul. Garbary złożyła przysięgę i przyjęła ps. Halina. Była szyfrantką w Inspektoracie, a później, Okręgu Pomorskim AK-DSZ. Biegle władała angielskim i niemieckim. Współpracowała z szefem łączności radiowej Lechem Piase-

⁵⁶ IPN By, 070/2887, Wyrok WSR w Bydgoszczy z dnia 24 IX 1946 r., k. 46–60.

⁵⁷ IPN By, 66/798, Protokół przesłuchania E. Przyjemskiej z dnia 17 VII 1946 r., k. 133;

⁵⁸ W czasie przesłuchania w areszcie UB zeznawała, że swoją działalność konspiracyjną podjęła dopiero zimą 1944 r. Być może chciała w ten sposób pomniejszyć swój faktyczny udział w pracy konspiracyjnej. Zob. IPN BU, 1021/12, Protokół przesłuchania S. Płoszyńskiej z dnia 3 I 1946 r., k. 105.

ckim „Andrzejem” „Szczęsnym”⁵⁹, Ireną Różgą-Mykaj, Janem Matysko „Łukaszem”, zastępcą szefa łączności Obszaru Zachodniego. Zaszyfrowywała depesze przekazywane drogą radiową za granicę do Londynu. Meldunki zawierały informacje o sytuacji politycznej kraju, wojskowej oraz o wyspach i konfidentach. Po zakończeniu wojny mieszkała w Bydgoszczy przy ul. Pomorskiej 54 m 22. Utrzymywała nadal kontakty konspiracyjne z cichociemnymi Janem Matysko i Bronisławem Czepczak-Góreckim. Obaj próbowali odtworzyć pozrywaną łączność z zagranicą. W pierwszych dniach grudnia 1945 r. na prośbę „Łukasza” nadała jeszcze jeden telegram za granicę o dekonspiracji w Bydgoszczy. 22 XII 1945 r. została aresztowana przez funkcjonariuszy Wydziału III WUBP w Bydgoszczy. Po wstępnym przesłuchaniu w Wigilię Bożego Narodzenia została przewieziona do stolicy i przekazana śledczym Departamentu III MBP. W czasie śledztwa przebywała w warszawskim więzieniu na Mokotowie. Pouczona przez jedną koleżankę z celi, potrafiła tak rozmawiać z oficerami śledczymi, aby potwierdzać tylko to, co już wiedzieli. Dzięki jej postawie UB nie trafiło na trop Leona Piaseckiego i Ireny Róźdzanki „Reny”. Przyznawała się w czasie śledztwa tylko do działalności konspiracyjnej w okresie okupacji. O swoich powojennych związkach z WiN starała się mówić jak najmniej. W jednym z protokołów przesłuchań tak podsumowała swoją działalność: „Moja robota w organizacji »Armia Krajowa« ograniczała się do utrzymywania kontaktu z »Andrzejem«, »Łukaszem« (Janem Matysko), na rozszyfrowywaniu i zaszyfrowywaniu telegramów nadawanych za granicę i odbieranych z zagranicy”⁶⁰.

Dnia 13 IX 1946 r. odbył się w Warszawie proces sądowy „Haliny”. Ją postawiono w stan oskarżenia, a „współwinni”, Bronisław Czepczak-Górecki, bracia Bogdan i Józef Niezgodzcy, byli powoływani na świadków. Wyrokiem WSR w Warszawie z dnia 16 IX 1946 r. została skazana na półtora roku więzienia. W styczniu 1947 r. została zwolniona. Po opuszczeniu murów więziennych miała duże trudności ze znalezieniem pracy. Jesienią tegoż roku podjęła studia na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika na Wydziale Prawno-Ekonomicznym, które ukończyła w 1949 r. W tym samym roku wyszła za mąż za Tadeusza Pawlaka „Koraba”, byłego żołnierza AK w Borach Tucholskich, z którym miała dwóch synów. Nadal jednak była wielokrotnie wzywana do UB na tzw. rozmowy, w czasie których ponownie wypytywano ją o jej działalność konspiracyjną w czasie okupacji niemieckiej i po jej zakończeniu. Jesienią 1950 r. w areszcie przy

⁵⁹ Leon Piasecki uniknął wówczas aresztowania i uciekł za granicę. Zmarł w USA w 1987 r.

⁶⁰ IPN BU, 1021/12, Protokół przesłuchania S. Płoszyńskiej z dnia 16 I 1946 r., k. 115.

ul. Poniatowskiego w Bydgoszczy przetrzymano ją nawet kilka tygodni⁶¹, nie podając jej przyczyny aresztowania. Gdy o nią pytała, odpowiadano, że „lepiej zamknąć dziesięciu za dużo niż jednego za mało”⁶². Zmarła 3 XI 1994 r. w Bydgoszczy⁶³.

Maria Romana Sobocińska ps. Kania, Ryśka (1920–2012)
– łączniczka AK-WiN, komendantka Obwodu AK Lipno

Fot. ze zbiorów FGEZ

Córka Romana i Stanisławy z d. Ziemkiewicz, urodziła się 29 IV 1920 r. w Wymyślinie (pow. Lipno). W 1939 r. zdała maturę w Liceum im. Marii Taniewskiej w Warszawie. W szkole średniej należała do ZHP. Planowała kontynuować naukę w Szkole Handlowej w Toruniu, ale wybuch wojny pokrzyżował te plany. W czasie okupacji mieszkała w Skępem. W latach 1943–1945 pełniła funkcję łączniczki Bronisława Pietkiewicza z Torunia do Lipna i kurierki H. Krzeszowskiej-Pietkiewicz. Od drugiej połowy 1944 r. do stycznia 1945 r. była referentką Wojskowej Służby Kobiet AK.

Po wojnie pracowała w drukarni w Lipnie, której dyrektorem był żołnierz AK, Gawroński. Nadal jednak trwała w konspiracji. Wiosną 1945 r. funkcjonowała w strukturach DSZ, potem była łączniczką między członkami zrzeszenia WiN z Lipna i Torunia, utrzymywała kontakty z B. Pietkiewiczem. W drukarni przygotowywała

⁶¹ Z dokumentów przechowywanych w IPN wynika, że jej zatrzymanie formalnie trwało kilka dni, a nie tygodni, jak to utrwalilo się w przekazach rodzinnych. Zob. IPN By, 070/546, t. 1, Kwestionariusz paszportowy z dnia 20 XI 1965 r., k. 234.

⁶² J. Jaśkowiak, *Tajne szyfry w rękach Bydgoszczanek. Nieznane karty historii AK*, „Dziennik Wieczorny” 3–5 I 1992 r., k. 6. Warto dodać, że do tego jej jesiennego aresztowania doszło dwa tygodnie po urodzeniu przez nią syna i była wówczas jeszcze bardzo osłabiona.

⁶³ IPN By, 070/546, t. 1, Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu z dnia 5 X 1950 r., k. 39; Wywiad dotyczący S. Płoszyńskiej z dnia 28 I 1950 r., k. 40; Zeznanie własne S. Pawlak z dnia 5 X 1950 r., k. 64; Protokół przesłuchania S. Pawlak z dnia 7 X 1950 r., k. 57–59, Protokół przesłuchania S. Pawlak z dnia 5 X 1950 r., k. 59–60, Protokół przesłuchania S. Płoszyńskiej z dnia 22 XII 1945 r., k. 61–62; Pismo Naczelnika Wydziału III WUBP w Bydgoszczy z dnia 11 V 1946 r., k. 171; IPN By, 070/546, t. 2, Wyrok WSR w Warszawie z dnia 16 IX 1946 r., k. 123–124; J. Jaśkowiak, *Nieznane karty historii AK*, „Dziennik Wieczorny” 3–5 I 1992 r., k. 6; IPN BU, 0259/52, t. 1, Arkusz streszczenia z dnia 30 IV 1946 r., k. 8; IPN By, 680/153070, Kwestionariusz paszportowy z dnia 21 III 1987, k. 4.

ulotki konspiracyjne, opisujące sytuację Polaków pod okupacją sowiecką. Pierwszy raz została aresztowana przez funkcjonariuszy UB 1 VII 1945 r. Ponieważ nie znaleziono przy niej żadnych obciążających materiałów, po dziesięciu dniach została zwolniona. Ponownie zainteresowano się nią jesienią 1945 r., kiedy rozpracowywano toruńskie środowisko AK. 16 XI 1945 r. została aresztowana przez funkcjonariuszy MUBP w Toruniu⁶⁴. Jej postawę w czasie śledztwa tak podsumowali sami funkcjonariusze UB: „w czasie śledztwa wykazała nieugiętość i hart oraz dumę z należenia do tej organizacji i wypełnianych czynności”⁶⁵. Jej winą było to, że „prowadziła propagandę antypaństwową przeciw Rządowi Tymczasowemu, a potem Rządowi Jedności Narodowej, kolportowała gazetkę konspiracyjną pt. »Głos Prawdy«, z polecenia Bronisława Pietkiewicza tworzyła placówkę WiN w Lipnie, zwerbowała Aleksandra Mościckiego »Jacka«, Józefa Zielińskiego »Błyska« i Stanisława Drzewieckiego »Głaza«”⁶⁶. Zarzucono jej, że 9 XI 1945 r. rozlepiła na ulicach Lipna „Rotę” – paszkwil krytykujący poczynania komunistów. 6 I 1946 r. po śledztwie została przewieziona do więzienia w Inowrocławiu. 13 II 1946 r. WSO w Poznaniu na sesji wyjazdowej w Inowrocławiu skazał ją na karę sześć lat więzienia, którą na mocy amnestii zmniejszono o połowę. W czasie rozprawy sądowej oświadczyła, że redakcję i kolportaż antykomunistycznych plakatów traktowała jako działalność poboczną i wynikało to z jej poczucia humoru. Natomiast z powagą podchodziła do sporządzania comiesięcznych sprawozdań dla Pietkiewicza, ponieważ liczyła na to, że w ten sposób przyczyni się „do poprawienia egzystencji wszystkich ludzi w Polsce”⁶⁷. Karę odbywała w Inowrocławiu i w Fordonie. 15 XI 1948 r. wyszła na wolność. W 1949 r. wyjechała do Warszawy i podjęła pracę księgową w firmie kosmetycznej „Wir”, a następnie w Spółdzielni „Energia” w Warszawie. Po uzupełnieniu swego wykształcenia od 1951 r. pracowała w Instytucie Elektroniki Politechniki Warszawskiej. W 1980 r. przeszła na emeryturę, a trzy lata później wyjechała z córką Sławomirą (ur. 1951) do Szwecji. Udzielała się w środowiskach polonijnych. Była aktywnym członkiem londyńskiej Rady Naczelnej AK na Zachodzie.

⁶⁴ IPN By, 053/18, Sprawozdanie Sekcji Śledczej PUBP w Lipnie za okres od dnia 18 IX do 31 XII 1945 r. z dnia 18 I 1946, k. 75.

⁶⁵ IPN By, 053/1, Sprawozdanie szefa PUBP w Lipnie z dnia 18 XI 1945 r., k. 70; IPN By, 060/1 Sprawozdanie dekadowe szefa PUBP w Toruniu z dnia 19 XI 1945 r., k. 99-100; B. Ziolkowski, *Polska podziemna na Kujawach Wschodnich i Ziemi Dobrzyńskiej w latach 1939-45*, Toruń 2008, s. 663.

⁶⁶ IPN By, 09/34. Charakterystyka nielegalnej organizacji AK pow. Lipno o kryptonimie „Inspekty”, z dnia 30 XI 1974 r., k. 1.

⁶⁷ IPN By, 070/467, t. 1, Raport z rozprawy przeciwko Sobocińskiej z dnia 13 II 1946 r., k. 111.

Zmarła 1 VIII 2012 r. w Sztokholmie. Jest pochowana na cmentarzu parafialnym w Skępem⁶⁸.

Aleksandra Halina Sokołowska ps. Elżbieta (1919–2006)
– łączniczka referatu WSK Inspektoratu AK Bydgoszcz

Fot. ze zbiorów FGEZ

Córka Konstantego i Seweryny z d. Jakuszkowiak, urodziła się 3 VIII 1919 r. w Berlinie. W 1937 r. po ukończeniu Liceum Handlowego w Bydgoszczy podjęła pracę biurową w Fabryce Artykułów Elektrycznych ST. Ciszewski (późniejsza „Eltra”). Społecznie udzielała się też w PCK. W październiku 1939 r. został zamordowany przez Niemców jej ojciec. W 1943 r. za namową Łucji Owczarzak „Janki” włączyła się w konspirację w ramach WSK. Była łączniczką tego referatu. Po zakończeniu wojny nadal funkcjonowała w konspiracji. Od lutego do sierpnia 1945 r. w jej bydgoskim mieszkaniu przy ul. Grunwaldzkiej ukrywał się Józef Gruss, a po nim NN, „Mały Józef”, wysłannik z Łodzi. Latem 1945 r. jej mieszkanie było pod obserwacją UB. W tym czasie w konspirację proakowską był również zaangażowany jej brat Bogdan Sokołowski ps. Włodek.

Dnia 6 XII 1945 r. A. Sokołowska została aresztowana w zakładzie pracy. W czasie śledztwa przebywała w areszcie UB przy ul. Poniatowskiego, potem przed rozprawą w Więzieniu WUBP przy Wałach Jagiellońskich w Bydgoszczy. 6 IV 1946 r. WSR w Poznaniu skazał ją na dwa lata więzienia. Karę odbywała w Centralnym Więzieniu Karnym w Fordonie. 15 III 1947 r. na mocy amnestii została zwolniona. Nadal jednak była inwigilowana przez UB, wzywana na przesłuchania i relegowana ze studiów na UMK w Toruniu. W 1949 r. próbowano ją zmusić do współpracy. Wydział V WUBP w Bydgoszczy nadał jej pseudonim „Agnieszka”. Oczekiwano od niej donosów na Kościół, ale nie spełniła oczekiwań pokładanych w niej nadziei i rok później zapisano o niej, że „nie nadaje

⁶⁸ IPN BU, 1789/164, Sprawozdanie z rozprawy sądowej z Inowrocławia przeciwko Sobocińskiej i innym z dnia 13 II 1946 r., 15; K. Wojtowicz, *Marylka*, Kraków 2005; FGEZ, E. Skerska, Sobocińska Maria Romana. Nota biograficzna do tomu *Słownika biograficznego konspiracji pomorskiej*, mps; K. Sidorkiewicz, *Represje organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, Toruń 2005, s. 98. M. Krajewski, *Dama niezlomna Maria Sobocińska (1912–2012). Biografia wpisana w okupacyjne dzieje Skępego*, Rypin 2012.

się do współpracy”⁶⁹ (prawdopodobnie dlatego, że się zdekonspirowała i powiedziała swoim znajomym, czego od niej się oczekuje). Całe swoje dalsze życie spędziła w Bydgoszczy, gdzie zmarła 15 X 2006 r. Była osobą niezamężną⁷⁰.

**Zofia Stankiewicz ps. Stanisława z d. Butler (1892–1969)
– sanitariuszka i referentka WSK Inspektoratu AK Toruń**

Córka Eustachego i Zofii z d. Pawłowicz, urodziła się 7 VII 1892 r. w Narewkach (pow. Słuck). Jej ojciec był leśniczym. Dzieciństwo i wczesną młodość spędziła na kresach w rejonie Mińska. Miała wykształcenie średnie. W 1919 r. wraz z mężem wyjechała do Warszawy. Od 1923 r. zamieszkała w Toruniu. Po wybuchu drugiej wojny wraz z synkiem Lechem udała się do swoich teściów do Brześcia Kujawskiego. Po zajęciu tych terenów przez Sowieców została wysiedlona do m. Horodyszcze (pow. Mińsk). Do Torunia wróciła w 1944 r. Do służby w AK wciągnęła ją Halina Krzeszowska „Ludmiła”. W jej obecności złożyła też przysięgę: „W obliczu Boga Wszechmogącego i Najświętszej Marii Panny, kładąc ręce na ten święty krzyż znak męki i zbawienia i przysięgam wiernie i nieugięcie honoru Polski bronić, a jej wyzwolenie walczyć ze wszystkich sił aż do ofiary swojego życia Prezydentowi Rzeczypospolitej oraz przełożonym będę posłuszna. Rozkazy chętnie wykonam, tajemnicy dochowam bez względu na to mnie spotkać musiało. Tak mi dopomóż Bóg i Najświętsza Jego Męka”⁷¹. Wtedy też przyjęła ps. Stanisława. Była referentką w WSK w Toruniu.

Fot. ze zbiorów FGEZ

Po drugiej wojnie prowadziła działalność charytatywną wśród wdów, które straciły mężów w czasie okupacji. Przekazywała niektórym rodzinom pieniądze, które wcześniej otrzymała od „Ludmiły”. 30 X 1945 r. została aresztowana przez funkcjonariuszy MUBP w Toruniu. W czasie śledztwa przebywała w więzieniu w Toruniu. 27 V 1946 r. WSR w Byd-

⁶⁹ IPN By, 077/188, Dziennik rejestracyjny sieci agenturalnej WUBP w Bydgoszczy, k. 312 Tam właśnie w tabelce wpisano „nie nadaje się do współpracy”.

⁷⁰ K. Podlaszewska, *Sokołowska Aleksandra*, [w:] SBKP, cz. 1, s. 190; K. Wojtowicz, op. cit., s. 135; IPN Po, 04/1083, Wyrok WSO w Poznaniu z dnia 6 III 1946 r. k. 2–3; IPN By, 0133/17, Wypis z kartoteki ogólnoinformacyjnej WUSW w Bydgoszczy.

⁷¹ IPN By, 66/123, Protokół przesłuchania Z. Stankiewicz z dnia 24 I 1946 r., k. 43.

goszczy na sesji wyjazdowej w Toruniu skazał ją na cztery lata więzienia. Od 29 VII 1946 r. karę odbywała w Centralnym Więzieniu Karnym w Fordonie. 7 III 1947 r. na mocy amnestii została zwolniona. Później dorywczo pracowała w Spółdzielni „Rzut” w Toruniu. Mieszkała w Toruniu, gdzie zmarła 15 IV 1969 r. O jej pośmiertną rehabilitację zadbał jej jedyny syn Lech Stankiewicz. 17 VII 1991 r. wyrok WSR w Bydgoszczy przeciwko Zofii Stankiewicz został przez Sąd Wojewódzki w Bydgoszczy uznany za nieważny. Warto dodać, że aktywnym członkiem konspiracji akowskiej był również jej mąż Sylwan Stankiewicz „Mogiła”⁷².

Irena Rózga ps. Rena zam. Mykaj (1920–2007)
– szyfrantka AK–WiN Bydgoszcz

Fot. ze zbiorów APh

Córka Antoniego i Franciszki Adamskiej, urodziła się 3 XII 1920 r. w Nakle nad Notecią. Jej ojciec był kolejarzem, a matka zajmowała się wychowywaniem trójki dzieci. W 1932 r. Róźdzanka wraz z rodzicami przeprowadziła się do Bydgoszczy do nowego domu przy ul. Małachowskiego. Przed drugą wojną światową ukończyła elitarnie Żeńskie Gimnazjum Humanistyczne im. M. Curie-Skłodowskiej, które wówczas mieściło się w gmachu przy ul. Kujawskiej 4 w Bydgoszczy. Planowała pójść na studia pedagogiczne, ale wybuch wojny pokrzyżował te plany. W czasie okupacji niemieckiej pracowała jako pomoc domowa, potem dentystyczna w jednym z bydgoskich niemieckich gabinetów stomatologicznych przy ul. Mickiewicza.

Od jesieni 1944 r. była szyfrantką w AK w Bydgoszczy i współpracowała z Leszkiem Białym „Jakubem”. Swoją przysięgę konspiracyjną składała w kościele przy ul. Nakielskiej w Bydgoszczy. W pracy konspiracyjnej niejednokrotnie wspierała ją mama, która m.in. szyła na maszynie opaski biało-czerwone, które były potem przekazywane partyzan-

⁷² IPN By, 09/36, Kwestionariusz osobowy z dnia 22 I 1975 r., k. 76; IPN By, 66/123, Protokół przesłuchania Z. Stankiewicz z dnia 24 I 1946 r., k. 42–50; *ibid.*, Postanowienie Sądu Wojewódzkiego w Bydgoszczy z dnia 17 VII 1991 r., k. 173–174; L. Stankiewicz, *Stankiewicz Zofia zd. Butler*, [w:] SBKP, cz. 1, s. 195; IPN By, Wypis z kartoteki ogólnoinformacyjnej WUSW w Bydgoszczy.

tom w Borach Tucholskich. Zgodziła się również na ukrywanie przez kilka tygodni w ich mieszkaniu skoczka spadochronowego.

Po wojnie Irena Różga nadal mieszkała w mieście nad Brdą. Jesienią 1945 r. podjęła studia stomatologiczne w Poznaniu. Po ich ukończeniu wróciła do Bydgoszczy. Prawdopodobnie bezpośrednio po wojnie nie była aresztowana przez UB, ponieważ osoby, z którymi wcześniej współpracowała w konspiracji, w czasie śledztwa jej nie obciążały, a nawet celowo pomniejszały jej zaangażowanie polityczne po zakończeniu wojny. W czasie śledztwa jednomyślnie zeznawali, że po podjęciu przez nią studiów w Poznaniu jesienią 1945 r. spotykali się z nią tylko towarzysko. Przesłuchana była tylko raz, we wrześniu 1948 r. Być może miało to związek z zatrzymaniem w tym samym czasie jej koleżanki szkolnej, Róży Kulwieć. Wówczas Różga w czasie rozmowy z funkcjonariuszem UB (przesłuchania?) przyznała się tylko do swoich związków z AK na przełomie 1944 i 1945 r. Swoim związkom z WiN stanowczo zaprzeczała. W lipcu 1950 r. zawarła związek małżeński z Alfonsem Mykajem. Jej mąż był pracownikiem naukowym na wydziale ekonomii UMK w Toruniu⁷³. Miała jednego syna Marka (ur. 1960). W latach późniejszych Różga oddała się swojej pracy zawodowej. Jako stomatolog pracowała w Szpitalu Dziecięcym przy ul. Gajowej, w Szpitalu Wojewódzkim, gdzie przez kilka lat była ordynatorem chirurgii szczękowej. Prowadziła też praktykę prywatną. Zmarła 30 IX 2007 r. w Bydgoszczy⁷⁴.

Alina Sosinowska ps. Angelina zam. Malhomme (1923–1994) – wywiadowczyni WiN

Córka Pawła i Larysy Samojłowicz (Samulowicz?), urodziła się 31 III 1923 r. w m. Lubcz (pow. Nowogródek). Jej ojciec był urzędnikiem państwowym. Miała średnie wykształcenie. W czasie okupacji pracowała w aptece w Nowogródku. Po drugiej wojnie zamieszkała w Toruniu i podjęła pracę w biurze Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu. W marcu 1946 r. za namową swojego szefa, inż. Bolesława Sierżysko „Seta” zgodziła się wejść w struktury WiN, Współpracowała z oddziałem Leona Bucichowskiego „Ryngrafa” i złożyła przysięgę konspiracyjną. W sierpniu 1946 r. opuściła Toruń i wyjechała do Warszawy. Wtedy też podjęła

⁷³ *Pracownicy nauki i dydaktyki UMK 1945–1994. Materiały do biografii*, pod red. S. Kałembki, Toruń 1995, s. 488.

⁷⁴ IPN By, 070/546, t. 2, Protokół przesłuchania J. Niezgodzkiego z dnia 21 IX 1948 r., k. 58–59; Protokół przesłuchania I. Różgi z dnia 27 IX 1948 r., k. 60–61; Protokół przesłuchania J. Niezgodzkiego z dnia 14 VIII 1948 r., k. 69; J. Jaśkowiak, *Nieznane karty historii AK*, „Dziennik Wieczorny” 3–5 I 1992, k. 6; Informacja udzielona przez syna Marka Mykaja oraz siostrę Teresę Lebiode z dnia 24 III 2014 r., zbiory własne.

Fot. ze zbiorów IPN

decyzję o wycofaniu się z działalności konspiracyjnej. Planowała podjąć studia farmaceutyczne na Uniwersytecie Warszawskim. 11 XII 1946 r. w Toruniu została zatrzymana przez funkcjonariuszy UBP. 10 III 1947 r. WSR w Bydgoszczy skazał ją na pięć lat pozbawienia wolności, ale dzięki amnestii pięć dni później została zwolniona. Po wyjściu na wolność wróciła do Warszawy. Pracowała w polskim Towarzystwie Handlu Zagranicznego „Varimex”. Zmarła 6 IV 1994 r. w Warszawie⁷⁵.

Jadwiga Syrocka ps. Gryf (1919–1986) – łączniczka AK-WiN Toruń

Córka Józefa i Franciszki z d. Nalaskowskiej, urodziła się 15 III 1919 r. w Toruniu. Jej ojciec pracował na kolei i był konduktorem. Miała wykształcenie średnie. W czasie okupacji mieszkała z rodzicami w Toruniu i pracowała jako pomoc domowa w rodzinie niemieckiej. W lutym 1945 r. podjęła pracę w PKP w Toruniu jako telegrafistka. Od marca do grudnia 1946 r. była łączniczką w oddziale Leona Bucichowskiego „Ryngra”. Do konspiracji wprowadził ją kolega z pracy, Czesław Arażny „Leszcz”. Na jego ręce w swoim mieszkaniu złożyła też przysięgę konspiracyjną. Przewoziła pocztę wewnętrzną między dowódcą grupy Leonem Bucichowskim, który w tym czasie ukrywał się w Otłoczynie, a akowcami z Torunia. Spotykała się też z Bucichowskim w Warszawie. W grudniu 1946 r. wraz z innymi członkami „Ryngra” została aresztowana. W czasie śledztwa przebywała w areszcie MUBP w Toruniu. 18 III 1947 r. została skazana przez WSR w Bydgoszczy na sesji wyjazdowej w Toruniu na pięć lat więzienia. W latach osiemdziesiątych była inwigilowana przez Wydział V SB jako działaczka NSZZ „Solidarność” na

⁷⁵ IPN By, 66/828, Protokół przesłuchania A. Sosinowskiej z dnia 11 XII 1946 r., k. 83–85; *ibid.*, Protokół przesłuchania A. Sosinowskiej z dnia 2 II 1947 r., k. 181; IPN By, 66/829, Protokół rozprawy WSR w Bydgoszczy z dnia 10 III 1947 r., k. 36–42; IPN By, 09/29, Kwestionariusz osobowy A. Sosinowskiej z dnia 16 IV 1974 r., k. 38; IPN By, Wypis z kartoteki ogólnoinformacyjnej WUSW w Bydgoszczy.

terenie Zakładu Elektronicznego „Toral” w Toruniu. Zmarła 25 IX 1986 r. w Toruniu⁷⁶.

**Czesława Trzepałkowska ps. Barbara, Anna
zam. Przybyszewska (1908–1992)
– kwaterniczka członków AK–WiN**

Córka Józefa Bieleckiego i Anny z d. Piotrowskiej, urodziła się 4 VII 1906 r. w Kowalewie (pow. Wąbrzeźno). Jej ojciec był kupcem i zmarł w czasie pierwszej wojny światowej. Matka zajmowała się wychowaniem szóstki dzieci. W 1924 r. Czesława ukończyła Miejskie Gimnazjum Żeńskie w Toruniu. Potem z powodu poważnej choroby matki uzupełniała swoje wykształcenie na różnych kursach zawodowych. W 1938 r. zawarła związek małżeński. Jej mąż kpt. Aleksander Trzepałkowski był zawodowym oficerem i poległ w Puszczy Kampinoskiej we wrześniu 1939 r., o czym dowiedziała się już po wojnie. W czasie okupacji pracowała najpierw w hurtowni żelaza i przyborów sanitarnych, a od 1 XII 1944 r. w Fabryce Amunicji „Novella” w Toruniu. W lutym 1945 r. podjęła pracę w hurtowni artykułów sanitarnych. Tam pracowała do jesieni 1945 r.

Fot. ze zbiorów IPN

Od 1943 r. związana była z AK. Do organizacji wciągnęła ją jej sąsiadka, Halina Krzeszowska „Ludmiła”. Jej zadanie polegało na organizowaniu kwater przybywającym do Torunia na odprawy konspiratorom. Stale współpracowała z Bronisławem Pietkiewiczem „Żbikiem”. 15 XI 1945 r. została aresztowana przez funkcjonariuszy UB w swoim mieszkaniu w Toruniu przy ul. Warszawskiej. W czasie śledztwa i na rozprawie sądowej nie przyznawała się do działalności konspiracyjnej. 25 V 1946 r. WSR w Bydgoszczy na sesji wyjazdowej w Toruniu skazał ją na dwa lata więzienia. Postanowieniem Najwyższego Sądu Wojskowego w Warszawie karę złagodzono jej o połowę. Karę odbywała w więzieniach w Toru-

⁷⁶ IPN By, 09/29, Kwestionariusz osobowy J. Syrockiej z dnia 16 IV 1974 r., k. 24; IPN By 66/1121, Protokół przesłuchania Syrockiej z dnia 1 XII 1946 r., k. 80–83; *ibid.*, Protokół przesłuchania J. Syrockiej z dnia 23 XII 1946 r., k. 86; Wypis z kartoteki ogólnoinformacyjnej WUSW w Bydgoszczy. PUBP w Toruniu interesował się też jej młodszym bratem Janem Syrockim „Nałęczem”, który w czasie okupacji był komendantem powiatowym NSZ w Radomsku. Zob. IPN By, 044/231, Sprawa ewidencyjno-obszerności o kryptonymie „Sudety”.

niu i w Fordonie. W marcu 1947 r. została zwolniona. Potem pracowała jako sekretarka w biurze Zjednoczenia Przemysłu Cukrowniczego w Toruniu. Zmarła 18 VIII 1992 r. w Toruniu. Dzieci nie miała⁷⁷.

Janina Wilanowicz ps. Paskuda (1899–1955)
– łączniczka AK–WiN Toruń

Córka Wincentyny Dunin-Marcinkiewicz (danych ojca nie udało się ustalić), urodziła się 29 XII 1899 r. w Odessie. Tam w 1916 r. zdała maturę. W 1918 r. wraz z rodzicami przeprowadziła się do Warszawy i podjęła studia na Wydziale Filozoficznym. Po ich ukończeniu w 1926 r. podjęła pracę asesora w Departamencie Marynarki Wojennej Ministerstwa Spraw Wojskowych. Trzy lata później zawarła związek małżeński z mjr. Zdzisławem Wilanowiczem i zamieszkała w Toruniu. Do wybuchu wojny pracowała jako wykładowca matematyki i rysunku technicznego w Szkole Podchorążych Artylerii. Wybuch wojny rozdzielił ją z mężem, który w 1940 r. jako zawodowy wojskowy został zamordowany przez Rosjan w Katyniu. Ona w tym czasie włączyła się w konspirację niepodległościową w ramach ZWZ–AK. Jej mieszkanie było dla pomorskich konspiratorów punktem kontaktowym i kwaterą. 16 XI 1945 r. została zatrzymana przez funkcjonariuszy UB i wywieziona do aresztu przy Wałach Sikorskiego w Toruniu. Z powodu bardzo słabego zdrowia w lutym 1946 r. została zwolniona. Zmarła 16 V 1955 r. w Toruniu⁷⁸.

Irena Wolniaszczyk ps. Wanda zam. Muszyńska (1922–1992)
– wywiadowczyni WiN Bydgoszcz

Córka Marcina i Marii z d. Piątek, urodziła się 15 VIII 1922 r. w Bydgoszczy. Jej ojciec był policjantem i w czasie okupacji został zamordowany przez Sowietów w Miednoje. Irena miała średnie wykształcenie. Przed wojną ukończyła Miejskie Gimnazjum Kupieckie im. S. Staszica w Bydgoszczy. W czasie okupacji mieszkała z matką w Bydgoszczy i pracowała w DAG Fabryk Bromberg w Łęgnowie. W sierpniu 1945 r. przez

⁷⁷ K. Sidorkiewicz, *Represje organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, Toruń 2005, s. 122; K. Podlaszewska, *Trzepekowska Czesława* [w:] SBKP, cz. 3, s. 174–175; IPN By, 09/36, Kwestionariusz osobowy z dnia 22 I 1975 r., k. 77; IPN By, 66/123, Protokół przesłuchania Cz. Trzepekowskiej z dnia 30 I 1946 r., k. 51; *ibid.*, Protokół przesłuchania Cz. Trzepekowskiej z dnia 16 II 1946 r. k. 54; Akt oskarżenia z dnia 10 III 1946 r., k. 77–78; Wyrok WSR w Bydgoszczy z dnia 27 V 1946 r., k. 152–154, IPN By, 070/2064, t. 5, Wywiad dot. Cz. Trzepekowskiej z dnia 17 IV 1952 r., k. 18.

⁷⁸ A. Zakrzewska, *Wilanowicz Janina*, [w:] SBKP, cz. 3, s. 176–177.

swoją koleżankę Leokadię Kwiatkowską „Basię” poznała byłego żołnierza AK, Maksymiliana Jakubowskiego „Jura”. W wrześniu 1945 r. za jego namową wstąpiła do WiN i złożyła przysięgę konspiracyjną o następującej treści: „Przysięgam Panu w Trójcy Jedy-nemu, że nie zdradzę tajemnicy podziemnej organizacji, jak również będę wykonywała sumiennie zlecenia tejże organizacji, tak mi dopomóż Panie Boże”⁷⁹. Będąc maszynistką w Wojewódzkim Wydziale Apropowizacji i Handlu w Bydgoszczy, zbierała wiadomości w dziedzinie gospodarki i handlu, które przekazywała Leopoldowi Mroczkowi. 23 IV 1946 r. została aresztowana przez funkcyjna-

Fot. ze zbiorów APH

riuszy WUBP w Bydgoszczy. W postanowieniu o tymczasowym aresztowaniu przygotowanym przez wojskowego prokuratora mjr. Stanisława Laxa czytamy: „w grudniu 1945 r. będąc maszynistką w Wojewódzkim Urzędzie Apropowizacji w Bydgoszczy zapodała Jakubowskiemu telefogramy o nadejściu statków do Gdyni z rybami śledziami. Za swoją pracę w nielegalnej organizacji otrzymała 2000 zł⁸⁰”. Początkowo przetrzymywano ją w areszcie bydgoskim PUBP, a od 21 czerwca do rozprawy przebywała w Więzieniu Karno-Śledczym w Bydgoszczy. Oskarżona na rozprawie głównej zeznała: „[...] do zarzucanych mi czynów i winy nie przyznaję si[ę] i wyjaśniam: Do organizacji »WiN« nikt mnie nie zwerbował. [...] Gdy ja byłam u swojej przyjaciółki na ul. Bocianowo 31 w miesiącu wrześniu czy na początku października 1945 r., był tam również obecny Jakubowski, który prosił mnie o doręczenie karteczki swojej siostrze. Treść karteczki była następująca »Przyślij Irenę do mnie«. Wówczas zapytał się również Jakubowski mnie na czym polega moja praca? Ja mu na to odpowiadałam, że praca moja polega na przyjmowaniu raportów o nadchodzących statkach. Od Jakubowskiego otrzymałam dwa tysiące złotych jako pomoc dla mnie, gdyż znajdowałam się w ciężkich warunkach materialnych. 500 złotych przesłał mi Jakubowski przez przyjaciółkę moją i odbiór tej sumy pokwitowałam na bibułce”⁸¹.

W sprawie sprzeczności powyższych zeznań z protokołem sporządzonym podczas śledztwa (w którym znajdowały się m.in. informacje

⁷⁹ IPN By, 070/837 t. 2, Protokół przesłuchania I. Wolniaszczyk, b. d., k. 146–148.

⁸⁰ W innym dokumencie mowa o mniejszej sumie – 1500 zł. Zob. IPN By, 070/837, t. 2, Protokół przesłuchania I. Wolniaszczyk, b. d., k. 147. Tam informacja, że pokwitowała pisemnie odbiór tych pieniędzy, które przyniosła jej koleżanka L. Kwiatkowska.

⁸¹ IPN By, 66/396, Protokół rozprawy WSR w Bydgoszczy z 26 IX 1946 r., k. 347.

o przeniesieniu dwóch listów i przekazaniu „Jurowi” informacji o wyładunku statków) oświadczyła: „Protokół ten nie był zgodny z moimi zeznaniami i oficer śledczy zagroził mi, że jeżeli nie podpiszę, to będę wyglądała jak Jakubowski”. W dniu 30 V 1946 r. byłam przesłuchiwana trzeci raz i protokół ten był mi odczytany i ja go podpisałam. Nie był on zgodny z prawdą jednak ja podtrzymywałam już swoje ostatnie zeznania, a słowa przysięgi oficer śledczy sam je umieścił”⁸².

Dnia 30 IX 1946 r. Wolniaszczyk została skazana przez WSR w Bydgoszczy na jeden rok więzienia. Na mocy amnestii 6 III 1947 r. została zwolniona. W 1949 r. wyszła za mąż za Kazimierza Muszyńskiego, żołnierza gen. Stanisława Maczka. Miała dwoje dzieci: syna Wiesława (ur. 1952) i córkę Hannę (1958). Do 1961 r. Wolniaszczyk pracowała w Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Handlu Odzieżą w Bydgoszczy. W latach 1967–1978 była zatrudniona w Foto-Optyce przy ul. Puławskiego w Bydgoszczy. Potem przeszła na emeryturę. Zmarła 23 III 1992 r. w Bydgoszczy. Jest pochowana na Cmentarzu Nowofarnym przy ul. Artyleryjskiej w Bydgoszczy⁸³.

⁸² Ibid. Cytowany wyżej Jakubowski w czasie rozprawy zeznał, iż Ireny Wolniaszczyk do organizacji nie werbował i raz tylko rozmawiał z nią o wyładunku statków w Gdyni.

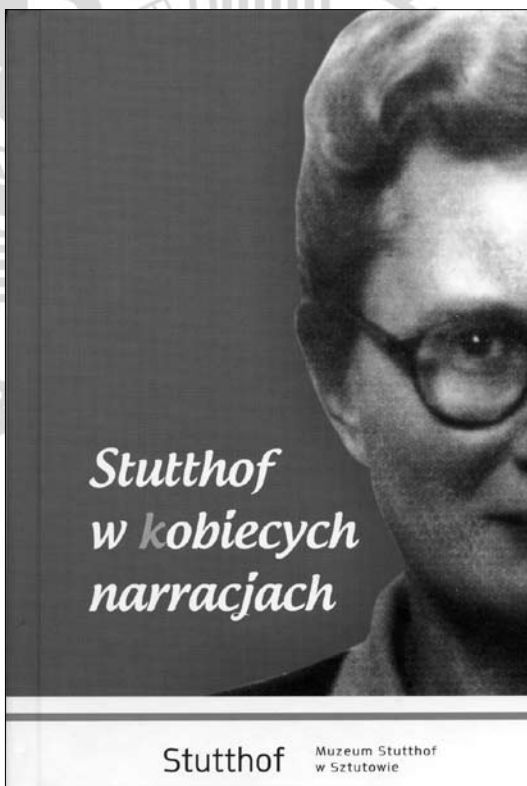
⁸³ IPN By, 141/13, Postanowienie WPR w Bydgoszczy z dnia 5 III 1947 r., k. 85; IPN By, 070/837, t. 1, Kwestionariusz personalny, b. d., k. 37; ibidem, Arkusz streszczenia z dnia 25 VII 1946, k. 126; IPN By, 66/395, Protokół przesłuchania I. Wolniaszczyk z dnia 23 IV 1946 r., k. 157–158; ibid., Protokół przesłuchania I. Wolniaszczyk z dnia 25 IV 1946 r., k. 159–160; IPN By, 66/396, Postanowienie o pociągnięciu do odpowiedzialności karnej z dnia 20 VII 1946 r., k. 171, Akt oskarżenia z dnia 26 VIII 1946 r., k. 218; *Informator o osobach skazanych w PRL za działalność szpiegowską w latach 1944–1970*, Warszawa 1972, s. 22; Informacja od córki Hanny Teclaw z dnia 14 IV 2014 r., zbiory własne autorki.

WARTE PRZECZYTANIA

Stutthof w kobiecych narracjach, pod red. Wirginii Węglińskiej, Marzeny Dworak i Anity Rzeszowskiej, przy współpracy Małgorzaty Daniluk, Muzeum Stutthof, Sztutowo 2016, ss. 223

Obóz Stutthof, początkowo funkcjonujący jako obóz lokalny pod nazwą *Zivilgefangenenlager Stutthof*, został założony już 2 IX 1939 r. W pierwszym okresie funkcjonowania obozu osadzano w nim ludność polską z terytorium Gdańska i Pomorza Gdańskiego, ocalałą z pogromów dokonywanych przez specjalne grupy operacyjne policji i służby bezpieczeństwa, w ramach tzw. akcji oczyszczania – likwidacji „polskiego żywiołu”, tj. przywódców społeczno-politycznych, duchownych, nauczycieli, przedstawicieli polskich stronnictw i partii politycznych. Od 7 I 1942 r. Stutthof stał się obozem koncentracyjnym. Od tego też roku do obozu przychodziły transporty więźniów z różnych regionów Polski, innych okupowanych krajów Europy oraz obozów koncentracyjnych. Obóz został wyzwolony 9 V 1945 r. przez armię radziecką.

W ciągu pięciu lat funkcjonowania obozu zarejestrowano ok. 110 tys. więźniów z 28 krajów, m.in. Polaków, Niemców, Czechów, Holendrów, Belgów, Francuzów, Norwegów, Duńczyków, Finów, Litwinów, Łotyszów. Ok. 50,5 tys. więźniów było narodowości żydowskiej. W ciągu wszystkich lat działalności KL Stutthof na jego terenie odbywały się egzekucje przede

wszystkim osób niepożądanych, czy to ze względów rasowych, czy też politycznych. Więźniów rozstrzeliwano, a od połowy 1944 r. uśmiercano ich w komorze gazowej. Z liczby ok. 110 tys. więźniów ok. 24,6 tys. przeniesiono do innych obozów koncentracyjnych. W wyniku bezpośredniego uśmiercenia więźniów, ekstremalnych warunków bytowych, chorób, braku opieki lekarskiej i ciężkiej pracy oraz ewakuacji liczbę ofiar obozu koncentracyjnego Stutthof szacuje się na ok. 63–65 tys. Wśród nich ok. 28 tys. to więźniowie narodowości żydowskiej. Ok. 23 tys. zmarłych to ofiary obu ewakuacji KL Stutthof, przeprowadzonych w styczniu i kwietniu 1945 r. Liczbę kobiet więzionych w obozie Stutthof szacuje się na ok. 46 tys.

Omawiana publikacja to pierwsze wydane relacje więźniarek obozu Stutthof. Składają się na nią wspomnienia sześciu kobiet, które przeżyły. „Każda z nich opowiada swoją własną historię, ale zestawione razem układają się w wiarygodną całość – ukazują los zbiorowości” – piszą redaktorki opracowania. Ocalałe więźniarki przedstawiają swoje losy od aresztowania, przez przybycie do obozu, kwarantannę, pracę w komandach, walkę o przeżycie, próby zachowania człowieczeństwa, aż do ewakuacji. Poddawane są różnym represjom, zmagają się z chorobami, są świadkami makabrycznych scen, cierpią męki i upokorzenia. Dzięki ich opowieściom poznajemy strukturę obozu z rozbudowanym aparatem nadzoru i swoistą nomenklaturą. Bohaterki to kobiety z różnych środowisk, przeważnie wykształcone, empatyczne, zaangażowane w czasie wojny w działalność konspiracyjną. W obozie wykazały się wielką siłą psychiczną, potrafiły ocalić resztki człowieczeństwa, pomagały więźniom, wspierały na duchu, niektórzy zawdzięczali im życie. Na terenie obozu działały w ruchu oporu, angażowały się w organizowanie życia duchowego i artystycznego.

Jak piszą redaktorki we wstępie: „Ta książka jest pełna emocji i emocje przyczyniły się do jej powstania. Emocje kobiet czytających wspomnienia innych kobiet – które już nie żyją, ale które za życia napisały wspomnienia z następującą myślą: »Skoro prochy tych, którzy zginęli, nie mogą mówić, więc muszą mówić żywi«. Relacje sześciu naszych bohatererek przeleżały w archiwum dziesiątki lat. Nadszedł czas, aby oddać im głos. Jest to głos kobiet. Narracje ukazują obóz z perspektywy kobiet odartych ze swojej kobiecości, ale nie z godności. Kobiet stawianych nago przed mężczyznami, poddawanych upokarzającym badaniom ginekologicznym, rodzących w rowie w czasie ewakuacji obozu, stawianych na targach niewolników, głodzonych, katowanych pracą, »traktowanych [...] jako coś niepotrzebnego, co trzeba wyniszczyć, wyciągnąwszy poprzednio wszystkie siły«. Poniżone wyszły z tego z twarzą”.

Książka zawiera wspomnienia obozowe następujących kobiet: Soni Anwajer, Anny Paszkowskiej, Walerii Anny Felchnerowskiej, Maschy Rolnikaitie (wł. Maria Rolnikajte), Heleny Jarockiej i Marii Pitera.

Sonia Anwajer (ur. 1920 r. w ZSRR), nr obozowy 37107. W czasie okupacji była radzieckim jeńcem wojennym w Elblągu, gdzie prawdopodobnie wykonywała prace przymusowe. Była zaangażowana w działalność tajnej grupy oporu pod dowództwem komendanta „Łukicza”. W KL Stutthof przebywała od czerwca 1944 r. jako więźniarka polityczna, zarejestrowana pod fałszywym nazwiskiem Sofia Andżaparidze.

Dr Anna Paszkowska (z d. Dydyńska, 1902–1997), lekarz pediatra, nr obozowy 17442. Naczelniczka Głównej Kwatery Żeńskiej Związku Harcerstwa Polskiego. W 1940 r. zaprzysiężona do ZWZ-AK, aresztowana wraz z mężem 2 VII 1942 r., więziona w Toruniu, Gdańsku-Wrzeszczu i Starogardzie. Od 1 XII 1942 r. w KL Stutthof jako więźniarka polityczna. W obozie straciła męża. Pracowała w licznych komandach, od grudnia 1944 r. pełniła funkcję lekarza obozowego. Przeżyła drugą ewakuację więźniów Stutthofu drogą morską do Szwecji w kwietniu 1945 r. Po wyzwoleniu pracowała jako lekarz w szpitalu dla byłych więźniów w Malmö. Po powrocie do Polski, w listopadzie 1945 r., zamieszkała i pracowała jako lekarz w Otwocku.

Waleria Anna Felchnerowska (1902 lub 1905–1984), nr obozowy 17450. Nauczycielka, podharc mistrzyni, łączniczka ZWZ, prowadziła tajne nauczanie, członkini Pogotowia Harcerek w Bydgoszczy. Aresztowana przez gestapo w Gdańsku i osadzona w KL Stutthof 1 XII 1942 r. jako więźniarka polityczna. W obozie organizowała życie artystyczne, m.in. pisała wiersze, miała trupę teatralną, która wystawiała przedstawienia, nauczala młodzież, wspierała duchowo więźniów. Uczestniczyła w ewakuacji morskiej KL Stutthof, trafiła do Szwecji. Po powrocie do kraju pracowała w Szkole Podstawowej w Bydgoszczy.

Mascha Rolnikaitie, właściwie Maria Rolnikajte (lit. Marija Rolnikaitė, 1927 lub 1925–2016), nr obozowy 60821. Żydowska, rosyjska i litewska pisarka, publicystka, pamiętnikarka. Ta relacja to fragment jej pamiętnika prowadzonego w czasie okupacji. W wieku 14 lat została uwięziona w getcie wileńskim, gdzie jej rodzina zginęła. W sierpniu 1944 r. trafiła do KL Stutthof, pracowała w okolicznych majątkach i komandzie grabarskim. Przeżyła ewakuację obozu. Powróciła do Wilna, pracowała w Ministerstwie Kultury Litewskiej Republiki Radzieckiej.

Helena Jarocka (z d. Matuszewska, 1907–1977), nr obozowy 17452. Nauczycielka, harcerka, łączniczka ZWZ, organizowała tajne nauczanie. Aresztowana 2/3 VIII 1942 r., więziona w Starogardzie i Gdańsku, do KL Stutthof trafiła 1 XII 1942 r. jako więźniarka polityczna. W obozie pracowała w pralni i kuchni, organizowała akcje dożywiania więźniów;

organizowała obozowe kursy gotowania, kurs sanitarny, uczestniczyła w dyskusjach naukowych, filozoficznych, etycznych, politycznych itp. Organizowała imprezy kulturalne, np. wieczory mickiewiczowskie, śpiewanie pieśni bojowych, żołnierskich, harcerskich, religijnych itp. Uczestniczyła w przerzucie listów z prawdziwymi wiadomościami z obozu, prowadziła sabotaż gospodarczy. Przeżyła ewakuację drogą lądową w styczniu 1945 r. Powróciła do Chełmna, pracowała jako nauczycielka.

Maria Pitera (z d. Zalewska, ur. 1911, Gunka (Rosja/Ukraina)), nr obozowy 12319. Członkini organizacji konspiracyjnej Komenda Obrońców Polski, łączniczka Okręgu Pomorskiego KOP w Warszawie. Aresztowana 2 X 1940 r. w Warszawie w tzw. sprawie toruńskiej, była bita podczas przesłuchań na Pawiaku. Osadzona w KL Stutthof 28 XI 1941 r. jako więźniarka polityczna. Pracowała w warsztatach krawieckich. Przeżyła ewakuację morską KL Stutthof.

Książka posiada ilustracje, niestety brak indeksu nazwisk.

Dorota Kromp

DOI: <http://dx.doi.org/10.30747/bfgez.66.2016.03>

Z BIBLIOTEKI FUNDACJI

Aleksandra Rybińska, *Rola, działalność i znaczenie kobiet w Armii Krajowej. Wybór biografii regionu łódzkiego*, Biblioteka Fundacji „Archiwum Pomorskie Armii Krajowej”, Toruń 2016, ss. 158

Nakładem Biblioteki Fundacji ukazała się niezwykle interesująca i ważna książka poświęcona służbie kobiet w szeregach Armii Krajowej (AK), służbie, która wciąż jest nieco pomijanym i nawet zapomnianym fragmentem dziejów Polskiego Państwa Podziemnego. A kobiety stanowiły ok. 10% stanu osobowego AK. Autorka za cel postawiła sobie przedstawienie biogramów kilkunastu kobiet z AK regionu łódzkiego, które do tej pory nie były nigdzie publikowane. Poprzedziła to przedstawieniem genezy służby kobiet w formacjach wojskowych od zakończenia I wojny światowej aż do końca II wojny światowej.

Książka składa się z czterech rozdziałów, ułożonych tematycznie. W rozdziale pierwszym zatytułowanym *Kobiety-żołnierze w Wojsku Polskim 1918–1945* autorka opisuje najważniejsze kobiece organizacje wojskowe czyli Ochotniczą Legię Kobiet (OLK) i Przysposobienie Wojsko-

we Kobiet (PWK), które wpłynęły na późniejsze zaangażowanie kobiet w działalność konspiracyjną w czasie wojny. Ponadto przedstawia losy kobiet walczących w kraju w ramach SZP-ZWZ-AK oraz na Wschodzie (Armia gen. W. Andersa, 2. Korpus Polski) i na Zachodzie (Pomocnicza Służba Kobiet we Francji i Anglii).

Rozdział drugi pt. *Kobiety w służbach łączności w Wojsku Polskim 1918–1945* składa się z trzech podrozdziałów: *Wojska łączności w latach II Rzeczypospolitej*; *Rola kobiet w łączności w szeregach SZP-ZWZ-AK oraz Obsługa technicznych środków łączności przez kobiety w okresie konspiracji*. Poświęcony jest pracy kobiet w łączności wojskowej, w której – wbrew panującym stereotypom, że kobiety to tylko sanitariuszki i łączniczki – odgrywały znaczącą rolę. Niestety ze względu na brak dostatecznej liczby opracowań i źródeł rozdział ten jest najskromniejszy.

Kolejny rozdział przedstawia działalność kobiet w służbie zdrowia. Zatytułowany *Kobiety a służba zdrowia w Wojsku Polskim 1918–1945* podzielony został na następujące podrozdziały: *Cywilna służba zdrowia w II Rzeczypospolitej*; *Wojskowa służba zdrowia w II Rzeczypospolitej* oraz *Organizacja służby zdrowia w SZP-ZWZ-AK*. Autorka celowo rozdzieliła w okresie międzywojennym służbę medyczną na pion cywilny i wojskowy, ponieważ kobiety pracowały głównie w zawodach cywilnych, a z wojskową służbą medyczną tylko współpracowały w ramach organizacji społeczno-charytatywnych np. Polskiego Czerwonego Krzyża. W Drugiej Rzeczypospolitej nie było lekarki ze stopniem wojskowym.

I ostatni rozdział *Łączniczki, sanitariuszki, żołnierki – sylwetki kobiet – biografie regionu łódzkiego*, który jest podzielony na 15 podrozdziałów – każdy z nich to biogram kobiety-żołnierza AK rejonu łódzkiego. Część biogramów została opracowana na podstawie wywiadów przeprowadzonych przez autorkę z żyjącymi jeszcze uczestniczkami lub ich krewnymi, część na podstawie relacji kobiet pozostawionych w Archiwum Związku

Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych w Łodzi. Większość kobiet mieszkała w Łodzi lub w okolicy przed lub po wojnie, wszystkie należały do AK i bardzo aktywnie ją wspierały. We wstępie czytamy: „Za pośrednictwem biogramów tych kilkunastu kobiet autorka pragnie przybliżyć czytelnikowi, jak odmienne były losy kobiet w trakcie działań wojennych, a także zwrócić szczególną uwagę na rolę jednostek – kobiet i ich znaczenie w AK”.

Książka powstała na podstawie pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem dr. hab. Przemysława Waingertnera, prof. Uniwersytetu Łódzkiego.

Książka zawiera streszczenia w języku angielskim i niemieckim, indeksy osób i nazw geograficznych oraz bibliografię. Jest także bogato ilustrowana.

Książka dostępna jest za darmo, w postaci pliku PDF – do pobrania pod adresem: <http://zawacka.pl/ksiegarnia>

Dorota Kromp

W 2016 r. nakładem Biblioteki Fundacji ukazały się także anglojęzyczne wersje dwóch książek:

Bogdan Chrzanowski, *Delegatura Rządu RP na Kraj na Pomorzu. Nieznane karty z frontu walki cywilnej podczas okupacji niemieckiej i po jej zakończeniu*, Biblioteka Fundacji „Archiwum Pomorskie Armii Krajowej”, Toruń, 2011, ss. 416 (omówienie Biuletyn FGEZ R. XXIV: 2012, Nr 62) – tytuł angielski: *Government Delegation for Poland in Pomerania. Unknown facts from the civilian front during and after the German occupation*.

Andrzej Gąsiorowski, *Komenda Obrońców Polski: Okręg Pomorze*, Biblioteka Fundacji „Archiwum Pomorskie Armii Krajowej”, Toruń 2012, ss. 235 (omówienie Biuletyn FGEZ R. XXVII: 2015, Nr 65) – tytuł angielski: *Headquarters of the Defenders of Poland (KOP). The Pomeranian District Division*.

Książki są dostępne za darmo w postaci pliku PDF – do pobrania pod adresem: <http://zawacka.pl/ksiegarnia>

Dorota Kromp

ODESZLI NA WIECZNĄ WARTĘ

Mieczysław Biskupski „Szary”, żołnierz łączności Garnizonu AK Bydgoszcz, urodził się 29 XII 1923 r. w Poznaniu w rodzinie Teodora i Anny z d. Łazarewicz. Ojciec był oficerem Wojska Polskiego. Gdy rodzina zamieszkała w Bydgoszczy, Mieczysław podjął naukę w Gimnazjum im. E. Rydza-Śmigłego. Należał także do 4. Bydgoskiej Drużyny Harcerzy (BDH).

Od połowy sierpnia do początku września 1939 r. w ramach Harcerskiego Pogotowia Wojennego pełnił funkcję gońca-cyklisty przy dowództwie 15. DP. Po zajęciu Bydgoszczy przez Niemców włączył się do konspiracyjnych akcji samorzutnie podejmowanych przez 4. BDH, m.in. wyniesienia z gmachu szkoły i ukrycia sztandaru oraz kroniki drużyny. Spisywał także lokatorów mieszkań, na których drzwiach, na polecenie niemieckich władz, znajdował się napis w języku niemieckim „Tu mieszka volksdeutsch”. Został aresztowany przez gestapo w maju 1940 r. pod zarzutem działalności konspiracyjnej. Z braku dowodów został zwolniony z obowiązkiem meldowania się na gestapo początkowo dwa razy w tygodniu, a po kilku miesiącach jeden raz. W czasie okupacji mieszkał w Bydgoszczy, od października 1939 r. pracował jako robotnik w różnych niemieckich zakładach pracy. Najdłużej, bo od 27 V 1942 r. do 15 I 1945 r., był zatrudniony w niemieckich zakładach zbrojeniowych w Łęgnowie. W czwartym kwartale 1941 r. należał do konspiracyjnej grupy harcerskiej samopomocy i samokształcenia Szarych Szeregów. W maju 1943 r. grupa nawiązała kontakt z Placówką AK działającą w niemieckich Zakładach Amunicyjnych Lotnictwa w Osowej Górze. Mieczysław, jako „Szary”, objął od 11 XI 1943 r. służbę łączności w Garnizonie AK Bydgoszcz, którym dowodził wówczas Alojzy Suszek „Paweł”, później komendant Inspektoratu AK Bydgoszcz. Suszek także odbierał od Mieczysława zaprzysiężenie. Poza tym „Szary” uczestniczył w szkoleniach wojskowych, kursach topografii, udzielania pierwszej pomocy. W konspiracji działał do 20 I 1945.

W 1946 r. Mieczysław zdał maturę i podjął studia na Wydziale Mechanicznym Szkoły Inżynierskiej w Poznaniu, którą ukończył z dyplomem inżyniera-technika w 1951 r. Do 1957 r. pracował w Poznaniu, a na-

stępnie w Warszawie. W grudniu 1987 r. przeszedł na emeryturę z Biura Projektów Przemysłu Cukrowniczego „Cukroprojekt” w Warszawie, ze stanowiska kierownika Pracowni Spichrzów i Młynów, gdzie pracował od 11 VII 1983. Zmarł 23 III 2016 w Warszawie.

Elżbieta Skerska

DOI: <http://dx.doi.org/10.30747/bfgez.66.2016.05>

Emilia Chrul z d. Sykała, por. Wojska Polskiego. Urodziła się na Podolu w Jarczowcach 13 VIII 1923 r. jako córka Karola i Pauliny z d. Baran. Była najstarszą z trzech sióstr. Dzieciństwo, lata szkolne i wczesną młodość spędziła w Zborowie i Tarnopolu, gdzie uzyskała małą maturę. W lutym 1940 r. rodzina Sykałów została wywieziona na daleką Syberię do okręgu Komi-Perm. W nieludzkich warunkach 17-letnia Emilia wraz z innymi pracowała przy wyrębie lasu. W 1942 r. przesiedlona w rejon Orenburga. Wieść o tworzeniu polskiego wojska zbyt późno dotarła do rodziny Sykałów. Wiosną 1943 r. po długiej i uciążliwej podróży Emilia zameldowała się w polskim obozie wojskowym w Sielcach nad Oką, gdzie po kilkutygodniowej służbie w kobiecym Batalionie im. E. Plater została skierowana do Oficerskiej Szkoły Piechoty w Riazaniu. Absolwentka szkoły chor. Emilia skierowana została do 9. pułku piechoty im. Romualda Traugutta. Tam poznała por. Józefa Chrula, dowódcę kompanii, z którym zawarła związek małżeński. Na początku sierpnia 1944 r. 3. DP była już na terenach wyzwolonej Polski, walcząc o zdobycie i utrzymanie przyczółka warecko-magnuszewskiego nad Pilicą. W walkach tych Emilia została ranna. We wrześniu 1944 r. 3 DP (a w jej składzie 9. p.p.) była desantowana przez Wisłę na Czerniaków z pomocą warszawskim powstańcom. Po kilkudniowych walkach na Solcu Emilia została ciężko ranna i wraz z mężem dostała się do niewoli niemieckiej. Po kilkudniowym pobycie w obozach przejściowych Skierniewice i Pruszków trafiła do stalagu Altengrabow XI A, następnie VI C Oberlangen w Dolnej Saksonii niedaleko granicy z Holandią, gdzie Niemcy zgromadzili kobiety-jeńców z Powstania Warszawskiego. Z Oberlangen została przeniesiona do pobliskiego obozu w Niderlangen. W kwietniu 1945 r. obóz został wyzwolony przez polskich czołgistów z 1. Dywizji Pancernej gen. Stanisława Maczka. Przez Francję Emilia do-

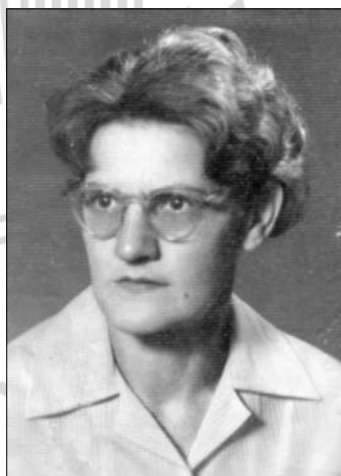
tarła do obozu w Murnau i wraz z mężem przez Czechosłowację wróciła do Polski i osiedliła się w Krośnie Odrzańskim. W 1952 r. rozpoczęła pracę jako księgowa. Uzupełniła swoje wykształcenie. Pracowała również w Miejskiej Bibliotece. Wychowała i wykształciła dwie córki. W 1968 r. zmarł jej mąż. Po przejściu na emeryturę w 1983 r. działała aktywnie w różnych organizacjach. Spotykała się z młodzieżą szkolną, harcerzami w szkołach, miejscach walk. Posiadała stopień porucznika. Odnaczona medalami wojennymi i państwowymi. W roku 2013 otrzymała tytuł Honorowego Obywatela Krosna Odrzańskiego. Była długoletnią członkinią Memoriału Generał Marii Wittek, założonego w 1996 r. przez Elżbietę Zawacką. Fundację Generał Elżbiety Zawackiej wspierała przez lata, przekazywała materiały na temat kobiet-żołnierzy, dary książkowe i finansowe.

Anna Rojewska

DOI: <http://dx.doi.org/10.30747/bfgez.66.2016.06>

Dnia 14 VI 2016 zmarła w Łodzi por. **Zuzanna Margiel** z d. Biała, ps. Romana, w czasie II wojny światowej referentka łączności Wojskowej Służby Kobiet (WSK) Inspektoratu AK Bydgoszcz.

Urodziła się 14 IX 1915 r. w Sewerynowce k. Kamieńca Podolskiego na Ukrainie w rodzinie Ludwika, księgowego i Anny z d. Lachowicz. Rodzina do Polski przybyła w 1920 r. i zamieszkała w Bydgoszczy, po wcześniejszym półtorarocznym pobycie w Łodzi. W Bydgoszczy Zuzanna uczęszczała do Żeńskiego Katolickiego Gimnazjum Humanistycznego i po zdaniu matury w 1935 r.

podjęła studia na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie na Wydziale Wychowania Fizycznego, zakończone uzyskaniem dyplomu magistra wych. fiz. w 1939 r. W gimnazjum należała do Przysposobienia Wojskowego Kobiet do Obrony Kraju, a w 1932 r. ukończyła kurs wyszkolenia ogólnowojskowego. Posiadała także Państwową Odznakę Sportową.

W 1939 r. rodzina została wysiedlona z własnego domu przy ul. Siełanka na ul. Garbary. Zuzanna od 1941 r. do końca okupacji pracowała jako robotnica przymusowa początkowo przy przetaczaniu wagonów, a następnie na poczcie przy stacji kolejowej w Bydgoszczy, m.in. w pacz-

karni, skąd na skutek donosu Niemki została przeniesiona do sortowni listów.

Do konspiracji została zwerbowała i zaprzysiężona w 1943 r. przez Helenę Szajkowską „Teklę”, wówczas referentkę WSK Inspektoratu AK Bydgoszcz, a następnie szefa WSK Podokręgu Północno-Zachodniego Okręgu Pomorskiego AK. Przyjęła pseudonim „Romana”. Początkowo pełniła funkcję łączniczki i kurierki „Tekli”, a następnie referentki łączności WSK w sztabie Inspektoratu AK Bydgoszcz. Z H. Szajkowską kontaktowała się w mieszkaniu przy ul. Czerwonego Krzyża. Kierowała grupą łączniczek. Sama również wyjeżdżała, z pocztą konspiracyjną ukrytą najczęściej w pudełkach do leków, m.in. do Torunia. W piwnicy gromadziła żywność, którą członkinie WSK kupowały na kartki dostarczane przez oddziały partyzanckie AK, operujące w Borach Tucholskich. Zdobytą żywność rozdzielala między rodziny aresztowanych i uwięzionych w obozach. Paczki do obozów wysyłała także po przeniesieniu jej z paczkarni do działu sortowania listów.

Mieszkanie rodziny Białych w Bydgoszczy stanowiło ważny punkt kontaktowy. Do konspiracji należała siostra Zuzanny – Maria Justyna Biała „Magda”, organizatorka służby sanitarnej WSK w Bydgoszczy, a od lata 1944 r. referentka WSK Inspektoratu AK Bydgoszcz. Brat, Leszek Kazimierz Biały, ps. Jakub, służył w AK od 1942 r., był szefem łączności Inspektoratu AK Bydgoszcz, a następnie szefem łączności w Sztabie Okręgu AK Pomorze. 28 II 1945 r. został aresztowany, a 3 marca tegoż roku, podczas przesłuchań w budynku WUBP w Bydgoszczy przy ul. Markwarta 4, zamordowany.

Zuzanna w sierpniu 1945 r. została aresztowana przez UBP i kilka miesięcy przebywała w więzieniu w Gdańsku wraz z przebywającymi tam członkami Pomorskiej Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj.

Po wojnie pracowała w szkole jako nauczyciel wychowania fizycznego. W 1947 r. wyjechała do Łodzi. Zatrudniono ją w Ośrodku Szkolenia Zawodowego, a od 1964 r. do przejścia na emeryturę w 1976 r. pracowała w Wydziale Kultury Fizycznej Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi.

Za służbę w AK została odznaczona m.in. Krzyżem Walecznych, Medalem Wojska i Krzyżem AK.

Elżbieta Skerska

Dnia 2 I 2016 r. w Warszawie zmarła **Anna Elżbieta Szelewicz** z d. Pawłowicz, por. WP, radiotelefonistka 2. Pułku Artylerii Lekkiej Samodzielnej Kompanii Łączności 2. Warszawskiej Dywizji Piechoty im. Henryka Dąbrowskiego.

Urodziła się 12 II 1925 r. w Wólce Sobieżyńskiej, jako córka Aleksandra i Elżbiety Kolberg. Ojciec leśnik do 1939 r. administrował dwoma majątkami ziemskimi księżnej Mirskiej-Górskiej, matka zaś zajmowała się wychowaniem sześciorga dzieci i prowadzeniem domu. Do wybuchu wojny rodzina Pawłowiczów mieszkała w Józefinie na Białostocczyźnie. Anna była trzecią spośród rodzeństwa. Po zdaniu egzaminu do gimnazjum nie dane jej było rozpocząć nauki, nadszedł bowiem wrzesień 1939 r., a z nim wojna. Po wkroczeniu Armii Czerwonej już w 1939 r. ojciec i brat Zbigniew zostali aresztowani przez NKWD. Ojciec został skazany na 8 lat więzienia.

Dnia 10 II 1940 r. pod nieobecność matki wraz z rodzeństwem i babcią Anna została wywieziona na Syberię do miejscowości Knitom w obwodzie irkuckim. Matka, po pokonaniu niewyobrażalnych trudności i przeszkód, dotarła w sierpniu 1941 r. do miejscowości, w której przebywały dzieci. Jesienią 1941 r. Zbigniew, mający wówczas 18 lat, dostał się do Armii Andersa, ale umarł na tyfus, nim Armia wyruszyła na Bliski Wschód. Anna na zesłaniu bardzo ciężko pracowała w tajdze przy wyrębie drzew. Oprócz tego jej i całej rodzinie dokuczał głód i syberyjski mróz. W sierpniu 1943 r. wraz z siostrą Marią zostały zmobilizowane do Armii Berlinga. Swoją żołnierski los rozpoczęła w baterii 2. pułku artylerii lekkiej, 2. Warszawskiej DP. Z tą dywizją, uczestnicząc w bojach jako radiotelegrafistka, doszła do Łaby. Jeszcze w Sielcach została przeszkolona w zakresie łączności i wyróżniona awansem do stopnia kaprała. W dniach od 18 do 21 VII 1944 r. w rejonie Turii nad Bugiem brała udział w walkach. Po raz pierwszy jako telefonistka przekazywała dane do ogniowych pozycji dywizjonów i baterii 2. DP i PAL. Podczas walki pod Dęblinem i Puławami w celu zdobycia przyczółków na zachodnim brzegu Wisły została kontuzjowana na skutek wybuchu pocisku niemieckiego, ale swoich zadań radiotelefonistki nie przerwała. Następnie, od 17 sierpnia do 11 IX 1944 r. podczas kolejnych walk 2. DP na przyczółku warecko-magnuszewskim w dzień i noc pełniła służbę w centrali telefo-

nicznej oraz naprawiała raz po raz przerywane linie telefoniczne. Pełniła także dyżury na punkcie obserwacyjnym w celu rozpoznania niemieckich ruchów na lewym brzegu Wisły.

Rozkazem przełożonych 27 XII 1944 r. przeniesiona została z PAL do samodzielnej kompanii łączności przy sztabie 2. DP. Po sforsowaniu Wisły i zdobyciu z 16 na 17 stycznia Warszawy rozpoczął się kolejny marsz w kierunku Wału Pomorskiego przez Brześć Kujawski, Inowrocław i Bydgoszcz. Odległości te z kompanią pokonywała pieszo, niejednokrotnie 30–35 km dziennie. Podczas walk na Wale Pomorskim w ciężkich warunkach zimowych praca w centrali telefonicznej była trudna, ponieważ ta mieściła się przeważnie w ziemiance. Koniec wojny Anna świętowała nad Łabą.

W dniu 26 II 1946 r. A. Szelewicz została zdemobilizowana i w tym samym roku wyszła za mąż za Ludgarda Szelewicza, którego poznała podczas walk frontowych. Z tego związku miała syna i córkę. Niestety mąż przedwcześnie zmarł, ona sama zaś przez lata zmagала się z chorobą płuc. Mimo to ukończyła technikum ekonomiczne, pracowała zawodowo w Ministerstwie Przemysłu Maszynowego oraz Sztabie Generalnym WP. Działała społecznie w środowisku kombatanckim w klubie 2. DP oraz Zespole Kombatantek I i II AWP. Była długoletnią członkinią Memoriału Generał Marii Wittek, powołanego przez gen. Elżbietę Zawacką w listopadzie 1996 r. w celu upamiętniania wojennej służby Polek.

Odznaczona wieloma medalami: Medalem „Zasłużonym na Polu Chwały”, Za Berlin oraz Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski i in.

Anna Rojewska

DOI: <http://dx.doi.org/10.30747/bfgez.66.2016.08>

Dnia 27 VIII 2016 zmarła por. **Maria Żurawska** z d. Kwiatkowska, ps. Grażyna, żołnierz konspiracji inowrocławskiej.

Urodziła się 9 VIII 1922 r. w majątku Rumiejki Szlacheckie na terenie Wielkopolski w rodzinie Mieczysława i Wandy z d. Hauptmann. Ojciec był agronomem pełniącym obowiązki administratora majątków ziemskich. Od 1929 r. rodzina zamieszkała w Inowrocławiu. Tam Maria w latach 1930–1939 uczyła się w szkołach prywatnych – Szkole Powszechnej im. M. Konopnickiej, a następnie Gimnazjum im. M. Konopnickiej, które ukończyła tzw. małą maturą. Po zdany egzaminie zamierzała konty-

nuować naukę w liceum pedagogicznym. W okresie nauki szkolnej aktywnie angażowała się w działalność Organizacji Harcerzek. W 1938 r. ukończyła kurs ratownictwa ogólnego i przeciwgazowego dla członków drużyn ratowniczych PCK. Podczas kampanii wrześniowej 1939 r. włączyła się do obrony cywilnej w tzw. Komitetach Blokowych jako sanitariuszka.

W czasie okupacji mieszkała nadal w Inowrocławiu z rodzicami i bratem Klemensem. Początkowo pracowała w fabryce kartonów, będącej własnością volksdeutscha, następnie jako kelnerka, później kreślarka techniczna w niemieckim urzędzie ziemskim w Inowrocławiu. W 1942 r. została wywieziona do obozu pracy w Poznaniu, stamtąd została skierowana przez niemiecki urząd pracy do *Deutsche Waffen und Munition Fabryk* (fabryka Cegielskiego) jako kreślarka techniczna. Pracowała tam do marca 1945 r. Od 1 XII 1939 r. do czasu wyjazdu do Poznania prowadziła tajne nauczanie z j. polskiego i historii w zakresie szkoły powszechnej. Przekazywała również wiadomości z nasłuchu radiowego prowadzonego w domu rodziców, mieszkających początkowo przy ul. Toruńskiej, później przy Farnej. W tajnym nauczaniu i kolportowaniu informacji z nasłuchu współdziałała z bratem Klemensem Kwiatkowskim, ps. Znicz, powiązanym początkowo z Polską Armią Powstania (PAP), a później AK. Do PZP (kryptonim AK) została wprowadzona i zaprzysiężona przez K. Kwiatkowskiego w 1941 r. Pełniła funkcję jego łączniczki i kurierki na linii Inowrocław–Poznań do czasu aresztowania Klemensa 30 X 1943 r. przez inowrocławskie gestapo (fala aresztowań trwających od października do listopada 1943 r. wśród PAP, Narodowej Organizacji Wojskowej, AK).

Po wojnie podjęła pracę nauczycielki w Szkole Podstawowej nr 2 w Kruszwicy. Po uzupełnieniu wykształcenia w zakresie szkoły średniej (dla pracujących), podjęła studia na Uniwersytecie w Poznaniu (Wydział Ekonomii Politycznej) i 27 VI 1950 obroniła pracę magisterską „Zagadnienia prawa międzynarodowego w powojennych konstytucjach państw europejskich”. Studiując, pracowała w Centralnym Biurze Konstrukcyjnym w Fabryce H. Cegielskiego w Poznaniu jako kreślarka. Po powrocie do Inowrocławia została zatrudniona w NBP w Inowrocławiu. Dnia 1 XI 1955 r. przeszła na rentę inwalidzką II grupy. W latach 1958–1961 pracowała w Szkole Podstawowej nr 1 w Inowrocławiu (katechetka) i Technikum Ekonomicznym w Inowrocławiu (Filia w Pakości, nauczanie księgo-

wości i ekonomiki przedsiębiorstw). Zdobyła także uprawnienia pilotów wycieczek zagranicznych. Od 1990 r. aktywnie działała w Światowym Związku Żołnierzy AK w środowisku inowrocławskich kombatanów. Współpracowała ze śp. gen. prof. dr hab. Elżbietą Zawacką. W 2001 r. Maria Żurawska uzyskała prawo do tytułu „Weteran Walk o Wolność i Niepodległość Ojczyzny”, a w 2014 r. została odznaczona złotym medalem „Opiekun Miejsc Pamięci Narodowej”; odznaczona m. in. Krzyżem Armii Krajowej i Srebrnym Krzyżem Zasługi.

Spoczywa na cmentarzu Parafii pw. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Inowrocławiu.

Elżbieta Skerska

CZEŚĆ ICH PAMIĘCI!

97. ROCZNICA ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI PRZEZ POLSKĘ

W dniach 10–13 XI 2015 r. w Toruniu odbywały się w kilku miejscach miasta uroczystości z okazji 97. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości. Muzeum Okręgowe na dziedzińcu Ratusza Staromiejskiego zorganizowało wystawę poświęconą legendarnemu lotnikowi Stanisławowi Skalskiemu z okazji setnej rocznicy urodzin. W dniu 10 XI 2015 r. delegacje złożyły kwiaty na Cmentarzu Komunalnym nr 1 pod obeliskiem ku czci poległych w latach 1918–1921.

Z kolei na Cmentarzu Komunalnym przy ul. Grudziądzkiej dokonano odsłonięcia nagrobku Jakuba Suleckiego, jednego z założycieli Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, ofiary niemieckiego obozu koncentracyjnego. Tego dnia w Auli Uniwersytetu Mikołaja Kopernika odbył się koncert pt. „Kujawsko-Pomorskie Śpiewanie z Gwiazdami” (wystąpili Krzysztof Respondek, muzycy Filharmonii Pomorskiej, zespół Georgia Voices z Gruzji).

Punktem kulminacyjnym obchodów był dzień 11 listopada. Wówczas o godz. 11.40 delegacje z udziałem WP i władz miasta Torunia złożyły kwiaty pod pomnikiem gen. Józefa Hallera. Następnie w Kościele Garnizonowym pw. św. Katarzyny odbyła się uroczysta msza św. w intencji Ojczyzny, po której nastąpił przemarsz ulicami Starego Miasta pod pomnik marszałka Józefa Piłsudskiego. W marszu brały udział grupy rekonstrukcyjne przedstawiające husarię. Odbył się także przejazd „Marszałka Piłsudskiego” samochodem z epoki. Uroczystość patriotyczną rozpoczęło przyjęcie meldunku przez dowódcę Garnizonu Toruń, podniesienie flagi państwowej i odegranie hymnu narodowego. Dowódca Garnizonu powitał gości, po czym nastąpiły przemówienia, apel poległych, oddanie salwy honorowej, złożenie wiązanek, wypuszczenie w niebo białych i czerwonych balonów oraz koncert Orkiestry Garnizonu Toruń. Po południu odbył się piknik historyczny na Rynku Staromiejskim (pokaz współczesnego sprzętu służb mundurowych oraz rozdanie biało-czerwonych znaczków i chorągiewek, pokaz musztry paradej w wykonaniu Orkiestry Garnizonu Toruń oraz poczęstunek wojskową grochówką).

Świętowanie 97. rocznicy odzyskania niepodległości w Toruniu zakończono dnia 13 listopada o godz. 19.00 w Dworze Artusa koncertem Szymona Nehringa, finalisty XVII Międzynarodowego Konkursu Pianistycznego im. Fryderyka Chopina z Toruńską Orkiestrą Symfoniczną.

Anna Rojewska

I KONGRES HISTORYKÓW KONSPIRACJI NIEPODLEGŁOŚCIOWEJ

W dniach 12–13 XI 2015 r., dla uczczenia Święta Niepodległości oraz 25-lecia istnienia Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej odbył się w Toruniu, pod honorowym patronatem Światowego Związku Żołnierzy AK, I Kongres Historyków Konspiracji Niepodległościowej, którego temat przewodni brzmiał: „25 lat niezależnych badań nad konspiracją niepodległościową 1939–1945. Ludzie, instytucje, wydarzenia”. Obrady Kongresu poprzedziło spotkanie przy grobie śp. gen. prof. dr hab. Elżbiety Zawackiej na cmentarzu przy ul. Gałczyńskiego w Toruniu. Wyrazem pamięci o Zmarłej były wiązanek kwiatów złożone przez przedstawicieli władz wojewódzkich, miejskich, Instytutu Pamięci Narodowej, organizacji kombatanckich, Biblioteki Pedagogicznej im. gen. bryg. prof. Elżbiety Zawackiej, szkół noszących imię Elżbiety Zawackiej oraz przyjaciół Zmarłej i Fundacji.

Trwający dwa dni Kongres, dotowany przez Gminę Miasta Toruń oraz współorganizowany i współfinansowany przez Instytut Pamięci Narodowej i Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, zgromadził w salach Collegium Humanisticum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (też współorganizatora) licznie przybyłych gości, przyjaciół Fundacji i słuchaczy zainteresowanych tematyką konferencji. Otwarcie Kongresu zainaugurował występ Chóru Dziecięcego „Gioia di Cantare” Zespołu Szkół Muzycznych im. Karola Szymanowskiego w Toruniu, którym dyrygowała Renata Szerafin-Wójtowicz. Przybyłych gości powitał Jan Wyrowiński, przewodniczący Rady Fundacji. W przemówieniach Michał Zaleski, Prezydent Miasta Torunia, dr Łukasz Kamiński, prezes IPN, dr Janusz Marszałec, wicedyrektor Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, i prof. dr hab. Waldemar Rozynekowski – dyrektor Instytutu Historii i Archiwistyki UMK, podkreślili duże znaczenie dla Torunia i kraju działalności Fundacji założonej przez prof. Elżbietę Zawacką.

W pierwszym dniu obrad Dorota Zawacka-Wakarecy, prezes Zarządu Fundacji, przy współpracy dr Katarzyny Minczykowskiej, zaprezentowała dwudziestopięcioletni dorobek Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej, powołanej do życia w 1990 r. jako Fundacja „Archiwum Pomorskie AK”, która jest najdłużej działającym w Polsce społecznym archiwum zajmującym się gromadzeniem, opracowywaniem i udostępnianiem materiałów dokumentujących działalność niepodległościową Polaków w latach 1939–1945. Oprócz bogatych i unikalnych zbiorów relacyjnych i fotograficznych Fundacja posiada także duży dorobek wydawniczy. Do

tej pory wydano 68 tytułów, a publikacje Fundacji są podsumowaniem realizacji jej zadań statutowych, do których należą m.in.: organizowanie konferencji, prelekcji, warsztatów, fundowanie tablic, obelisków i pomników poświęconych żołnierzom AK i Polkom walczącym na wszystkich frontach II wojny światowej. Przeprowadziliśmy 1008 prelekcji, wykładów, warsztatów dla około 22 tys. osób. Za sprawą Fundacji powstało 15 pomników, obelisków i tablic. Prezes Zarządu Fundacji podkreśliła, że dla gen. Elżbiety Zawackiej bardzo ważne było upamiętnienie Polek żołnierzy. Potwierdzeniem tego faktu są dwa ufundowane przez Panią General, z własnych funduszy, pomniki: gen. Marii Wittek na dziedzińcu Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie (19 IV 2007 r.) i obelisk „Polkom walczącym o wolność i niepodległość Ojczyzny” w Parku Wolności przy Muzeum Powstania Warszawskiego (23 XI 2007 r.). W końcowej części wystąpienia Dorota Zawacka-Wakarecy skierowała serdeczne podziękowania pod adresem instytucji wspierających i finansujących działalność statutową Fundacji.

W dalszej części konferencji referaty i komunikaty wygłosili pracownicy naukowcy reprezentujący uczelnie wyższe (Uniwersytet Gdański, Uniwersytet Warszawski, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Uniwersytet Papieski im. Jana Pawła II w Krakowie, UMK w Toruniu), Instytut Pamięci Narodowej oraz placówki muzealne. Autorzy referatów, podsumowując dotychczasowy stan wiedzy na temat działalności Polskiego Państwa Podziemnego, wysuwali postulaty badawcze i wskazywali kierunki dalszych badań. Mówiono również o jednym z priorytetowych Centralnych Projektów Badawczych realizowanych przez IPN pn. „Ziemie polskie pod okupacją 1939–1945”, którego efektem będą studia i opracowania monograficzne, przynoszące nowe ustalenia i interpretacje, które także wypełnią dostrzeżone luki w wiedzy na temat okupacji ziem polskich. W kolejnych trzech referatach przedstawiono zaangażowanie Kościoła katolickiego, w tym księży diecezji chełmińskiej, w organizowaniu różnych form oporu przeciw Niemcom i w tajnym nauczaniu. Tematem kilku referatów były powojenne losy żołnierzy AK oraz prace zmierzające do zidentyfikowania zamordowanych i pochowanych w Bydgoszczy przy ul. Kcyńskiej. Zostały również przedstawione wyniki badań ekspedycji archeologicznych i poszukiwawczych grobów żołnierzy AK zamordowanych na terenie Litwy. Prezentując swój dorobek, pracownicy placówek muzealnych z Krakowa, Sztutowa i Warszawy dzielili się doświadczeniami, uwagami oraz mówili o trudnościach, na jakie napotyka historycy w edukacji współczesnego odbiorcy. Zastanawiano się m.in. nad tym, jak pracować, by postać sprzed ponad 70 lat stała się obiektem zainteresowania młodego pokolenia.

Podczas trwania Kongresu zorganizowano warsztaty historyczne dla uczniów wszystkich typów szkół. Warsztaty prowadzone były przez pracowników Muzeum II Wojny Światowej, Instytutu Pamięci Narodowej i Fundacji, a dotyczyły m.in. wybuchu II wojny światowej, życia codziennego partyzantów, konspiracji pomorskiej, roli dzieci w konspiracji w czasie II wojny światowej, codziennego życia partyzantów. Łącznie w konferencji i warsztatach uczestniczyło ok. 600 osób, w tym ok. 300 wzięło udział w warsztatach historycznych.

I Kongresowi Historyków Konspiracji Niepodległościowej towarzyszyły również wystawy: 1) „Polska walcząca” – przygotowana przez Oddziałowe Biura Edukacji Publicznej IPN w Gdańsku, Delegatura w Bydgoszczy (kurator: Marka Szymaniak); 2) „Okupacja i zbrodnie niemieckie na Kujawach i Pomorzu” – przygotowana przez Biura Edukacji Publicznej IPN w Warszawie (kurator: Paweł Rokicki) oraz ekspozycje Fundacji General Elżbiety Zawackiej o działalności Fundacji, prezentujące sylwetki kobiet-żołnierzy oraz eksponaty ze spuścizny Elżbiety Zawackiej.

W zorganizowaniu Kongresu, który spotkał się z dużym zainteresowaniem, wspomagali Fundację: Instytut Pamięci Narodowej, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Wydział Nauk Historycznych oraz Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Pomysłodawcą i koordynatorem przedsięwzięcia była dr Katarzyna Minczykowska.

Elżbieta Skerska

DOI: <http://dx.doi.org/10.30747/bfgez.66.2016.11>

20 LAT Z PATRONEM - SZKOŁA PODSTAWOWA NR 32 IM. ARMII KRAJOWEJ W TORUNIU

Od 4 V 1996 r. Armia Krajowa jest Patronem Szkoły Podstawowej nr 32 w Toruniu dzięki działaniom podjętym przez ówczesną dyrektorkę Bronisławę Duszyńską, nauczycieli i rodziców uczniów.

Uroczystości jubileuszowe rozpoczęły się dnia 4 V 2016 r. o godz. 10.00 wprowadzeniem sztandaru Patrona Szkoły, odśpiewaniem hymnu narodowego i złożeniem przez delegację młodzieży kwiatów pod tablicą pamiątkową. W uroczystości wzięli udział uczniowie, absolwenci, nauczyciele (w tym z zaprzyjaźnionych szkół), prezes Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Toruniu Urszula Polak, kombatancki Armii Krajowej, która patronuje Szkole, oraz przedstawicielki Fundacji General Elżbiety Zawackiej.

Dyrektor szkoły Podstawowej nr 32 Bożena Rzemieniuk przywitała wszystkich gości, podkreśliła sukcesy szkoły i dziękowała za zaangażo-

wanie wszystkim pracownikom, którzy przez lata tworzyli jej klimat, historię i tradycję.

W minionych dwudziestu latach starano się krzewić wiedzę o Polsce Walczącej, organizowano żywe lekcje historii. W progach szkoły gościła również legendarna gen. Elżbieta Zawacka, ps. Zo. Wiedzę pogłębiano podczas spotkań klubu historycznego poświęconych gen. Marii Wittek, a także przygotowując liczne wystawy i prezentacje dotyczące Polskiego Państwa Podziemnego (np. „AK – bohater i patron”).

Dnia 10 VI 1999 r. delegacja szkoły wzięła udział w uroczystym odsłonięciu pomnika Polskiego Państwa Podziemnego i AK w Warszawie, a od września 2007 r. corocznie szkoła jest reprezentowana przez sztandar i delegację w miejskich obchodach Święta Polskiego Państwa Podziemnego. Dyrektor szkoły w okolicznościowym przemówieniu wspomniała o sukcesach absolwentów, spośród których najstarsi liczą już sobie po 33 lata, lecz w pamięci nauczycieli żyją jako beztroscy nastolatkwie.

Prezes ŚŻŻAK w Toruniu Kazimierz Wach uhonorował wicedyrektora Beatę Skruszewicz i nauczyciela Tomasza Strużanowskiego legitymacjami Członka Nadzwyczajnego ŚŻŻAK w uznaniu ich zaangażowania w pielęgnowanie tradycji i ideałów AK.

Zaproszeni goście obejrżeli program artystyczny przygotowany przez uczniów, którego scenariusz nawiązywał do najważniejszych wydarzeń z codziennego życia szkoły. Mieli też okazję zwiedzić placówkę, poznać jej historię oraz obejrzeć wystawę prac plastycznych wychowanków.

Tablica w Szkole Podstawowej nr 32 im. Armii Krajowej

Centrum Szkolenia Artylerii i Uzbrojenia im. gen. J. Bema, z którym szkoła współpracuje, zorganizowało na dziedzińcu pokaz wyposażenia wojskowego. Wszyscy obecni mieli okazję posmakować prawdziwej wojskowej grochówki.

Uroczystości jubileuszowe zakończyły się mszą św. w kościele św. Maksymiliana Kolbe.

Anna Rojewska

DOI: <http://dx.doi.org/10.30747/bfgez.66.2016.12>

IX MIĘDZYGIMNAZJALNY KONKURS HISTORYCZNY „UDZIAŁ POLEK W II WOJNIE ŚWIATOWEJ”

W dniu 10 VI 2016 r. w Zespole Szkół Ekonomicznych im. gen. Elżbiety Zawackiej w Toruniu odbył się IX Międygimnazjalny Konkurs historyczny z cyklu „Udział Polek w II wojnie światowej”. Celem konkursu jest kultywowanie postaw patriotycznych wśród młodzieży, pogłębianie wiedzy historycznej, zachęcanie uczniów do zainteresowania się czasami ostatniej wojny światowej, a szczególnie masowym udziałem kobiet w tym konflikcie.

Ideę konkursu zainicjowała oraz objęła honorowym patronatem pierwszą edycję w 2008 r., żyjąca jeszcze wówczas gen. prof. Elżbieta Zawacka (1909–2009). Do 2014 r. konkursy były organizowane w Zespole Szkół nr 22 im. K. K. Baczyńskiego (do chwili likwidacji szkoły).

Tegoroczny konkurs został zorganizowany przez Grzegorza Nadrowskiego, nauczyciela historii, Beatę Kołybską, nauczyciela-bibliotekarza, we współpracy z Anną Rojewską, dokumentalistką z Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej (pod patronatem Fundacji). Tematem przewodnim ostatniej edycji były „Torunianki w konspiracji pomorskiej”.

Monika Dymska (1918–1943), „Nika”, „Mika”, nauczycielka, szef hufca organizacji PWK, żołnierz wywiadu organizacji wojskowej „Związek Jaszczurczy” i AK. Zgilotynowana przez hitlerowców 25 VI 1943 r. w Plötzensee k. Berlina.

Jadwiga Kowalska (1922–1940), „Dziunia”, komendantka grupy żeńskiej „Batalionów Śmierci za Wolność”. Zamordowana w zbiorowej egzekucji przez hitlerowców 17 IX 1940 r. w Palmirach.

Irena Jagielska-Nowak (1924–2006), „Ewa”, kurierka Sztabu Pomorskiego AK, następnie Delegatury Sił Zbrojnych i Zrzeszenia WiN.

Dr Wanda Błęńska (1911–2014), „Szarotka”, kierowniczka żeńskiej grupy pomocniczej służby kobiet Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski”. Heroicznie, pełniła z narażeniem życia służbę lekarską. Spędziła 42 lata na misji wśród trędowatych w Ugandzie.

W konkursie wzięło udział 18 uczniów z sześciu toruńskich szkół gimnazjalnych. Uczniowie pracowali pod kierunkiem swoich nauczycieli (Gimnazjum nr 2 – Alicja Brożek, w zastępstwie Maria Klaban, Gimnazjum nr 9 – Milena Lewandowska, Gimnazjum nr 15 – opiekun Iwona Podrze, Gimnazjum nr 24 – opiekun Hanna Matuszewicz, Gimnazjum nr 29 – Iwona Chmielewska, Gimnazjum nr 34 – opiekun Tomasz Szymkiewicz). Fundacja wsparła uczestników literaturą, archiwizacjami i konsultacjami historycznymi.

Uroczystego otwarcia konkursu dokonała o godz. 12.00 Dyrektor ZSE p. Grażyna Żołnierkiewicz.

Gimnazjaliści mieli za zadanie rozwiązać test składający się z 40 pytań zamkniętych (w czasie maksymalnie 40 minut), opracowanych przez G. Nadrowskiego, który także przewodniczył 3-osobowemu jury. Nagrodzeni to:

Mateusz Lipiński i Michał Poczwardowski (*ex aequo*), Gimnazjum nr 2 – opiekun Alicja Brożek (I miejsce/35 punktów);

Uczestnicy IX Konkursu Historycznego

Julia Bruzdowska i Oliwia Wiśniewska (*ex aequo*), Gimnazjum nr 9
– opiekun Milena Lewandowska (II miejsce/33 punkty);
Wiktoria Kostusiak, Gimnazjum nr 9 (III miejsce/32 punkty).

Laureaci otrzymali nagrody książkowe ufundowane przez Dyрекcję ZSE. Ponadto wszyscy uczestnicy zostali obdarowani publikacjami Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej oraz dyplomami upamiętniającymi udział w IX edycji konkursu.

Konkursowi towarzyszyła wystawa „Torunianki w konspiracji pomorskiej” w aranżacji Beaty Kołybskiej, prezentująca biografie, fotografie, kserokopie wykonane z oryginalnych pamiątek, ze zbiorów Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej.

Podsumowania konkursu dokonała A. Rojewska, która wysoko oceniła przygotowanie gimnazjalistów i zaprosiła pedagogów do dalszej współpracy z Fundacją Generał Elżbiety Zawackiej.

Anna Rojewska
Grzegorz Nadrowski

DOI: <http://dx.doi.org/10.30747/bfgez.66.2016.13>

ODSŁONIĘCIE TABLICY UPAMIĘTNIAJĄCEJ GEN. ELŻBIETĘ ZAWACKĄ W SIERPCU

Dnia 10 IX 2016 r., w Liceum Ogólnokształcącym im. mjr Henryka Sucharskiego w Sierpcu została odsłonięta tablica upamiętniająca gen. prof. Elżbietę Zawacką „Zo” – jedyną kobietę wśród 316. cichociemnych, kurierkę i emisariuszkę Komendy Głównej Armii Krajowej do Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie, nauczycielkę matematyki w Korespondencyjnym Liceum Ogólnokształcącym w Sierpcu w roku szkolnym 1955/1956, profesor nauk humanistycznych, drugą Polkę w historii Wojska Polskiego awansowaną na stopień generała brygady.

Od wielu miesięcy o przywrócenie Jej pamięci prowadził starania znany sierpecki społecznik (absolwent Liceum) Kazimierz Czermiński, który przywraca pamięci potomnym miejsca, postaci i wydarzenia związane z historią Polski.

Uroczystość rozpoczęła się symbolicznie w samo południe, ponieważ 73 lata temu w nocy z 9 na 10 IX 1943 r. z Anglii (w Ekipie XXIX, operacja „Neon 4”) w towarzystwie Ferdynanda Serafińskiego, ps. Drabina i Bolesława Polańczyka, ps. Kryształ, „Zo” powróciła drogą powietrzną jako „cichociemna” do Kraju po wykonanej misji, jaką powierzył jej Komendant Główny ZWZ-AK. W trakcie lotu samolot został ostrzelany nad Danią – szczęśliwie niecelnie.

W uroczystości uczestniczyli: Prezes Fundacji General Elżbiety Zawackiej – Dorota Zawacka-Wakarecy oraz dokumentalistki: Anna Rojewska i Barbara Rojek, Waldemar Olejniczak – poseł na Sejm RP, Bogdan Misztal – wiceprzewodniczący Rady Powiatu, Juliusz Gorzkoś – wicestarosta sierpecki, Ewa Leszczyńska – zastępca burmistrza Miasta Sierpc, przedstawiciele stowarzyszeń społecznych, sierpeccy regionaliści, uczniowie i nauczyciele Liceum.

Po powitaniu gości przez dyrektora dr Ewę Jancewicz odsłonięcia tablicy dokonali: Kazimierz Czermiński i Dorota Zawacka-Wakarecy w asyście żołnierzy Jednostki Wojskowej z Kazunia. Następnie ksiądz kan. Andrzej Więckowski, dziekan sierpecki, poświęcił tablicę pamiątkową, po czym złożono kwiaty i zapalono znicze.

Na tablicy umieszczono napis:

General
Elżbieta Zawacka „Zo”
1909–2009

*Służyłam Polsce
Najlepiej jak umiałam.*

Nauczycielka Liceum
w latach 1955–56

Sierpc, 10 września 2016

Wśród zaproszonych gości nie zabrakło również koleżanki z pracy słynnej general, emerytowanej nauczycielki Liceum Alicji Lemie-Mroczyńskiej, która napisała i przeczytała wiersz na cześć bohaterki. „Dla mnie to była koleżanka z pracy. Nie lubiła, kiedy ją tytułowano. Była ciepła i koleżeńska, wspinała osoba” – tak wspominała czasy współpracy z panią general. Poświęciła jej wiersz kończący się słowami:

*Cześć Twojej pamięci Elżbieto – Bohaterze!
Będziemy o Tobie pamiętać, przynajmniej ja w to wierzę.*

Odsłonięcie tablicy w Sierpcu

Prezes Fundacji Dorota Zawacka-Wakarecy wyraziła wszystkim zgromadzonym w świetlicy szkolnej, gdzie odbywała się uroczystość, wdzięczność za pamięć o Pani General i odczytała list gratulacyjny od Michała Zaleskiego, Prezydenta Miasta Torunia, i Marcina Czyżniewskiego, Przewodniczącego Rady Miasta Torunia. Listy oraz książkę pt. *Cichociemna. General Elżbieta Zawacka „Zo”* (aut. K. Minczykowskiej) prezes Wakarecy wręczyła dyrektor Liceum dr Ewie Jancewicz.

W okolicznościowych wystąpieniach poseł na Sejm RP W. Olejniczak powiedział, że: „Możemy być dziś szczęśliwi i dumni, że w niezwykle bogatej i bohaterskiej biografii Pani General przewija się również nasz Sierpc, gdzie po okresie więzienia, licznych upokorzeń, stalinowskich represji i szykan, znalazła w końcu pracę jako nauczycielka”.

Na koniec uroczystości odbyły się prezentacja biografii gen. Elżbiety Zawackiej z wykorzystaniem fragmentu filmu pt „Elżbieta Zawacka. Miałam szczęśliwe życie” (reż. M. Widarski), którą przygotowali uczniowie Liceum, oraz wystawa przygotowana przez K. Czermińskiego.

„Przeszłość, która jest w pamięci, zawsze pozostanie teraźniejszością” – posumowała dyrektor Liceum Ewa Jancewicz.

Anna Rojewska

DOI: <http://dx.doi.org/10.30747/bfgez.66.2016.14>

OBCHODY POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO W BYDGOSZCZY

Dnia 27 IX 2016 r. w ramach obchodów 77. rocznicy utworzenia Polskiego Państwa Podziemnego na fasadzie budynku Kujawsko-Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego przy ul. Jagiellońskiej 3 w Bydgoszcy została odsłonięta tablica upamiętniająca bohaterów walki cywilnej o niepodległość Ojczyzny. Gospodarzami uroczystości byli Mikołaj Bogdanowicz, Wojewoda Kujawsko-Pomorski i Edyta Cisewska, Naczelnik Oddziału Delegatury Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszcy. W uroczystości uczestniczyli przedstawiciele władz, wojska i instytucji naszego województwa, a wśród nich m.in. posłowie na Sejm RP, zastępca Prezydenta Bydgoszczy, byli wojewodowie oraz licznie zgromadzeni mieszkańcy Bydgoszczy.

Część oficjalną poprzedziło spotkanie Wojewody Mikołaja Bogdanowicza z rodzinami byłych pracowników Pomorskiej Okręgowej Delegatury Rządu (ODR) RP na Kraj. W uroczystym i przebiegającym w miłej atmosferze spotkaniu gośćmi Wojewody były między innymi rodziny Zdzisława Brzeskiego, Franciszka Rochowiaka i Bolesława Lipskiego. Po akcie odsłonięcia tablicy, którego dokonał inicjator jej powstania M. Bog-

Tablica upamiętniająca bohaterów walki cywilnej o niepodległość Polski
(fot. Urząd Wojewódzki w Bydgoszczy)

Wystawa „Polka 1939–1945, czyli kilka słów o wojennej służbie Polek”

danowicz w otoczeniu rodzin pracowników Pomorskiej ODR, tablicę poświęcił ks. prałat Władysław Mielcarek. Widnieją na niej nazwiska osób z kierowniczych struktur ODR, a zaprojektował ją dr Marek Szymaniak, pracownik Oddziału Delegatury Instytutu Pamięci Narodowej (IPN) we współpracy z Biurem Wojewody. Wykonawcą był Zakład Kamieniarski T. Bieniek z Pakości.

Wystawę „Polska walcząca” przygotowaną przez Oddział IPN można było obejrzeć przed budynkiem Urzędu Wojewódzkiego; natomiast wystawę „Polka 1939–1945, czyli kilka słów o wojennej służbie Polek” przygotowaną przez Fundację Generał Elżbiety Zawackiej z Torunia (kurator: Katarzyna Minczykowska) zaprezentowano w sali konferencyjnej Urzędu. Po części oficjalnej i złożeniu pod tablicą memorialną wiązanek przez licznie przybyłych gości zebrani zostali zaproszeni do sali konferencyjnej. Wcześniej jednak zgromadzeni przed Urzędem mogli wysłuchać krótkiego koncertu Orkiestry Wojskowej Garnizonu w Bydgoszczy, na który złożyły się utwory nawiązujące do historii Polski i Wojska Polskiego.

Prelekcje, połączone z pokazem multimedialnym, dla licznie zgromadzonego grona słuchaczy wygłosili prof. dr hab. Bogdan Chrzanowski i dr Marek Szymaniak. Interesujące wystąpienia przybliżyły zebranym działalność pracowników Pomorskiej Okręgowej Delegatury Rządu RP na Kraj na tle niezwykle trudnych warunków życia na Pomorzu w czasie II wojny światowej. Ukazały także powojenne represje władz PRL wobec pracowników cywilnych struktur Polskiego Państwa Podziemnego.

Tę część uroczystości zakończyło przekazanie przez Wojewodę bydgoskiemu Oddziałowi IPN tablicy, która wcześniej widniała na budynku Urzędu, a której miejsce zajęła nowa.

Uroczystość zakończył koncert gitarzysty Grzegorza Dudzińskiego.

Elżbieta Skerska

ABY NIE ZAGINĘŁA PAMIĘĆ!

Muzeum Wojskowej Służby Polek w Toruniu (pierwsze i jedyne w Polsce muzeum o takim profilu), jest jedną z form działalności istniejącej od ponad 25 lat Fundacji „Archiwum i Muzeum Pomorskie AK oraz Wojskowej Służby Polek” (od 2009 r. Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej). Z inicjatywy prof. Elżbiety Zawackiej uchwałą Rady Fundacji z dnia 17 VI 2002 r. został rozszerzony zakres działalności Fundacji, która oprócz gromadzenia, przechowywania, opracowywania i udostępniania archiwaliów, gromadzi wszelkiego rodzaju eksponaty muzealne odzwierciedlające Służbę Polek w wojsku oraz ich udział w walkach niepodległościowych, również eksponaty dotyczące konspiracji pomorskiej. Przez lata w zbiorach Fundacji zgromadzono wiele bardzo cennych eksponatów, które wcześniej prezentowane były przy okazji corocznych sesji jedynie niewielkiemu gronu odbiorców. Dzięki staraniom prof. E. Zawackiej, przy współpracy z toruńskim Muzeum Okręgowym, Muzeum Tradycji Pomorskiego Okręgu Wojskowego w Bydgoszczy i Archiwum Akt Nowych w Warszawie stało się możliwe przygotowanie wystawy „Wojskowa Służba Polek” (kurator: Anna Jurkiewicz). Jej otwarcie połączono z XII sesją popularnonaukową oraz III Zjazdem Kombatantek (16 listopada 2002 r.), a ekspozycja znajdowała się w Domu Eskenów, ul. Łazienna 16. Członkinie Memoriału Generał Marii Wittek z Warszawy z inicjatywy Eugenii Szymczak przekazały na tę okoliczność w darze dla muzeum Wojskowej Służby Polek kopię modelu pomnika łączniczki AK, którego oryginał znajduje się w Józefowie. Jerzy Jurandot w wierszu „Żołnierzu-panienko” upamiętnił łączniczki:

„... Ze szminką na ustach,
Ze śmiercią w torebce,
Samotnie szły przeciw
Niemieckiej potędze [...]
[...] Robiły, co mogły,
By wygrać swą grę.
Czasami wracały,
Czasami zaś nie”.

W dniach od 13 lutego do 31 III 2002 r. naszą wystawę mogli obejrzeć również mieszkańcy Trójmiasta (Gdynia, Franciszkańskie Centrum Kultury). W roku 2005 w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie odbyła się wystawa pt. „Szminka i karabin – Kobiety polskie na frontach

II wojny światowej w 60. rocznicę jej zakończenia". Wystawa była zorganizowana przy współudziale Fundacji. Następną dużą ekspozycję zorganizowano w nowej siedzibie Fundacji, ul. Podmurna 93, w 2008 r., wystawa „Polka 1939–1945, czyli kilka słów o wojennej służbie Polek” w 99. urodziny gen. prof. Elżbiety Zawackiej (kuratorem wystawy była Katarzyna Minczykowska). Wystawa „Minęło sto lat... 1909–2009. Kilka obrazów z życia gen. Elżbiety Zawackiej” była prezentowana w wielu miejscowościach w kraju i za granicą (kurator: K. Minczykowska). Muzeum Wojskowej Służby Polek nie mogłoby się rozwijać bez pomocy członków Koła Przyjaciół Memoriału Generał Marii Wittek. To dzięki darczyńcom – kombatanom i ich rodzinom – dotychczas zostały zgromadzone 503 eksponaty. Z okresu międzywojennego pochodzą zdjęcia z obozów PWK w Garczynie, Spale i in. (zbiór albumów, ręcznie pisane i malowane przez pewiaczki kroniki obozowe i śpiewniki). Pewiaczka Aniela Sitko-Harasim, uczestniczka obozów PWK w Garczynie ofiarowała pas skórzany z klamrą od munduru z 1938 r., a także łyżkę stołową z obozu. Z konspiracji pomorskiej zgromadzono fotografie domów, kamienic w Toruniu, gdzie mieściły się kwatery – lokale konspiracyjne AK. Zbiór obejmuje 29 obiektów codziennego użytku prezentowanych na wystawie „Śladami konspiracji toruńskiej 1939–1945”. Są też drobne przedmioty służące do ukrywania grypsów (cygarniczka, ołówki), także klucz z ukrytą skrutką do konspiracyjnej poczty, należący do Marii Wittek, szefa WSK. Do najcenniejszych eksponatów należy aparat nadawczo-odbiorczy (radiostacja), który w 1944 r., który przekazał Fundacji kierownik Bazy Łączności Zagranicznej w Paryżu kryptonim „Janka”, por. Józef Kopyto. W zbiorach Fundacji są dobrze zachowane oryginalne mundury kobiet-żołnierzy różnych formacji: LWP, PWSK, AK, np. mundur por. Józefy Fabian-Janus z I Armii WP z 1943 r., kpt. Eugenii Barabasz, ppor. Anny Borkowskiej z brygady saperów, która przeszła szlak bojowy od Lenino do Berlina, mundur wyjściowy por. Zofii Sączowskiej-Łukianiec, komendantki 316. i 317. Kompanii Transportowej, mundur Henryki Sokuł (*vel* Sokół), komendantki 318. Kompanii Kantyn Polowych (PWSK), oraz dwa mundury kobiet walczących pod Monte Cassino, pielęgniarki Aleksandry Zduńczyk-Siedleckiej oraz mundur z kaburą, dwa mundury kobiet AK Danuty Ruteckiej i Wandy Domanowskiej. Kopie mundurów PLSK, PMSK i in. są udostępniane dzieciom i młodzieży w trakcie prowadzonych warsztatów historycznych w Fundacji. Muzeum w gromadzonych zbiorach posiada śpiwór brezentowy typ „Kit Beck”, należący do Józefy Błaszczyszyn z 316. Kompanii Transportowej. Wśród pamiątek jest wiele odznaczeń: Defence Medal, War Medal, odznaka Ankenbes Narwik Beisfiord (1940), należące do kpt. Haliny Poliszewskiej z 1. Dyw. Pancerniej pod dowództwem gen. Stanisława Maczka. Szczególnie robią

wrażenie i wzruszają pamiątki „rękodzieła” kobiet-żołnierzy z niemieckich i sowieckich więzień i obozów. To 21 figurek wykonanych ręcznie z chleba więziennego w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie w latach 1942–1943 przez Janinę i Władysławę Rusieckie, różanec i broszka (także z chleba) wykonane przez Danutę Przystasz w więzieniu w Warszawie przy Rakowieckiej. Modlitwy i prośby: „Boże pozwól nam wrócić do wolnej Polski” pisane na skrawkach płótna przez kobiety-żołnierzy AK z obozu INTA (1945–1955) zesłane przez NKWD na Syberię. Wśród eksponatów jest kilka pamiątek z okresu Powstania Warszawskiego, m.in. torba sanitarna – dar sanitariuszki AK Stanisławy Grabowskiej, krzyż, na który składała przysięgę Janina Hartman – żołnierz AK, oraz oryginalne białe-czerwone opaski powstańców.

W Fundacji znajduje się rekonstrukcja saloniku prof. gen. Elżbiety Zawackiej oraz wszystkie jej odznaczenia (w tym Ordery: Orła Białego i Polonia Restituta oraz odznaka spadochronowa cichociemnej).

Fundacja General Elżbiety Zawackiej serdecznie dziękuje wszystkim darczyńcom i ich rodzinom za przekazywane pamiątki (już od 1990 r. i w latach następnych), wzbogacające zbiory Muzeum Wojskowej Służby Polek. Materiały, eksponaty prezentowane na wystawach dają świadectwo o naszej przeszłości. Pragniemy, by ocaliły od zapomnienia ważne dla historii postaci kobiet-żołnierzy.

W rękach osób prywatnych znajduje się jeszcze wiele cennych przedmiotów, które warto pozyskać dla naszego Muzeum. Prosimy o pomoc nie tylko Kombatantów, ale także osoby, które w swoich środowiskach mogą współdziałać z nami na rzecz pozyskania nowych eksponatów. Muzeum Wojskowej Służby Polek od początku cieszy się popularnością. Zapraszamy i czekamy na zwiedzających z całej Polski i zagranicy. W lutym 2015 r. Halina Rozmarynowska, lat 92, członkini Memoriału General Marii Wittek, przedwojenna członkini PWK z Grodna, obrońca 1939 r., sanitariuszka LWP ofiarowała swój mundur do zbiorów naszego Muzeum. Dziękujemy! Kolejno dokumentalistami odpowiedzialnymi za zbiory Muzeum byli: Michał Ojczyk, Anna Jurkiewicz, Anna Rojewska, obecnie Anna Mikulska.

Anna Rojewska
sekretarz Memoriału General Marii Wittek

MEMORIAŁ GENERALI MARII WITTEK ZAPRASZA I DZIĘKUJE!

Dnia 17 XI 2016 r. minęła dwudziesta rocznica powstania Memoriału Generali Marii Wittek. Aby móc sprawnie realizować cele Fundacji, 17 XI 1996 r., na wniosek prof. Elżbiety Zawackiej, uchwałą „I Zjazdu Kombatantek z wszystkich frontów II wojny światowej” powołano pod hasłem *Nasza służba trwa...* Memoriał Generali Marii Wittek – inicjatywę społeczną skupiającą osoby dobrej woli, kombatantów i sympatyków Fundacji. Memoriał oprócz celów integrujących środowisko jako główne zadanie postawił sobie maksymalne gromadzenie i opracowywanie materiałów źródłowych na temat wojennej służby Polek. Archiwum WSK jest nie tylko jednostką gromadzącą i opracowującą materiały archiwalne na temat wojennej służby Polek w latach 1939–1945, dzięki czemu Fundacja mogła zainicjować wiele badań na temat działalności niepodległościowej Polek, a przede wszystkim wydać drukiem i udostępnić kolejnym pokoleniom serię wydawniczą „Służba Polek na frontach II wojny światowej”, która liczy sobie kilkanaście poważnych publikacji naukowych. Memoriał Generali Marii Wittek zaprasza do współpracy wszystkich, którym nie są obojętne losy kobiet-żołnierzy walczących na frontach II wojny światowej.

Współpraca może być podjęta w zakresie:

- wyszukiwania adresów kombatantek (i ich rodzin), uzyskiwania relacji o służbie wojennej, zbierania muzealiów, dokumentów i fotografii związanych z wojenną służbą kobiet;
- wyszukiwania artykułów w publikacjach specjalistycznych i lokalnych, podających nekrologi oraz nazwiska kombatantek, a także fakty o ich służbie; przekazywania do Fundacji kserokopii lub wypisów z tych publikacji (sporządzanie kart informacyjnych);
- popularyzowania działalności Memoriału w swoich środowiskach i lokalnych środkach przekazu;
- wspierania (sponsorowania) działalności Memoriału.

Z perspektywy 20 lat z dumą możemy powiedzieć, że wytrwale i skutecznie są realizowane podjęte zadania. Dzięki Memoriałowi zbiory Fundacji liczą obecnie 7200 teczek osobowych, w tym 4600 teczek osobowych w Archiwum WSK.

Funkcjonujące od 2002 r. Muzeum Wojskowej Służby Polek liczy 450 eksponatów (są to pamiątki od darczyńców).

Kartoteka tzw. nazwiskowych kart informacyjnych (katalog rzeczowy) służy badaniom naukowym nad wojenną służbą kobiet i opracowaniu biografii kombatantek. Kart tych trzeba wiele tysięcy, a każda jest cenna. Karty wypisuje się ze wszystkich dostępnych materiałów historycznych, wymieniających nazwisko danej kombatantki. Źródłem informacji są książki, czasopisma, opracowania, relacje, fotografie. Kartoteki informacyjne działu Archiwum WSK liczą ponad 50 000 kart. Jest również wydzielona kartoteka z List Poległych (LP) licząca ponad 3000 kobiet-żołnierzy poległych i pomordowanych w latach 1939–1945–1956.

Generał Elżbieta Zawacka, nieustannie czynna naukowo, inspirowała również członkinie Memoriału do twórczej pracy. Wiele z nich było i jest współautorkami tekstów publikacji o charakterze naukowym, poświęconych wojennej służbie kobiet, wydanych przez Fundację, np. *Sylwetki kobiet-żołnierzy*, cz. I–III; *Słownik biograficzny kobiet odznaczonych Orderem Wojennym Virtuti Militari*, t. I–III.

Aktualnie do Memoriału należy 270 osób, w tym 257 zamieszkałych w Kraju, a 13 za granicą (Anglia, Brazylia, Kanada, Norwegia i Niemcy). Stały kontakt i współpracę z działem Archiwum WSK utrzymują członkinie z Warszawy: Elżbieta Pobratyn-Traczyk, która objęła funkcję przedstawicielki Memoriału po zmarłej Izabeli Kuczyńskiej (1925–2012), Aleksandra Królikowska, Monika Dzierżawska, Urszula Katarzyńska, Zofia Gaczol-Kozłowska, Danuta Przystasz; ze Szczecina: Iwona Zaciewska; z Poznania: Maria Krzyżarska; z Gdańska: Teresa Ciesielska; z Nowego Sącza: Maria Lorek.

Mimo wykruszania się naszych szeregów (na wieczną wartość odeszło ponad 100 członków) działalnością Fundacji – Memoriałem Generali Marii Wittek są zainteresowani studenci historycy-archiwiści z UMK Toruń. Są to wolontariusze: Weronika Kubiak, Regina Dąbkowska, Marcelina Tomczak, Marta Koszela oraz Łukasz Wiśniewski i Kuba Umerski.

Wyrazy wdzięczności i podziękowania za pracę dla dobra Fundacji i niepośledni wkład w jej dorobek należą się 25 ciągle aktywnym członkiniom Memoriału, Jubilatkom, które ukończyły dziewięćdziesiąt, a nawet więcej lat. Są to:

Apolina Atamaniuk z d. Leonienko, płk WP, ur. 20 XII 1919 r. w Przystani Pierzowo k. Kijowa, córka Bazylego i Znajdy Michalenko. Z wykształcenia lekarz medycyny. W kwietniu 1944 r., zmobilizowana do polskiej armii w Sumach na Ukrainie do 12. pułku piechoty w 4. Dywizji Piechoty im. Jana Kilińskiego w I Armii WP. Przeszła cały szlak bojowy aż do Łaby, ratując z wielką ofiarnością życie żołnierzy. Po zakończeniu działań wojennych pozostała w Polsce. W 1952 r. uzyskała obywatelstwo

polskie. Długoletnia członkini Memoriału Generali Marii Wittek, wspierała finansowo działalność Fundacji. Mieszka w Warszawie.

Halina Bazylewska z d. Waszczuk, ps. Inka, AK Lublin, Warszawa, ur. 18 VI 1923 r. w Łumińcu na Polesiu, córka Edwarda i Wiktorii. W czasie kampanii wrześniowej pracowała jako harcerka w punktach dożywania uciekinierów. W lutym 1940 r. wraz z matką (po aresztowaniu ojca) uciekła do Międzyrzecza Podl. (ówcześnie Generalne Gubernatorstwo), gdzie matka prowadziła skrzynkę kontaktową AK. Przysięgę do AK Halina składała przed Jadwigą Pietrasiak, ps. Ada, w Międzyrzeczu Podl. Pełniła funkcję łączniczki w Inspektoracie i Okr. Lubelskim, utrzymując kontakt z oddziałami partyzantów. W czasie akcji „Burza” przydzielona do komórki wywiadu wschodniego KG, kryptonim „Pralnia II”. Od października 1945 r. była kurierką i szyfrantką w siatce wywiadu II Korpusu kryptonim „Liceum”. Aresztowana 14 V 1946 r. w Łodzi. Z wykształcenia jest lekarzem stomatologiem. Od 1997 r. – członkiem Memoriału. Uczestniczyła w kilku sesjach popularnonaukowych Fundacji. Na bieżąco utrzymuje kontakt z Fundacją, przysyła materiały. Mieszka w Wetlinie (Bieszczady).

Zofia Gaczoł-Kozłowska, ps. Grażyna, AK Warszawa, ur. 2 I 1925 r. w Warszawie, córka Eugeniusza i Eugenii z d. Ręczkowskiej. Ojciec należał od 1939 r. do Organizacji Wojskowej, a po wyspie w 1940 r. do końca wojny ukrywał się w Kieleckiem, działał w SL. Matka przed Powstaniem udzielała się w ramach PŻ. Zofia została zaprzysiężona w AK we wrześniu 1942 r. przez Annę Staniszkis „Jagienkę”. Miała przydział jako sanitariuszka do punktu sanitarnego przy ul. Kieleckiej. Po przeszkoleniu wojskowym, sanitarnym i praktyce pielęgniarstwa brała udział w Powstaniu Warszawskim jako sanitariuszka w ataku Kompanii Witala z pułku Baszta na budynek SGGW przy ul. Rakowieckiej. Pełniła też służbę w Szpitalu Elżbietanek. Dnia 29 sierpnia została ranna (przestrzelała nogi). Od 1959 do 1986 r. pracowała w Państwowym Wydawnictwie Ekonomicznym jako redaktor. Jako członkini Memoriału współpracowała z prof. E. Zawacką. Mieszka w Warszawie.

Elżbieta Grzywacz z d. Bąk, ur. 13 I 1923 r. w Tucholi, córka Antoniego i Katarzyny Malisz. W dniu 4 I 1943 r. wstąpiła w szeregi AK „Jedliny”. Zaprzysiężona przez dowódcę Stefana Gussa, ps. Dan w Zalesiu, przyjęła ps. Helenka oraz pełniła funkcję łączniczki w placówkach AK w Zalesiu, Cekcynie, Bysławiu, Starym Wierchocinie. Meldunki otrzymywała od Alojzego Grzywacza i Leona Kędzierskiego. Zbierała również informacje o ruchach policji niemieckiej, zaopatrzeniu składów

z amunicją itp. W konspiracji działała do 14 II 1945 r. W 1946 r. wyszła za mąż za Alojzego Grzywacza, ps. Aloś, komendanta Plac. AK w Zalesiu Obw. Tuchola. Od początku Memoriału Generali Marii Wittek członkini, utrzymuje stały kontakt z Fundacją. Mieszka w Bydgoszczy.

Magdalena Holcgreber z d. Pujdak, ps. Lena, Danką, PWK ZWZ-AK Łódź, Warszawa, por. WP. Urodzona w Łodzi 22 VII 1923 r., córka Jana i Wandy Doman. Przeszkolona na obozach PWK w Borkach, Istebnej, Redłowie. Od 1 do 28 IX 1939 r. pełniła służbę w Pogotowiu Społecznym PWK na dworcach i w szpitalach na terenie Łodzi. Opiekowała się rannymi żołnierzami. Zaprzysiężona w SZP-ZWZ-AK jako łączniczka Okr. Łódzkiego, pełniła funkcję kurierki w komórce łączności KG AK „Dworzec Zachodni”; przydzielona też do komórki łączności „Dworzec Wschodni”. Brała udział w Powstaniu Warszawskim jako łączniczka mjr „Sosny” na Starym Mieście i Śródmieściu. Od 6 X 1944 do 12 IV 1945 przeszła obozy jenieckie: Lamsdorf, Mülberg, Altenberg i Oberlangen. Po uwolnieniu przez jednostki 1. Polskiej DP gen. Maczka pełniła służbę w PSZ na Zachodzie w 2. baonie PWSK (od 28 VIII 1945 do 25 IV 1947). Wróciła do Polski. Osiedliła się w Łodzi. Od 1997 r. jest członkinią Memoriału. Uczestniczyła w sesjach popularnonaukowych Fundacji. Współpracowała z prof. E. Zawacką. Wspierała finansowo Fundację. Przekazała wiele pamiątek do Archiwum WSK. Aktualnie mieszka w Domu Opieki w Otwocku.

Józefa Janas z d. Fabian, kpt WP, ur. 5 VIII 1926 r. we Włodzimierzu Woł., córka Józefa i Katarzyny Jerzyk. W dniu 10 II 1940 r. wywieziona na Syberię, pracowała w lesie przy wyrębie drzew, w tartaku, przy ładowaniu wagonów. Do Wojska Polskiego wstąpiła jako ochotniczka do Samodzielnego Batalionu Kobiecego im. Emilii Plater. Pełniła funkcję dowódcy plutonu po przeszkoleniu w Szkole Oficerskiej w Riazaniu. Zdemobilizowana w 1948 r. Członkini Memoriału, brała udział w sesjach popularnonaukowych Fundacji. Do zbiorów Muzeum przekazała swój oryginalny mundur z czasów wojny.

Urszula Katarzyńska, Ballner z d. Kurkowska, ps. Ula, ur. 27 VI 1925 r. w Kielcach, córka Antoniego i Joanny Kułagowskiej. Na początku września 1939 r. w Warszawie pełniła służbę jako harcerka w komisariacie OPl. Zaprzysiężona do AK we wrześniu 1942 r. przez Tomasza Zana, ps. Sęk. Po przeszkoleniu wojskowym, kursie dywersyjnym w 1943/1944 pełniła funkcję łączniczki w czasie Powstania Warszawskiego w Zgrupowaniu Radosław Broda 53. Przeszła szlak bojowy od Woli przez Stare Miasto, kanałami do Śródmieścia. Wyszła przy Wareckiej (Nowy Świat).

Po wojnie ukończyła Wydział Farmacji Uniwersytetu Wrocławskiego. Mieszka w Warszawie.

Janina Kentzer, z d. Bednarska, ps. Ula, PWK Toruń, WSK AK, por. WP. Insp. Włocławek Okr. Pomorze. Urodziła się 24 X 1921 r. w Toruniu, córka Alojzego i Walerii. W latach 1935–1937 należała do PWK, do hufca szkolnego Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego (komendantką była Elżbieta Zawacka). Dnia 2 IX 1939 r. transportem wojskowym wywieziona do Warszawy, brała udział w obronie stolicy. Pod koniec września powróciła do Torunia i została zaprzysiężona przez referentkę Insp. WSK Marię Nowicką, ps. Martena. Po aresztowaniu „Marteny” kontakt został przerwany. „Ula” była łączniczką ojca Alojzego Bednarskiego, WSK Inspektorat Toruń. Zajmowała się kolportażem gazetek i wysyłaniem paczek do oflagów i stalagów. Od 1997 r. należy do Memoriału Generali Marii Wittek. Uczestniczyła w zjazdach Garczyniaków PWK. Była współpracowniczką prof. E. Zawackiej, opracowywała karty informacyjne kobiet-żołnierzy, także poległych. Wspierała finansowo Fundację. Obecnie mieszka w Borkowie Łostowickim (woj. pomorskie).

Aleksandra Izabela Komendzińska, mjr WP, ur. 16 XII 1922 r. w Poznaniu. W latach 1939–1941 uczennica gimnazjum w Wilnie. W dniu 14 VI 1941 r. wywieziona do ZSRR, Ałtajski Kraj. 5 VIII 1943 r. powołana do Wojska Polskiego i przydzielona do Batalionu Kobiecego im. Emilii Plater. W październiku 1943 r. skierowana do oficerskiej szkoły w Riazaniu, 7. kompanii, pluton moździerzy. Z uwagi na zły stan zdrowia przeniesiona do służby kancelaryjnej kompanii, następnie w lutym 1944 r. do kancelarii dowódcy Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR do spraw szkoleniowych. Służbę w Wojsku Polskim pełniła do września 1946 r. Maturę zdała w 1947 r. i pracowała w Lwówku Śląskim. Ukończyła 2-letnie studium prawn-administracyjne. W 1951 r. przeprowadziła się do Bydgoszczy, pracowała w Wojskowej Centrali Handlowej (z powodu złego stanu zdrowia przeszła na rentę). Jako członkini Memoriału współpracowała z Fundacją – Archiwum WSK. Nadal mieszka w Bydgoszczy.

Ewa Krasnowolska, z d. Orlikowska, por. WP. AK Warszawa, ur. 12 I 1922 r. w Kowlu (Wołyń), córka Józefa i Janiny. Od roku 1923 zamieszkała w Warszawie. Systematyczną działalność konspiracyjną podjęła w 1942 r. w akademickiej grupie „Odrodzenie”. W 1944 r. zorganizowała kurs sanitarny dla dziewcząt z „Kuźni” i wraz z częścią tej grupy wzięła udział w Powstaniu Warszawskim w Kompanii Harcerskiej, pełniąc służbę w plutonie kobiecym 104. Kompanii Syndykalistycznej na Starym Mieście i na Woli, a po przejściu z rannymi kanałami – także w Śródmieściu.

mieściu. Ukończyła studia polonistyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Jest czynnym członkiem Komisji Historycznej Środowiska Batalionów „Gustaw-Harnaś” AK. Opracowała i nadal opracowuje materiały biograficzne dla *Słownika uczestniczek walk o niepodległość Polski*. Jest członkiem Memoriału od 2002 r. Udostępnia systematycznie swoje bogate prywatne archiwum na potrzeby wydawnicze Fundacji. Jest autorką kilkunastu cennych biogramów zamieszczonych w słowniku *Sylwetki kobiet-żołnierzy*. Mieszka w Warszawie.

Maria Łucja Krzyżańska z d. Mikołajczak, ps. Mała, ur. 15 XI 1924 r. w Gnieźnie, córka Lucjana i Marii Jaroszewskiej. Do 1939 r. mieszkała z rodziną w Gnieźnie, gdzie rodzice prowadzili drogerię. W grudniu 1939 r. wywieziona do Piotrkowa Tryb. W 1942 r. wiosną została zaprzysiężona do AK przez por. Stefana Krzymańskiego. Do organizacji wciągnął ją Hilary Oraczewski. Była zaangażowana w zespole łączności, przy obsłudze punktu kontaktowego w domu, jak również do przenoszenia przesyłek i nasłuchu radiowego. W czasie służby w AK zetknęła się z mjr. Trybusem, cichociemnym, który był dowódcą Kedywu Okr. Łódź, Stanisławem Karlińskim „Burza”, dowódcą oddz. partyzanckiego, i innymi żołnierzami AK. W konspiracji była zaangażowana cała rodzina. Ukończyła Akademię Handlową w Poznaniu. Jest długoletnią członkinią Memoriału.

Mieczysława Martynowska, z d. Moder, ps. Janka, AK okr. Łódź, ur. 1 I 1922 r. w Pabianicach, córka Kazimierza i Marianny. W szkole podstawowej należała do harcerstwa, w okresie szkoły średniej do PWK. W lipcu 1939 r. ukończyła kurs sanitarny i podinstruktorski na obozie PWK w Istebnej. Od lutego 1940 r. do lutego 1944 r. należała do SZP-ZWZ-AK. Przysięgę złożyła 5 II 1940 r. przed Janą Kozera i otrzymała ps. Janka. Wykonywała kolportaż „Szańca”, współpracowała przy tajnych nasłuchach. W okresie od 1941 r. do lutego 1944 r. jej działalność polegała na pisaniu miejscowej „bibuły”. W 1949 r. ukończyła SGGW w Łodzi, uzyskując tytuł inż. ogrodnika. W 1961 r. przeniosła się do Gdańska i do 1977 r. pracowała w biurze „Miastoprojekt”. Brała udział w zjazdach PWK w Garczynie. Od 1997 r. jest członkinią Memoriału. Opracowywała karty informacyjne kobiet-żołnierzy dla Archiwum WSK. Uczestniczyła w sesjach popularnonaukowych organizowanych przez Fundację, którą wspierała również finansowo. Mieszka w Gdyni.

Barbara Otwinowska, ps. Witek Błękitny, Baśka, por., ur. 11 VI 1924 r. w Toruniu. W 1939 r. uczennica gimnazjum sióstr urszulanek we Lwowie, maturę zdała na tajnych kompletach w Warszawie. Od

1943 r. w AK. W Powstaniu Warszawskim sanitariuszka i wartowniczką w Kompanii Sztabowej 100 (WSOP). Po kapitulacji powstania wywieziona na roboty do Niemiec (Zagłębie Ruhry). Wróciła w 1945 r. i podjęła pracę oraz studiowała na Wydziale Filologicznym UW. Aresztowana 28 V 1947 r. za udział w działalności ciotecznego brata Stanisława Kuczyńskiego „Augusta”, kuriera II Korpusu do Witolda Pileckiego (przechowywanie instrukcji wywiadowczej, pomoc w kontaktach). Przeżyła śledztwo w MBP i na X oddz. przy ul. Rakowieckiej. W 1947 r. została skazana przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie na 3 lata więzienia. Od maja 1949 do 7 VI 1950 r. więziona w Fordonie. Ukończyła studia w 1952 r.; podjęła pracę naukową. Jest profesorem filologii polskiej. Od 1992 r. zajmuje się okresem powojennego terroru komunistycznego. Wydała dwa zbiory poezji więziennej, redagowała kilka prac zbiorowych oraz zainicjowała wystawę „Więźniowie polityczni PRL 1944-1956”. Jako członkini Memoriału współpracowała z prof. E. Zawacką. Mieszka w Warszawie.

Hanna Piechowska-Ciechomska, PWK, ZWZ-AK, PSK, ur. 4 III 1924 r. w Warszawie, córka Józefa i Władysławy Buttowt-Andrzejkiewicz. Od 1937 r. należała do PWK. W 1938 r. ukończyła kurs ogólnowojskowy oraz instruktorski, co dało jej uprawnienia do prowadzenia szkoleń ogólnowojskowych w WSK. Od 2 IX 1939 r. pełniła służbę na warszawskim dworcu przy ul. Towarowej (przy rozdawaniu żołnierzom pożywienia). 5 IX 1939 r. wraz z matką opuściła Warszawę i brała udział w obronie Lwowa. Dnia 1 III 1940 r. powróciła do Warszawy. W maju złożyła przysięgę przed instr. PWK Haliną Badny. Ukończyła kurs sanitarny. Przydzielona do działu szkolenia WSK, jednocześnie wykonywała polecenia w zakresie służb łączności. Jej mieszkanie na ul. Słupeckiej 2 służyło za lokal KG. Wielokrotnie pełniła służbę wartowniczą przy lokalach KG AK. W pierwszych dniach Powstania Warszawskiego nie mogła się dostać na Stare Miasto. Wyszła z Warszawy z ludnością cywilną. Dnia 13 VIII 1944 r. została przetransportowana do Auschwitz, później do Bergen-Belsen i do obozu w Oberlangen. Stamtąd przeniesiona do Włoch, następnie trafiła do 3. korpusu AP na środkowym Wschodzie. Na dworcu w Rehowot spotkała swoją matkę Władysławę Piechowską. Do Polski wróciła z Włoch transportem wojskowym 16 XI 1947 r. Pracowała PLL LOT. Współpracowała także z prof. Elżbietą Zawacką. Mieszka w Warszawie.

Ewa Ponińska-Konopacka, ps. Ewa, por., Dama Orderu Wojennego CM, ur. 4 V 1926 r. w Paryżu jako jedyna córka dyplomaty Alfreda Ponińskiego i Anny. W 1941 r. wyjechała do Warszawy. Kontynuowała naukę

w Gimnazjum Aleksandry Piłsudskiej na Żoliborzu. Tam też wstąpiła do 33. WZDH. Ukończyła kursy obsługi telefonów wojskowych. W lutym 1943 r. jako „Ewa” została zaprzysiężona do AK obw. Żoliborz przez kapelana wojskowego Trószczyńskiego. W czasie Powstania była łączniczką bojową 228. plutonu łączności zgrupowania „Żywiciel”. Obsługiwała telefony polowe i łącznice, jako kurierka ustnie przekazywała rozkazy. W przedostatnim dniu walki pełniła swą służbę z tak dużą brawurą, że została za to odznaczona *Virtuti Militari*. Po kapitulacji plut. „Ewa” wyszła przez obóz w Pruszkowie do niewoli, najpierw do stalagu XIA Gross-Lubras, następnie do stalagu VI C Oberlangen. Była żołnierzem 2. Korpusu gen. Władysława Andersa; po wojnie była nauczycielką. Jest malarką i działaczką polonijną w Kanadzie. Od 2004 r. jest członkinią toruńskiego Memoriału Generali Marii Wittek. Jest autorką historii Ottawy (*Discovering Ottawa*). Aktualnie mieszka w Ottawie.

Danuta Antonina Przystasz, ps. Brzoza, Skiba, kpt WP, odznaczona orderem VM, ur. 13 VI 1920 r. we wsi Niewiastka (wówczas woj. lwowskie), córka Ignacego i Anny. Uczestniczyła w kampanii polskiej 1939 r. Od jesieni 1942 r. jako „Danuta” (także „Brzoza”, „Skiba”) była kierowniczką Związku Kobiet Czynu, autonomicznej organizacji kobiecej w ruchu „Miecz i Pług”. Była współredaktorką czasopisma ZKC „Polka Czynu”. W Powstaniu Warszawskim była łączniczką przy Dowództwie Obwodu, kompania 200 zgrupowania „Żywiciel” na Żoliborzu. Do marca 1945 r. była komendantką Oddziału WSK Sztabu 3. Dywizji Wojskowego Korpusu Służby Bezpieczeństwa – AK. W latach 1945–1946 (wyjawszy 8 miesięcy więzienia śledczego Olsztyn, Warszawa ul. Rakowiecka) pracowała w administracji państwowej w Olsztynie. Od 1948 r. zamieszkała w Warszawie. W 1951 r. ukończyła prawo na Uniwersytecie Warszawskim. Pracowała w Państwowych Zakładach Wydawnictw Szkolnych. Rozkazem dowództwa 3. Dywizji WKS nr 29 z 20 XI 1944 r. została odznaczona Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego VM za wybitne zasługi WKS. Nadanie zostało zweryfikowane przez Departament Wojskowy w 2002 r. na wniosek prof. E. Zawackiej. Intensywnie uczestniczy w pracach Memoriału Generali Marii Wittek w Toruniu. Opracowała ponad 9 tys. kart nazwiskowych uczestniczek Powstania Warszawskiego, w tym poległych. Przekazała do Muzeum Fundacji kilka własnych pamiątek, między innymi różaniec wykonany przez nią z chleba podczas pobytu w więzieniu. Na bieżąco kontynuuje przysyłanie materiałów oraz wspiera finansowo Fundację. Mieszka w Warszawie.

Halina Rozmarynowska z d. Atraszkiewicz, PWK, IX 1939, LWP, ur. 9 III 1923 r. w Grodnie, córka Piotra i Marii. Uczestniczka obozów

PWK w Istebnej. Miała 16 lat, gdy wybuchła wojna. Jako członkini PWK brała udział w obronie Grodna. Zatrudniono ją na pocztę w służbie alarmowo-meldunkowej. Zawiadamiała przez telefon o ogłaszanych alarmach przeciwlotniczych. W latach okupacji hitlerowskiej pracowała na kolei i tam nawiązała kontakt z konspiracją. Od maja do lipca 1944 r. przebywała w więzieniu. W sierpniu zgłosiła się do 6. Samodzielnego Batalionu WP w Dojlidach. Została sanitariuszką. 22 III 1974 r. w Stoczni Szczecińskiej im. Warskiego została matką chrzestną statku „Syn Pułku”. Od 1999 r. jest członkinią Memoriału. Utrzymuje stały kontakt z działem Archiwum WSK, dostarczając wycinki prasowe na temat kobiet-żołnierzy. W 2014 r. ofiarowała do Muzeum swój mundur. Obecnie mieszka w Domu Opieki Społecznej w Łąęczkach.

Maria Rudzińska z d. Świdnicka, ps. Kalinka, AK Sandomierz, ur. 24 I 1920 r. w Uhnowie. W roku 1939 ukończyła prywatne liceum ogólnokształcące w Mariówce. Od 1 VI 1939 r. zaczęła pracę w 2. Pułku Piechoty Legionów w Sandomierzu jako sekretarka w kancelarii PWK. Należała do PCK i do ZHP. Podczas działań wojennych 1939 r. była sanitariuszką w szpitalu w Sandomierzu. Brała udział w ewakuacji palącego się szpitala – pożar nastąpił po wybuchu bomby zapalającej. Do AK została zwerbowana przez Marię Chmiel, u której od 1942 r. przy ul. 11 Listopada w Sandomierzu mieścił się punkt kontaktowy Wydziału II Inspektoratu Sandomiersko-Opatowskiego i Obwodu Sandomierz. Przysięgę odbierał od Marii Rudzińskiej Madella-Kozanecki, ps. Paproć. Pełniła funkcję łączniczki Wydz. II. Posiada stopień plutonowego. Jest członkinią Memoriału od 1998 r. Uczestniczyła w zjazdach PWK w Garczynie i sesjach popularnonaukowych Fundacji. Przekazuje materiały archiwalne do działu WSK. Mieszka w Sandomierzu.

Krystyna Sienkowska-Czerny, sierżant WP, ur. w Łomży, córka Stanisława i Stefanii Białobrzeskiej. W 1939 r. rodzina (pięcioro dzieci) wyjechała do m. Głębokie na Wileńszczyznę. W 1940 r. ojciec został aresztowany i wyrokiem Sądu Najwyższego ZSRR skazany na śmierć (wyrok został wykonany 21 V 1941 r.) W nocy 21/22 VI 1941 r. rodzina Krystyny została wywieziona na Syberię do Barnał. W czerwcu 1943 r., mając 17 lat, Krystyna wstąpiła do 1. DP im. Tadeusza Kościuszki w Sielcach. Została żołnierzem Batalionu kobiecego im. E. Plater. Z powodu choroby, owrzodzenia na nogach, została skierowana do szpitala nr 6 w Kiwercach, gdzie pomagała pielęgniarkom przy chorych. Następnym etapem frontowej drogi był szpital w Rembertowie, potem w Otwocku. W połowie stycznia 1945 r. została przeniesiona do Samodzielnego Batalionu Rekonwalescentów i zaangażowana do pracy kulturalno-oświato-

wej. Po przejściu frontu: Wał Pomorski, Darłowo, Złotów, w początkach maja 1945 r. dotarła do Berlina. W wojsku służyła do października 1946 r. Zdobyła średnie wykształcenie. Jako młodociany żołnierz sierżant uhonorowana Odznaką Pamiątkową „Syn Pułku”. Od 1996 r. mieszka w Koszalinie. Członkini Memoriału, wspiera Fundację.

Irena Stępniewska z d. Sudnik, major WP, ur. 7 X 1925 r. w Michałowie, woj. wileńskie, córka Adolfa i Leontyny. Ojciec – osadnik wojskowy z Legionów Piłsudskiego. 17 IX 1939 r. po wkroczeniu armii radzieckiej cały dorobek rodziców został skonfiskowany. Dnia 9 II 1940 r. wywieziona z rodzicami i trzema siostrami na Ural, następnie na Syberię. W końcu maja 1943 r. została powołana do Polskiego Wojska w Sielcach nad Oką. Wstąpiła do 2. kompanii fizylierek w Samodzielnym Batalionie Kobięcym im. Emilii Plater. Po szkole podoficerskiej została kapralem. W Otwocku została przydzielona do pracy w Szpitalu Ewakuacyjnym nr 68, z którym doszła do Bydgoszczy – Wał Pomorski. Zdemobilizowana w Warszawie w listopadzie 1946 r. w stopniu sierżanta. Odznaczona Krzyżem Walecznych, Brązowym Medalem „Zasłużonym na polu chwały” i in. Jest inwalidą wojennym. Udzielała się społecznie w środowisku kombatanckim. Wspierała finansowo Fundację, uczestniczyła w sesjach popularnonaukowych. Mieszka w Częstochowie.

Stefania Szantyr-Powolna, ps. Hanka, ZWZ-AK Wilno ppłk dr med., ur. 30 VI 1924 r. w Wilnie, córka hrabiego (farmaceuty) Bolesława Ursyn-Szantyry i Emilii z Ostrowskich, urzędniczki. Do szkoły podstawowej i gimnazjum chodziła w Wilnie. Maturę zdała na tajnych kompletach. Pod koniec września 1939 r. wstąpiła do oddz. konspiracyjnego, który wszedł do ZWZ. Po ukończeniu kursu sanitarno-łącznościowego (pod kierunkiem prof. Michejdy) pełniła funkcję łączniczki i sanitariuszki, przewoziła broń, przeprowadzała ludzi do oddziałów partyzanckich, organizowała sieć kolportażu prasy podziemnej. Jako sanitariuszka opiekowała się rannymi, zorganizowała też pluton sanitarno-łącznościowy. W lipcu 1944 r. uczestniczyła w operacji „Ostra Brama”. Dnia 7 XII 1944 r. została aresztowana za działalność konspiracyjną przez NKGB (Ludowy Komisariat Bezpieczeństwa Państwowego). Przeszła okrutne śledztwo, była bita, miała złamany nos. W marcu 1945 r. Trybunał Wojskowy ZSRR skazał ją na 10 lat ciężkich prac w obozach (Sedju, w rejonie Uchty). Została wywieziona do obozu żeńskiego o zaostrzonym rygorze w Workucie od 1951 r., gdzie w mrozie do -70°C pracowała przy wyrębie lasu oraz przy budowie linii kolejowej. W czerwcu 1955 r. wróciła do Polski. Studia medyczne ukończyła w Gdańsku, uzyskała doktorat. Od 2003 r. jest prezesem Zarządu Głównego Stowarzyszenia Łagierników Żołnierzy.

rzy AK (od 1966 r. – redaktorem kwartalnika Stowarzyszenia), a także organizatorką zjazdów Łągierników. W 2016 r. odbył się XXXI Zjazd Łągierników Żołnierzy AK. Jest długoletnią członkinią Memoriału. Mieszka w Warszawie.

Halina Szewczyk z d. Melzacka, ps. Halina, AK Włocławek, WiN Bydgoszcz, ur. 8 VIII 1918 r. w Kijowie, córka Henryka i Kazimiery. W czasie okupacji mieszkała i pracowała we Włocławku w firmie elektrotechnicznej jako sprzedawczyni. Wiosną 1940 r. wstąpiła do ZWZ-AK za pośrednictwem Wacława Guzowskiego. Pełniła funkcję łączniczki między Komendą Inspektoratu Włocławek, gdzie szefem sztabu był ppłk Józef Chyliński „Piotr”, „Kamień”, a Komendą Okręgu Pomorze. Prowadziła również potajemne lekcje języka polskiego i historii. Po zakończeniu działań wojennych przeniosła się do Bydgoszczy, gdzie działała w organizacji WiN, rozprowadzając ulotki. W 1959 r. zamieszkała w Warszawie. Jest współautorką *Słownika uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji* (PIW, Warszawa 1988). Aktualnie gromadzi materiały archiwalne dotyczące kobiet. Współpracuje z członkiniami Memoriału Generali Marii Wittek w Warszawie: Elżbietą Pobratyn-Traczyk, Aleksandrą Królikowską, Moniką Dzierżawską i in. Do Memoriału należy od 1997 r. Współpracowała z prof. E. Zawacką, uczestniczyła w sesjach popularnonaukowych, przekazywała również materiały do działu „Archiwum Pomorskie”. Mieszka w Warszawie.

Danuta Szyksznian-Ossowska z d. Janiczak, ur. 7 VI 1925 r. w Krakowie, skąd rodzina przeniosła się do Wilna, gdzie Danuta uczęszczała do gimnazjum i liceum ss. Nazaretanek. Już na początku okupacji sowieckiej włączyła się do konspiracyjnej organizacji młodzieżowej. Brała udział w strajku szkolnym wywołanym przez władze litewskie usuwające ze szkół nauczycieli polskich. W grudniu 1939 r. została zaprzysiężona przez kpt. B. Zagórnego do ZWZ. Przyjęła pseudonim „Szarotka” i została łączniczką, pełniąc tę funkcję do zajęcia Wilna przez Niemców. Następnie działała jako „Sarenka” w grupie łączniczek o kryptonimie „Kozy” u „Jelonka”, por. Stanisławy Kiałki, szefa Kwaternistrzostwa Komendy Okr. ZWZ-AK. Podczas operacji „Ostra Brama” była łączniczką dowódcy Bat. AK kpt. „Jana”. Dnia 24 XII 1944 r. aresztowana przez NKGB, osądzona na 10 lat łagrów w ZSRR, wywieziona do łagru k. Saratowa do Jelszanki. Zwolniona z łagru we wrześniu 1945 r. Z wykształcenia jest pedagogiem. Aktywna w działalności kombatanckiej, a od 1989 r. w ŚZZAK w Szczecinie jako wiceprezes Zarządu Okręgu i w Kole Kresowych Żołnierzy AK. Autorka książki *281 dni w szponach NKWD*, Warsza-

wa 1997; (wyd. 2, Warszawa 2014). Współorganizatorka 35 zjazdów żołnierzy kresowych w Międzyzdrojach. Aktualnie mieszka w Szczecinie.

Irena Tyman z d. Baranowska, ps. Baśka, AK Wilno, ur. 31 III 1921 r. w Wilnie, córka Tomasza i Antoniny. W czasie nauki w gimnazjum należała do ZHP. Działalność konspiracyjną rozpoczęła w lipcu 1941 r., wstępując do ZWZ. Jako łączniczka otrzymała przydział do pionu prowadzonego przez Zofię Dąb-Biernacką „Jagienkę” 6. Wileńskiej Samodzielnej Brygady Partyzanckiej „Tońki” – „Konara”. Do jej obowiązków należało dostarczanie broni, amunicji, medykamentów, ukrywanie rannych w melinach, pośredniczenie w korespondencji między partyzantami i ich rodzinami. W roku 1944 przeszła pod komendę Barbary Skargi „Ewy” – szefa łączności terenowej. Utrzymywała łączność między Komendą Okręgu AK w Wilnie a dowództwem oddziałów z m.p. w Dzieńwiszszkach. Po zdradzie sowieckiej w lipcu 1944 r. utrzymywała kontakt między Wilnem a jednostkami partyzanckimi w Puszczy Nackiej. Po zamieszkaniu w Kozich Laskach k. Nowego Tomyśla, 17 VII 1945 r. została aresztowana przez NKWD za udzielenie pomocy rannemu dezertrowi z LWP. Przekazana do UB w Poznaniu została skazana na 2,5 roku więzienia. Na wolność wyszła 3 XII 1945 r. na mocy amnestii. Zdała egzamin dojrzałości i pracowała jako nauczycielka. Od 2001 r. jest członkinią Memoriału. Utrzymuje stały kontakt z Fundacją, przekazuje materiały o kobietach z AK Wilno. Od wielu lat bierze udział w sesjach popularnonaukowych Fundacji. Mieszka w Stawigudzie k. Olsztyna.

Maria Wnuk z d. Nowak, ps. Muszka, ZWZ-AK Starachowice Okręg Radom-Kielce, ur. 8 XII 1920 r. w Starachowicach, córka Stanisława i Marii. W szkole średniej należała do PCK i ZHP. Od 1939 do 1945 r. pracowała w biurze w Zakładach Zbrojeniowych w Starachowicach. W 1941 r. w obecności Cyryli Szulc oraz Eugenii Wnuk zaprzysiężona do ZWZ. Pełniła funkcję łączniczki i kolporterki pod rozkazami Wandy Otwinowskiej, ps. Babcia. Prasę podziemną przewoziła koleją z Łącznej za Skarżyskiem do miejsc wskazanych w Starachowicach. Przeszła przeszkolenie wojskowe prowadzone przez podoficera Gawrońskiego, ps. Orzeł, ukończyła również kurs sanitarny. W 1944 r. po rewizji przeprowadzonej przez Niemców w domu Romualdy Boguszewskiej, ps. Jaszczurka, przejęła skrzynkę kontaktową do swojego domu. Po wojnie zamieszkała w Gdańsku-Wrzeszczu, gdzie nadal mieszka. Do chwili obecnej zawsze aktywna w pracy społecznej dla Koła AK we Wrzeszczu. Jest członkinią Memoriału od 2003 r. Przekazała do Muzeum Fundacji pamiątki z okresu jej działalności konspiracyjnej, a do Archiwum WSK wiele relacji, wycinków prasowych. Uczestniczyła w listopadowych sesjach popular-

nonaukowych, a także w zjazdach Garczyniaków, wspierała Fundację finansowo.

Członkiem Memoriału Generał Marii Wittek może być każdy, dla kogo ważne są dzieje wojennej służby kobiet, także niekombatant. Wszystkich zainteresowanych współdziałaniem z Memoriałem zapraszamy do współpracy, stąd nieustający nasz apel: „Nasza służba trwa...”

Anna Rojewska

Sekretarz Memoriału
Generał Marii Wittek

Dorota Zawacka-Wakarecy

Przewodnicząca Memoriału
Generał Marii Wittek

**SPRAWOZDANIE
Z DZIAŁALNOŚCI FUNDACJI GENERAŁ ELŻBIETY ZAWACKIEJ.
ARCHIWUM I MUZEUM POMORSKIE
ARMII KRAJOWEJ ORAZ WOJSKOWEJ SŁUŻBY POLEK
W TORUNIU ZA ROK 2015**

I. DANE ORGANIZACJI:

1. Nazwa fundacji, jej siedziba i adres:

Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej. Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek, ul. Podmurna 93, 87–100 Toruń

2. Data wpisu w Krajowy Rejestr Sądowy i numer KRS:

Data rejestracji: 06.09.2001, nr KRS 0000041692

3. REGON: 870502736

4. Zarząd fundacji – praca społeczna

1. Prezes: Dorota Zawacka-Wakarecy
2. Wiceprezes: Katarzyna Minczykowska-Targowska
3. Sekretarz: Dorota Kromp

5. Rada Fundacji:

1. Przewodniczący: Jan Wyrowiński (mgr inż., Toruń)
2. Józef Borzyszkowski (prof. dr hab., Gdańsk)
3. Bogdan Chrzanowski (prof. dr hab., Gdańsk)
4. Andrzej Gąsiorowski (prof. dr hab., Gdańsk)
5. Mirosław Golon (dr hab., prof. UMK)
6. Grzegorz Górski (prof. dr hab., Lublin)
7. Sylwia Grochowina (dr hab., Toruń) – od marca 2015 r.
8. Andrzej Kola (prof. dr hab., Toruń) – od marca 2015 r.
9. Waldemar Rezmer (prof. dr hab., Toruń)
10. Jan Sziling (prof. dr hab., Toruń)
11. Andrzej Tomczak (prof. dr hab., Toruń)
12. Zbigniew Wojtczak (prof. dr hab., Toruń)
13. Krystyna Wojtowicz (mgr, Kraków)

6. Komisja Rewizyjna:

1. Przewodnicząca: Anna Kłobukowska (Toruń) – od marca 2015 r.
2. Jarosław Kłaczko (prof. dr hab., Toruń)
3. Maria Ciesielska (Toruń)

7. Pracownicy i współpracownicy (um. cywilno-prawne):

W roku sprawozdawczym Fundacja zatrudniała 64 osoby na um. o dzieło/zlecenie (w tym wystąpienia konferencyjne, autorstwo tekstów), w tym 2 osoby na um. o pracę:

1. Andrej Amons (konferencja; um. o dzieło)
2. Jarosław Bednarek (badania archeologiczne; um. o dzieło)
3. Maria Blomberg (wydawnictwo; um. o dzieło)
4. Wiesława Chwedoruk (konferencja; um. o dzieło)
5. Maria Ciesielska (dział: Archiwum Pomorskie – opracowywanie; um. o dzieło)
6. Bartosz Drzewiecki (wydawnictwo; um. o dzieło)
7. Zuzanna Filarska (grafik, wydawnictwa, konferencje; um. o dzieło)
8. Sławomir Frątczak (konferencja; um. o dzieło)
9. Andrzej Gąsiorowski (konferencja; um. o dzieło)
10. Marian Głosek (konferencja; um. o dzieło)
11. Tomasz Górzyński (mural; um. o dzieło)
12. Waldemar Grabowski (konferencja; um. o dzieło)
13. Marcin Gręzlikowski (mural; um. o dzieło)
14. Sylwia Grochowina (wydawnictwo; um. o dzieło)
15. Małgorzata Grupa (konferencja; um. o dzieło)
16. Ksawery Jasiak (konferencja; um. o dzieło)
17. Włodzimierz Jastrzębski (konferencja; um. o dzieło)
18. Damian Jędrzejewski (mural; um. o dzieło)
19. Andrzej Kola (konferencje; um. o dzieło)
20. Andrzej Korzybski (dział: Archiwum Pomorskie – digitalizacja; um. o dzieło)
21. Joanna Kozłowska (konferencja; um. o dzieło)
22. Dorota Kromp (wydawnictwa; um. o dzieło)
23. Adam Kuczyński (badania archeologiczne; um. o dzieło)
24. Agnieszka Łuczywek (sekretariat; dział Ikonografii – digitalizacja, mural, prelekcje; um. o dzieło, um. zlec.)
25. Anna Mikulska (działy: Archiwum WSK, Muzealia – udostępnianie, opracowywanie, digitalizacja; um. o dzieło)
26. Katarzyna Maniewska (konferencja; um. o dzieło)
27. Janusz Marszałec (konferencja; um. o dzieło)
28. Katarzyna Mazur (konferencja; um. o dzieło)
29. Anna Mikulska (dział: Archiwum WSK – opracowywanie, digitalizacja, prelekcje; wydawnictwo; um. o dzieło, um. zlec.)
30. Joanna Mikulska (dział: Ikonografii – digitalizacja; um. o dzieło)
31. Katarzyna Minczykowska-Targowska (digitalizacja, prelekcje, archiwizacja, wydawnictwo; konferencje; um. o dzieło, um. zlec.)
32. Joanna Morowiec (konferencja; um. o dzieło)
33. Łukasz Odrobiński (dział: Archiwum Pomorskie – digitalizacja; um. o dzieło)
34. Krzysztof Osiński (konferencja; um. o dzieło)
35. Marcin Owsirski (konferencja; um. o dzieło)
36. Alicja Paczoska-Hauke (konferencja; um. o dzieło)
37. Dominika Pasich (konferencja; um. o dzieło)
38. Krystyna Piórkowska (konferencja; um. o dzieło)

39. Tymoteusz Pruchnik (konferencja; um. o dzieło)
40. Joanna Roftopolus (konferencja; um. o dzieło)
41. Teresa Rączka-Jezierska (konferencja; um. o dzieło)
42. Małgorzata Replińska (konferencja; um. o dzieło)
43. Dawid Rogoziński (dział: Archiwum Pomorskie – digitalizacja, udostępnianie; um. o dzieło, um. zlec.)
44. Barbara Rojek (dział: Archiwum WSK – digitalizacja, udostępnianie; um. o dzieło, um. zlec.)
45. Anna Rojewska (dział: Archiwum WSK – digitalizacja; um. o dzieło)
46. Ewa Rzeczkowska (konferencja; um. o dzieło)
47. Maciej Sadowski (konferencja; um. o dzieło)
48. Izabela Sariusz-Skapska (konferencja; um. o dzieło)
49. Dominika Siemińska (badania archeologiczne, konferencje; um. o dzieło)
50. Michał Siemiński (badania archeologiczne; um. o dzieło)
51. Elżbieta Skerska (dział: Archiwum Pomorskie – opracowywanie, digitalizacja, prelek-cje, wydawnictwo; um. o dzieło, um. zlec.)
52. Remigiusz Stasiak (konferencje; um. o zlec.)
53. Jan Sziling (wydawnictwo, digitalizacja; um. o dzieło)
54. Wojciech Szreniawski (wydawnictwo; um. o dzieło)
55. Marek Szymaniak (konferencja; um. o dzieło)
56. Zofia Świtajska (dział: Biblioteka, um. zlec.)
57. Karol Wakarecy (digitalizacja; um. o dzieło)
58. Małgorzata Walczewska (sprzątanie; um. zlec.)
59. Wirginia Węglińska (konferencja; um. o dzieło)
60. Izabela Wilewska (sekretariat: um. o pracę; dział: Archiwum WSK – digitalizacja; um. o dzieło)
61. Artur Wodzyński (konferencja; um. o dzieło)
62. Agnieszka Zasada (dział: Archiwum WSK – digitalizacja; um. o dzieło)
63. Dorota Zawacka-Wakarecy (zarząd; um. zlec.)
64. Maciej Żuczowski (konferencja; um. o dzieło)

8. Stażyści, praktykanci, wolontariat:

- a) Studenckie praktyki studenckie odbyło 4 studentów UMK; jedna osoba odbywała staż.
- b) Wolontariat:
 1. Maria Ciesielska (dział: Archiwum Pomorskie 3–5 h/tydz.)
 2. Regina Dąbkowska (sekretariat, dział: Muzealia; obsługa Kongresu)
 3. Bartosz Kopczyński (obsługa Kongresu),
 4. Weronika Kubiak (obsługa Kongresu),
 5. Natalia Łata (obsługa Kongresu),
 6. Krzysztof Maliszewski (obsługa Kongresu),
 7. Katarzyna Masloch (sekretariat, digitalizacja, obsługa Kongresu),
 8. Łukasz Odrobiński (dział: Archiwum Pomorskie),
 9. Katarzyna Minczykowska-Targowska (kierownik Archiwum, wiceprezes zarządu, sekretarz Komitetu Redakcyjnego Biblioteki Fundacji),
 10. Barbara Rojek (dział: Archiwum WSK),

11. Jan Sziling (członek Komitetu Redakcyjnego),
 12. Andrzej Tomczak (Przewodniczący Komitetu Redakcyjnego),
 13. Dorota Zawacka-Wakarecy (Prezes Zarządu Fundacji oraz Przewodnicząca Memoriału)
- Członkowie Koła Przyjaciół Memoriału (do grona członków MGMW dołączyły 4 osoby, 11 osób zmarło, 4 osoby wykreślono z uwagi na brak kontaktu i zwroty poczty). Łącznie Memoriał skupia 251 osób, w tym ok. 15 pracuje bardzo aktywnie, inni współpracują sporadycznie, a nieliczni wspierają Fundację finansowo.

II. CELE I ZASADY DZIAŁANIA

1. Cele statutowe fundacji:

Fundacja służy popieraniu badań:

- historii Armii Krajowej na Pomorzu, utrwalaniu i upowszechnianiu historii, tradycji i dziedzictwa ideowego Armii Krajowej;
- dziejów wojskowej służby Polek i upamiętnianiu tradycji tej służby.

2. Cele swe Fundacja realizuje poprzez:

- gromadzenie, opracowanie i udostępnianie nie stanowiących państwowego zasobu archiwalnego materiałów archiwalnych, dokumentacji i muzealiów dotyczących Armii Krajowej na Pomorzu oraz wojskowej służby Polek;
- gromadzenie publikacji dotyczących pomorskiej AK oraz wojskowej służby Polek;
- gromadzenie i opracowywanie wspomnień i relacji żołnierzy AK z Pomorza oraz Polek służących w wojsku;
- udostępnianie gromadzonych materiałów archiwalnych zainteresowanym, w szczególności historykom badającym dzieje AK na Pomorzu oraz dzieje wojskowej służby Polek;
- gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie wszelkiego rodzaju pamiątek typu muzealnego po AK na Pomorzu i po wojskowej służbie Polek;
- gromadzenie i opracowywanie materiałów dotyczących działalności konspiratorów rodem z Pomorza w ogólnopolskich strukturach oraz materiałów dotyczących środowisk konspiracyjnych po roku 1945.

III. CHARAKTERYSTYKA DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACJI POŻYTKU PUBLICZNEGO w okresie sprawozdawczym (realizacja celów statutowych), w tym informacja o działalności wspieranej przez administrację publiczną w okresie sprawozdawczym.

W roku 2015 Fundacja by realizować swoje cele statutowe podjęła się wykonania następujących zadań:

1. „UCHRONIĆ OD ZAPOMNIENIA. Edycja 2015–2017”. Całkowity koszt: 102 540,00 zł dotacja: Gminy Miasta Toruń: 61 000,00 zł, środki własne Fundacji: 33 380,00 zł, praca wolontariuszy: 8160,00 zł (+praca społeczna nieujęta w kosztorysie zadania):
 - zgromadzono materiały aktowe do 79 nowych teczek osobowych (55 – Archiwum Pomorskie; 24 – archiwum WSK). Łącznie na zbiory fundacji składają się 7202teczki osobowe (A. WSK – 4313, A. Pom. – 2654, A. Zagrody – bez zmian, tj. 235);
 - opracowano i uporządkowano w celu zdigitalizowania 2815 teczek osobowych;
 - zgromadzono 59 egzemplarzy czasopism i 95 egzemplarzy książek tematycznie związanych z II wojną światową. 154 tytuły wydano jako dublety do bibliotek szkolnych oraz rozprowadzono w trakcie kiermaszów z przeznaczeniem dochodu na realizację celów statutowych. Łącznie zbiory Biblioteki Fundacji liczą 5806 egzemplarzy wydawnictw zwartych i 846 egzemplarzy wydawnictw ciągłych, co łącznie stanowi 6652 publikacje;
 - indeksując akta składające się na zbiory fundacji oraz literaturę przedmiotu, sporządzono ok. 1350 kart rzeczowych (tzw. informacyjnych), do katalogów rzeczowych działu zbiorów: A. WSK włączono ok. 750 kart, A. Pomorskie – 600;
 - przeprowadzono 9 kwerend pełnych (A. Pom. – 9; A. WSK – 0; Biblioteka – 0) i kilkadziesiąt kwerend wstępnych, które wykonano na podstawie zapytań listownych (głównie e-mailowych) i telefonicznych;
 - zbiory udostępniono 95 razy (A. Pom. – 43, A. WSK – 9, Muzealia, wystawy, systemy wystawiennicze – 12, Biblioteka – 31 osób/250 wypożyczeń).
2. „PRAWDZIWE HISTORIE”. Prelekcje i warsztaty historyczne dla dzieci i młodzieży. Całkowity koszt: 17 860,00 zł; dotacje: Zarząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego: 9000,00 zł; FBZ WBK: 6000,00; środki własne Fundacji – 1420,00; praca wolontariuszy: 1440,00 zł.

W ramach realizacji projektu przeprowadzono 39 prelekcji i warsztatów tak w siedzibie Fundacji, jak i w toruńskich szkołach oraz poza Toruniem, m.in.: w Aleksandrowie Kujawskim, Chełmży, Kikole, Nakle nad Notecią, Solcu Kujawskim i Włocławku. Oprócz prelekcji i warsztatów realizowanych w ramach ww. projektu pracownicy Fundacji wygłaszają prelekcje i prowadzą warsztaty we współpracy z Klubami Grota, działającymi przy IPN. Najczęściej przedstawiciele fundacji są zapraszani przez łódzkie Kluby (kier. Antoni Galiński) z wykładami do szkół, ale i więzień. Łącznie w prelekcjach i warsztatach wzięło udział ponad 2800 osób.

3. „ARCHIWUM I MUZEUM POMORSKIE AK ORAZ WOJSKOWEJ SŁUŻBY POLEK ON-LINE”. Całkowity koszt: 602 000,00; w roku sprawozdawczym wydatkowano: 138 034,10 zł, łącznie w latach 2012–2014 wydatkowano na realizację projektu 432 386,24 zł. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego; kierownik projektu: prof. Jan Sziling, koordynator: dr K. Minczykowska.

W ramach realizacji projektu w roku sprawozdawczym wykonano 72 439 skanów z akt osobowych. Udostępniono on-line za pomocą www.kpbc.pl 590 teczek osobowych z działu zbiorów: „Archiwum Pomorskie”. W procesie digitalizacji w 2015 r. uczestniczyło: 14 osób (w tym 13 pracowników i 1 wolontariusz).

4. KADRY Z ŻYCIA CICHOCIEMNEJ. MURAL POŚWIĘCONY GENERAL ELŻBIETY ZAWACKIEJ I WYKONANY Z OKAZJI 25-LECIA FUNDACJI. Całkowity koszt 23 373,68 zł; dotacja Muzeum Historii Polski: 20 000,00 zł; środki własne Fundacji: 3373,68 zł.

Mural wykonał art. Marcin Grzęzlikowski (pseudo art. Andrzej po prostu), koordynacja: Agnieszka Łuczywek; lokalizacja: Toruń, ul. Gagarina 136-138, ściana wieżowca, w którym mieszkała Elżbieta Zawacka.

5. PRACE ARCHEOLOGICZNE I KONSERWATORSKIE

- 1) Prace konserwatorskie artefaktów z Bykowni (Ukraina) dla Muzeum Katyńskiego. Całkowity koszt: 72 643,00 zł. Instytucja zamawiająca i finansująca: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Kierownik projektu dr Dominika Siemińska, konsultacja naukowa prof. Andrzej Kola
- 2) Prace archeologiczne na zamówienie Sądu Rejonowego w Toruniu, koszt: 11 500,00 zł, całość pokryta ze środków zamawiającego; kierownik badań: dr Dominika Siemińska.

6. DZIAŁALNOŚĆ WYDAWNICZA

- 1) Relacje członków konspiracji pomorskiej, pod red. Elżbiety Kwiatkowskiej-Dybaś.
Druk publikacji. Całkowity koszt: 5070,00 zł, dotacja Gminy Miasta Toruń: 3000,00 zł; środki własne Fundacji: 2070,00 zł.
- 2) Akcja Burza. Materiały XXIV sesji fundacji w dniu 18 listopada 2014 r., pod red. K. Minczykowskiej i J. Szilinga.
Przygotownia i druk; nakład 300 egz. Po wyczerpaniu nakładu Fundacja udostępni pracę on-line. Całkowity koszt: 10 610,00 zł, dotacja Gminy Miasta Toruń: 5000,00 zł; dotacja UDSKiOR: 4000,00; środki własne Fundacji: 1610,00 zł.
- 3) Biuletyn Fundacji General Elżbiety Zawackiej, R. XXVII: 2015.
Nakład 1500 egz. (łącznie), Biuletyn jest bezpłatnie rozprowadzany, jest też dostępny on-line. Całkowity koszt: 8400,00 zł, dotacja Gminy Miasta Toruń: 5000,00 zł, środki własne Fundacji: 2800,00 zł, praca społeczna – 600,00 zł.
W 2015 r. Biuletyn Fundacji otrzymał 3 pkt (miał 1 pkt) w ocenie czasopism dokonywanej przez MNiSW (Lista B).

7. KONFERENCJA NAUKOWA „KATYŃ-CHARKÓW-TWER-BYKOWNIA. W 75. ROCZNICĘ ZBRODNI KATYŃSKIEJ”, Toruń 14.04.2015 r.

Całkowity koszt: 30 563,80 zł, dotacja Gminy Miasta Toruń: 6000,00 zł; dotacja UDSKiOR: 9000,00; środki własne: 12 413,79 zł; praca wolontariuszy: 3150,00 zł. Nadzór merytoryczny nad konferencją mieli: prof. Andrzej Kola i Jan Sziling, koordynacja: dr Katarzyna Minczykowska, kurator wystawy: dr Dominika Siemińska i dr hab. Sylwia Grochowina.

W konferencji wzięło udział ok. 250 osób, swoje referaty (+prezentacje) zaprezentowało 9 prelegentów (w tym 8 z Polski, 1 jeden z Ukrainy). Materiały z konferencji zostaną opublikowane po pozyskaniu na nie środków. Konferencji towarzyszyła wystawa artefaktów z grobów katyńskich oraz zdjęć dot. zbrodni katyńskiej.

8. I KONGRES HISTORYKÓW KONSPIRACJI NIEPODLEGŁOŚCIOWEJ: 25 lat niezależnych badań nad konspiracją niepodległościową 1939–1945. Ludzie, instytucje, wydarzenia, Toruń 12–13.11.2015 r.

Współorganizatorzy: Instytut Historii i Archiwistyki UMK, Instytut Pamięci Narodowej oraz Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku.

Całkowity koszt: 66 000,00 zł, dotacja Gminy Miasta Toruń: 15 000,00 zł; środki własne: 5600,00 zł; praca wolontariuszy: 4500,00 zł; wkład współorganizatorów: Muzeum II Wojny Światowej: 21 000,00; IPN: 19 900,00.

Zebrani goście (ok. 300 osób) wysłuchali 20 referatów nt. stanu badań dotyczących poszczególnych zagadnień związanych z konspiracją polską 1939–1945 (np. działalność konspiracyjna w poszczególnych dzielnicach Polski) oraz mieli okazję zapoznać się z ofertą edukacyjną instytucji, takich jak: IPN, Muzeum Powstania Warszawskiego czy Muzeum AK w Krakowie. Ponadto z bardzo dużym zainteresowaniem spotkało się prowadzone przez Oferenta w trakcie Kongresu 16 warsztatów dla dzieci i młodzieży, w których uczestniczyło 300 osób.

9. PATRONATY, UROCZYSTOŚCI, GREMIA DORADCZE

1) W ramach współpracy ze szkołami Fundacja patronowała, przekazywała nagrody książkowe, a pracownicy Fundacji brali udział w jury bądź udostępniali siedzibę Fundacji na uroczystości wręczenia nagród następujących konkursów szkolnych:

- „Oni tworzyli naszą historię” Konkurs historyczny im. gen. Elżbiety Zawackiej (organizator: Marszałek Województwa Kujawsko-Pomorskiego);
- III Wojewódzki Konkurs Katarzynkowy, Toruń 11.12.2015 r.

2) Fundacja też współorganizowała

- obchody 106. rocznicy urodzin gen. Elżbiety Zawackiej (tu też wystawienie monodramu spektaklu „Elizabeth Watson – cichociemna” w Toruniu);
- konkurs wiedzy o gen. Elżbiecie Zawackiej (wspólnie z ZHP Toruń), Toruń 21.03.2015 r.;

- uroczystości z okazji 69. rocznicy wybuchu powstania warszawskiego, Toruń 1.08.2015 r. (wspólnie z UM Toruń, Urzędem Marszałkowskim i Stowarzyszeniem: Muzeum Historyczno-Wojskowe w Toruniu);
 - uroczystości z okazji Dnia Polskiego Państwa Podziemnego, Toruń 27.09.2015 r.
- 3) Przedstawiciele Fundacji brali też udział w następujących imprezach:
- Szkolenie: Jak skutecznie prowadzić archiwum społeczne, Warszawa 7–9.02.2015 r.;
 - Konkurs szkolny „Kartka z pamiętnika małego powstańca”, Toruń czerwiec 2015 r., organizator: Gimnazjum nr 24 w Toruniu;
 - Konferencja „Swojskość i obcość w regionie kujawsko-pomorskim”, Bydgoszcz 17.09.2015 r.;
 - Forum Muzeów Martyrologicznych, Sztutowo wrzesień 2015 r.;
 - XXXIV Zjazd Żołnierzy Kresowych, Międzyzdroje 5–9.10.2015 r.;
 - I Kongres Archiwów Społecznych, Warszawa 24.10.2015 r.;
 - Wieczór Pieśni Patriotycznych (organizator: Gimnazjum nr 2 im. Gen. Elżbiety Zawackiej), Toruń 19.11.2015 r.
- 4) Przedstawiciele Fundacji brali też udział w obradach gremiów doradczych:
- Rada Muzeum II Wojny Światowej (prezes Dorota Zawacka-Wakarecy);
 - Wojewódzki Komitet Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (dokumentalistka Elżbieta Skerska);
 - Miejski Komitet Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (prezes Dorota Zawacka-Wakarecy).

10. DZIAŁALNOŚĆ SEKRETARIATU: GOŚCIE, KORESPONDENCJA

- 1) W celu realizacji celów statutowych z sekretariatu Fundacji wyekspediowano tradycyjną pocztą 1746 przesyłek (listów i paczek). Zarejestrowano 436 listów, które wpłynęły do sekretariatu Fundacji za pośrednictwem poczty polskiej.
- 2) Na skrzynkę e-mail Fundacji wpłynęło 3643 e-maile od interesantów i współpracowników Fundacji. E-maile wysłanych ze skrzynki fundacyjnej zarejestrowano ok. 4500.
- 3) Sprzedano i rozdysponowano gratisowo 1101 książek (790 sprzedano; 311 rozdysponowano bezpłatnie), rozdysponowano bezpłatnie 1845 egz. Biuletynu Fundacji.

Fundację odwiedziło ok. 800 osób (zwiedzający, goście Kongresu, uczestnicy prelekcji).

IV. DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA

Fundacja nie prowadzi działalności gospodarczej.

V. KORZYSTANIE Z UPRAWNIENÍ W OKRESIE SPRAWOZDAWCZYM

- a) Zwolnienia z podatków: działalność Fundacji nie podlega opodatkowaniu; zwolniona z opłat podatkowych od nieruchomości.
- b) Zwolnienia z opłat sądowych: zwolniona.
- c) Korzystanie z uprawnień do nabywania, użytkowania wieczystego na szczególnych zasadach nieruchomości Skarbu Państwa: Fundacja od 2006 r. korzysta z użytkowania wieczystego budynku, który jest siedzibą Fundacji.

VI. PODSUMOWANIE

Realizowanie statutowych zadań Fundacji w ciągu całego ubiegłego roku wiązało się z wielkim zaangażowaniem jej pracowników. Zarząd Fundacji dziękuje Im serdecznie.

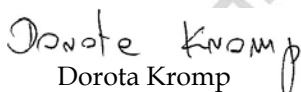
Zarząd Fundacji pragnie podkreślić, że w swej działalności spotykał się z życzliwością i poparciem władz i instytucji, którym należy się szczególne podziękowanie.

Dziękujemy Urzędowi Miasta Torunia z panem Prezydentem Michałem Zaleskim oraz Radzie Miejskiej Torunia z jej przewodniczącym panem dr. hab. Marcinem Czyżniewskim.

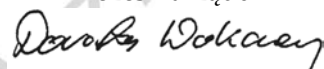
Dziękujemy Instytutowi Pamięci Narodowej, Instytutowi Historii i Archiwistyki UMK, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Samorządowi Województwa Kujawsko-Pomorskiego oraz Zarządowi Fundacji Banku Zachodniego WBK i dyrektorowi tego banku w Toruniu.

Dziękujemy wszystkim instytucjom i ofiarodawcom indywidualnym, których pomoc i dotacje umożliwiły naszą działalność.

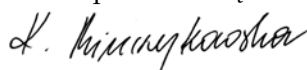
Sekretarz Zarządu

Dorota Kromp

Prezes Zarządu

Dorota Zawacka-Wakarecy

Wiceprezes Zarządu

Katarzyna Minczykowska-Targowska

<http://dx.doi.org/10.30747/bfgez.66.2016.19>

Fundacja General Elżbiety Zawackiej w Toruniu serdecznie dziękuje Zarządowi Głównemu Światowego Związku Żołnierzy AK w Warszawie i Związkom Kombatantów RP i BWP działających na terenie całego Kraju za przysłane do Fundacji obszerne wykazy kombatantek, które brały udział w II wojnie światowej (stan na okres od maja do lipca 2016 r. według przysłanej korespondencji). Wszystkie materiały były na bieżąco przekazywane do działu: „Archiwum WSK”, który zajmuje się gromadzeniem, opracowywaniem i udostępnianiem materiałów relacyjnych, dokumentów i pamiątek na temat działalności niepodległościowej Polek w latach 1939–1945. Z pewnością przysłane materiały przyczynią się do pozyskania kolejnych relacji na temat dziejów wojennej służby Polek, a tym samym do uchronienia przed zapomnieniem dzielnych Polek.

Instytucje, które odpowiedziały pozytywnie na Apel Fundacji z prośbą o wsparcie pozyskiwania materiałów relacyjnych, to:

- Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Warszawa, prezes prof. dr hab. Leszek Żukowski;
- Zarząd Okręgowy Związku Kombatantów RP i BWP w Częstochowie, prezes ppłk Jan Trzciński;
- Warmińsko-Mazurski Zarząd Wojewódzki ZK RP i BWP w Olsztynie, prezes płk Marcin Kus;
- Związek Kombatantów RP i BWP Koło Miejskie Gdańsk-Stogi, prezes mjr Jan Sawicki;
- Zarząd Okr. Zw. Komb. RP i BWP, Radom, prezes Adolf Czekaj;
- Związek Kombatantów RP i BWP w Brzegu, prezes dr inż. Józef Duda;
- Łódzki Zarząd Wojewódzki ZK RP i BWP, prezes płk mgr Mieczysław Kowalczyk oraz wiceprezes Elżbieta Kaźmierczak-Stachura;
- Związek Komb. RP i BWP, Koło w Głubczycach, sekretarz Amelia Mamczar;
- Związek Komb. RP i BWP Kędzierzyn-Koźle, prezes kpt Halina Mazur;
- Związek Komb. RP i BWP, Zarząd Miejsko-Gminny Strzelce Opolskie, prezes ppłk mgr Ireneusz Zagala;
- Zarząd Wojewódzki Zw. Komb. RP i BWP Szczecin, Koło Gryfice, wiceprezes Krystyna Górską;
- Zarząd Woj. Zw. Komb. RP i BWP Szczecin, Koło Gryfino, prezes inż. Leopold Granis;
- Zw. Komb. RP i BWP Koło Goleniów, prezes Genowefa Bartoszewicz;

- Zarząd Koła Szczecin-Dąbie;
- Zarząd Woj. ZKRP i BWP – Szczecin, prezes Koła w Dojlicach, Helena Krekora;
- Zarząd Koła w Nowogardzie, Zarząd Woj. Szczecin, ZK RP i BWP;
- Zarząd Miejsko-Gminny Otmuchów, prezes Zw. Komb. Czesław Brandys;
- Zarząd Okr. Zw. Komb. RP i BWP w Elblągu, prezes Józef Nowicki;
- Zw. Bomb. RP i BWP Koło Gdynia- Śródmieście, prezes Koła, Sekretarz Koła;
- Dolnośląski Zarząd Woj. ZK RP i BWP, Wrocław, mgr Barbara Hipsz-Michałowicz;
- Koło Gminne Zw. Komb. RP i BWP, Stara Kiszewa, prezes Jan Warkne;
- Stowarzyszenie Klubu Kawalerów Orderu Wojennego Virtuti Militari, Warszawa, płk Zygmunt „Łoś” Łabędzki.

Prezes Zarządu

Dorota Zawacka-Wakarecy

INSTRUKCJA DOTYCZĄCA PRZYGOTOWYWANIA TEKSTÓW DLA FUNDACJI GENERAŁ ELŻBIETY ZAWACKIEJ W TORUNIU

Materiały przeznaczone do druku przez Fundację Generał Elżbiety Zawackiej w Toruniu prosimy dostarczać w postaci elektronicznej (za pomocą poczty elektronicznej na adres sekretariat@zawacka.pl W przypadku materiałów konferencyjnych: sesja@zawacka.pl), w pliku tekstowym (.doc, .docx, .rtf).

W uzasadnionych przypadkach redakcja przyjmie teksty przygotowane tradycyjnie, w postaci znormalizowanego maszynopisu, zawierającego 30 wierszy na stronie, 65–70 znaków w wierszu (na stronie ok. 2000 znaków).

Należy dołączyć krótką notkę na temat autora, tj. imię, nazwisko, miejsce zatrudnienia, e-mail do opublikowania w spisie autorów Fundacji (np. Jan Kowalski, dr hab., prof. UMK, Instytut Historii, j.kowalski@wp.pl) oraz koniecznie numer telefonu tylko do wiadomości Redakcji.

1) Objętość przesyłanych materiałów:

- a) artykuł – do 1,5 arkusza autorskiego (60 000 znaków ze spacjami),
- b) artykuł recenzyjny – do 1 arkusza autorskiego (40 000 znaków),
- c) recenzja – do 0,5 arkusza autorskiego (20 000 znaków ze spacjami),
- d) omówienie – do 10 000 znaków.

Do artykułów należy dołączyć streszczenie w języku polskim o objętości do 1000 znaków ze spacjami oraz wykaz do 10 słów kluczowych (różnych od wyrazów zawartych w tytule artykułu).

2) Materiał ilustracyjny:

Ilustracje dołączane do tekstów powinny być przesłane w wersji graficznej (wskazany jest format .jpg). W tekście natomiast należy wskazać dokładne miejsce zamieszczenia ilustracji.

Przesyłając ilustracje do publikacji, należy podać dokładny opis materiału ilustracyjnego, ze wskazaniem na autora i pochodzenie ilustracji, oraz oświadczenie o posiadaniu lub nieposiadaniu majątkowych praw autorskich do materiału ilustracyjnego. W przypadku nieposiadania majątkowych praw autorskich do materiału ilustracyjnego należy wskazać właściciela tych praw, w przypadku gdy prawa te wygasły, należy tę informację zawrzeć w oświadczeniu.

3) Na stronie tytułowej recenzji nad tekstem nagłówek należy podać informacje według następującego układu:

- imię i nazwisko autora recenzowanej pracy (w przypadku pracy zbiorowej bądź edycji źródłowej imiona i nazwiska redaktorów lub edytorów występują po tytule pracy),
- pełny tytuł według strony tytułowej,
- liczba tomów lub części w przypadku pracy wielotomowej (cyframi arabskimi bądź łacińskimi w zależności od zapisu na stronie tytułowej dzieła),
- nazwa serii wydawniczej w nawiasie (jeśli występuje) – prostym drukiem,
- miejsce i rok wydania,
- liczba stron,
- ISBN lub ISSN.

W przypadku publikacji obcojęzycznych w nagłówku recenzowanej pracy dane bibliograficzne (miejsce wydania, tom, zeszyt, skróty odnoszące się do autorów bądź wydawców jak: ed., bearb. von, hrsg. von) należy podać w języku publikacji.

- 4) W tekście głównym i przypisach cytowane fragmenty innych prac, dokumentów bądź edycji źródłowych należy zapisywać krojem prostym, biorąc całość w cudzysłów. Cytujemy źródła jedynie w języku oryginału z zachowaniem także oryginalnej pisowni w przypadku słowiańskich alfabetów cyrylickich (białoruskiego, rosyjskiego, ukraińskiego).
- 6) W przypadku edycji źródeł należy podać metodykę edycji, przy czym wskazane jest stosowanie instrukcji wydawania źródeł I. Ihnatowicza, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, *Studia Źródłoznawcze*, t. 7: 1962, s. 99–123, <http://historia.uwb.edu.pl/pih/jasno/ihna.htm>
- 7) W tekście i przypisach tytuły prac publikowanych bądź skierowanych do druku (monografii, prac zbiorowych, artykułów z czasopism, wydawnictw źródłowych itp.) należy oddać krojem pochyłym (kursywą). W przypadku prac w językach: białoruskim, ruskim i ukraińskim należy stosować cyrylicę. Natomiast prace niepublikowane będące w obiegu naukowym należy zapisać krojem prostym.
- 8) Osoby wymieniane w tekście należy podać z pełnym imieniem i nazwiskiem. Przy podawaniu kolejnym razem tej samej osoby należy podać inicjał imienia i nazwisko.
- 9) W tekście i przypisach należy stosować ogólnie przyjęte skróty: r. – rok, roku; w. – wiek, wieku; także: np., itd., m.in., etc.
- 10) Daty w tekście i przypisach w pełnym brzmieniu należy zapisać cyfrowo, z zastosowaniem cyfr rzymskich dla miesięcy, np. 4 XII 1610 r. Słownej nazwy miesięcy należy używać w przypadku, gdy nie jest

podana data roczna, np. 6 sierpnia. Określenia „roku” i „wieku” należy skracać po liczbie, przed – należy zapisać w pełnym brzmieniu, np. „w 1618 r.”, „w XVIII w.”, ale: „w roku 1943”, „w wieku XX”. Nie należy używać cyfr dla określeń typu: „lata trzydzieste”, „pierwsza połowa XVI w.”, podobnie w przypadku numeracji wojen lokalnych i światowych („druga wojna północna”, „pierwsza wojna światowa”). Określenie np. trzynastowiecznym należy oddać w pełnym brzmieniu.

11) Przypisy:

Opis bibliograficzny: inicjał imienia, nazwisko autora, tytuł monografii kursywą, (autor przekładu), miejsce i rok wydania, strona lub zakres stron.

Tytuły monografii cytowanych po raz pierwszy podawane są w pełnym brzmieniu, wraz z miejscem i rokiem wydania. Przy ponownym cytowaniu jedynej pracy danego autora należy użyć skrótu „op. cit.” [prosto/NIE KURSYWĄ], przy więcej niż jednej pracy jednego autora tworzymy zwięzły i logiczny incipit, zaopatrując go w wielokropek. Cytując dzieło z poprzedniego przypisu, należy użyć „Ibid.”. Gdy bezpośrednio po dziele danego autora cytowane jest kolejne jego dzieło, zamiast nazwiska autora należy zapisać: idem, eadem, iidem/eidem etc.

Identyczne zasady powtórnego cytowania należy stosować przy artykułach z czasopism, prac zbiorowych, w wydawnictwach źródłowych itp.

W przypadku cytowania po raz pierwszy publikacji obcojęzycznych dane bibliograficzne (miejsce wydania, tom, zeszyt itp.) należy podać w języku publikacji.

- a) Cytując tom zbiorowy lub wydawnictwo źródłowe, należy podać nazwisko redaktora lub wydawcy w dopełniaczu, poprzedzone stosownym skrótem: „pod red.”, „wyd.”, „opr.” itp.
- b) Cytując artykuł w czasopiśmie, po nazwisku autora i pełnym tytule, należy umieścić po przecinku nazwę czasopisma bez cudzysłowu, następnie numer tomu (skrót „t.”) lub rocznika (skrót „R.”) po dwukropku rok wydania, następnie po przecinku numer zeszytu (w zależności od czasopisma skrót „nr” lub „z.”) oraz zakres stron. W przypadku czasopisma zagranicznego stosujemy zapis oryginalny (Bd., Jg., vol.). Jeśli czasopismo nie ma tomu lub rocznika (a ukazuje się więcej niż jeden numer/zeszyt w danym roku), wówczas w pierwszej kolejności należy zapisać rok, następnie po przecinku numer lub zeszyt. W przypadku, gdy czasopismo nie stosuje określeń typu „z.” czy „nr”, można stosować zapis „[nr]”, „[z.]”, w przypadku czasopism zagranicznych „[no.]”.

- c) Cytując artykuł w pracy zbiorowej, między tytułem artykułu i tomu należy umieścić po przecinku [w:].
 - d) Tytuły częściej cytowanych edycji źródłowych, ewentualnie czasopism i wydawnictw zbiorowych, a także nazwy instytucji, takich jak archiwa czy biblioteki, po raz pierwszy należy zapisać w pełnym brzmieniu, podając w nawiasie dalej cytowany skrót („dalej cyt.: ...”), np.: „Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej cyt.: APT)”; Biuro Udostępniania Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (dalej cyt.: BU IPN), w przypadku Oddziałów czy Delegatur IPN należy stosować: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział Gdańsk (dalej cyt.: IPN Gd.) – NIE Archiwum IPN Gdańsk, dalej cyt.: AIPN Gd., ponieważ Archiwum IPN to archiwum zakładowe tej instytucji, nie historyczne.
 - f) Przy cytowaniu archiwaliów należy podawać: oryginalną nazwę archiwum w języku i alfabecie, w którym jest ona oficjalnie sformułowana, oraz miejscowość, w którym archiwum się znajduje, nazwę zespołu, dokument, sygnaturę, zakres kart lub stron. Przy stosowaniu skrótów nazw archiwów lub zespołów należy używać tych, które są w powszechnym użyciu lub są zalecane przez daną instytucję.
 - g) Powołując się na publikację internetową, należy podać: inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł kursywą, adres strony, datę dostępu w Internecie.
- 12) Redakcja zastrzega sobie prawo wstępnej weryfikacji tekstów, po której zostają one przekazywane do recenzji zewnętrznej.
 - 13) Wszystkie teksty publikowane przez Fundację Generał Elżbiety Zawackiej w Toruniu są poddawane adiustacji i korektom, po czym przekazywane do korekty autorskiej. Autorzy zobowiązują się do niezwłocznego jej wykonania (nie dłużej niż 7 dni).
 - 14) Po opublikowaniu tekstu autor otrzymuje egzemplarze autorskie w liczbie określonej w umowie wydawniczej, którą wydawca podpisuje z autorem, uzyskawszy środki na druk przesłanego materiału, ale zawsze przed oddaniem do opracowania edytorskiego tekstu.

NASI AUTORZY

DOROTA KROMP historyk, pracownik Biblioteki Głównej UMK, sekretarz Zarządu FGEZ

BARBARA ROJEK pracownik FGEZ (dział: Archiwum WSK)

KATARZYNA MINCZYKOWSKA dr, archiwistka, historyk (kierownik Archiwum, wiceprezes Zarządu FGEZ)

ANNA ROJEWSKA bibliotekarz, pracownik FGEZ (dział: Archiwum WSK)

GRZEGORZ NADROWSKI nauczyciel historii w Zespole Szkół Ekonomicznych im. gen. E. Żakwackiej w Toruniu

ELŻBIETA SKERSKA polonistka, pracownik FGEZ (dział: Archiwum Pomorskie)

ALICJA PACZOSKA-HAUKE dr, historyk, pracownik IPN Bydgoszcz

DOROTA ZAWACKA-WAKARECY chemik, dyrektor Zespołu Szkół Muzycznych w Toruniu, opozycjonistka lat 80-tych XX w. wieloletni społeczny pracownik FGEZ, od 1996 r. społeczny prezes Fundacji

**WYDAWNICTWA WŁASNE
FUNDACJI GENERAL ELŻBIETY ZAWACKIEJ
„ARCHIWUM I MUZEUM POMORSKIE ARMII KRAJOWEJ
ORAZ WOJSKOWEJ SŁUŻBY POLEK” W TORUNIU**

Nr tomu	Autor, tytuł	Cena 1 egz.	Liczba egz.
T. I	<i>Walka podziemna na Pomorzu w latach 1939–1945. Materiały I sesji naukowej w Toruniu 27–28 IX 1989 r.</i> , pod red. J. Szilinga, Toruń 1990.	nakład wyczerpany	
T. II	<i>Okręg Pomorze Armii Krajowej w dokumentach 1939–1945</i> , oprac. B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, J. Sziling, Toruń 1991.	nakład wyczerpany	
T. III	Zawacka E., <i>Szkice z dziejów Wojskowej Służby Kobiet</i> , Toruń 2000 (wznowienie).	23,00	
T. IV	<i>Armia Krajowa na Pomorzu. Materiały II sesji naukowej w Toruniu 14–15 XI 1992</i> , pod red. E. Zawackiej i M. Wojciechowskiego, Toruń 1993.	nakład wyczerpany	
T. V	<i>Słownik Biograficzny Konspiracji Pomorskiej 1939–1945</i> , cz. 1, pod red. E. Zawackiej i H. Maciejewskiej-Marcinkowskiej, Toruń 2002 (wznowienie).	nakład wyczerpany	
T. VI	<i>Pomorskie Organizacje Konspiracyjne (poza AK) 1939–1945. Materiały III sesji naukowej w Toruniu 6–7 XI 1993</i> , pod red. S. Salmonowicza i J. Szilinga, Toruń 1994.	nakład wyczerpany	
T. VII	Tomalak I., <i>Drugi brzeg. Wiersze wojenne i więzienne</i> , Toruń 1994.	nakład wyczerpany	
T. VIII	<i>Powojenne losy konspiracji na Pomorzu. Materiały IV sesji naukowej w Toruniu 19 XI 1994 r.</i> , pod red. E. Zawackiej i R. Kozłowskiego, Toruń 1995.	10,00	
T. IX	<i>Organizacje paramilitarne i pokrewne na Pomorzu w przededniu II wojny światowej. Materiały V sesji naukowej w Toruniu 18 XI 1995 r.</i> , Toruń 1996.	10,00	
T. X	<i>Słownik Biograficzny Konspiracji Pomorskiej 1939–1945</i> , cz. 2, pod red. E. Zawackiej, Toruń 1996.	15,00	
T. XI	<i>Okręg Pomorze Armii Krajowej</i> , cz. 1, Jaszowski T., <i>Podokręg Południowo-Wschodni</i> , Toruń 1996.	10,00	
T. XII	<i>Szlak partyzancki Armii Krajowej w Borach Tucholskich. Przewodnik</i> , Toruń 1995.	10,00	
T. XIII	Chrzanowski B., <i>Związek Jaszczurczy i Narodowe Siły Zbrojne na Pomorzu 1939–1947</i> , Toruń 1997.	nakład wyczerpany	
T. XIV	<i>Służba Polek na frontach II wojny światowej</i> , cz. 1, pod red. E. Zawackiej, Toruń 1997.	nakład wyczerpany	
T. XV	<i>Słownik Biograficzny Konspiracji Pomorskiej</i> , cz. 3, pod red. A. Zakrzewskiej i E. Zawackiej, Toruń 1997.	17,00	
T. XVI	Gąsiorowski A., <i>Polska Armia Powstania. Największa tajemnica pomorskiej konspiracji</i> , Toruń 1997.	15,00	
T. XVII	Chrzanowski B., <i>Miecz i Pług</i> , Toruń 1997.	nakład wyczerpany	
T. XVIII	<i>Słownik Biograficzny Konspiracji Pomorskiej 1939–1945</i> , cz. 4, pod red. A. Zakrzewskiej i E. Zawackiej, Toruń 1998.	20,00	
T. XIX	<i>Służba Polek na frontach II wojny światowej</i> , cz. 2, <i>Materiały VI sesji popularnonaukowej w Toruniu 16–17 XI 1996</i> , pod red. E. Zawackiej, Toruń 1998.	15,00	
T. XX	<i>Polskie Państwo Podziemne na Pomorzu 1939–45. Dyskusja nad konспекtem monografii. Materiały VII sesji – narady w Toruniu w dniu 15 listopada 1997 r.</i> , pod red. H. Maciejewskiej-Marcinkowskiej i J. Szilinga, Toruń 1998.	nakład wyczerpany	
T. XXI	Gąsiorowski A., <i>Pomorska Chorągiew Szarych Szeregów</i> , Toruń 1998.	20,00	
T. XXII	<i>Służba Polek na frontach II wojny światowej</i> , cz. 3, <i>Materiały VI sesji popularnonaukowej...</i> , pod red. E. Zawackiej, Toruń 1999.	15,00	
T. XXIII	Górski G., <i>Polskie Państwo Podziemne</i> , Toruń 1998.	15,00	
T. XXIV	<i>Służba Polek na frontach II wojny światowej</i> , cz. 8, <i>Z dziejów PWK i WSK (materiały)</i> , pod red. E. Zawackiej, Toruń 1999.	15,00	
T. XXV	<i>Służba wojenna Polek na frontach II wojny światowej</i> , cz. 6, <i>Bibliografia WSK 1939–1997</i> , pod red. I. Sawickiej, Warszawa–Toruń 1999.	nakład wyczerpany	
T. XXVI	<i>Z dziejów Wydziału Łączności Zagranicznej KG ZWZ–AK „Zagroda”. Materiały VIII sesji popularnonaukowej połączonej z VI Zjazdem Kurierów i Emisariuszy w dniu 14 XI 1998 r.</i> , pod red. K. Minczykowskiej i J. Szilinga, Toruń 1999.	15,00	
T. XXVII	<i>Polskie Państwo Podziemne na Pomorzu</i> , pod red. G. Górskiego, Toruń 1999.	18,00	

T. XXVIII	<i>Służba Polek na frontach II wojny światowej</i> , cz. 4, <i>Wojenna służba Polek w II wojnie światowej. Materiały IX sesji popularnonaukowej połączonej z II Zjazdem Kombatantek w Toruniu w dniach 6–7 listopada 1999 r.</i> , pod red. M. Golona i K. Minczykowskiej, Toruń 2000.	nakład wyczerpany	
T. XXIX	<i>Materiały do dziejów Pomorskiego Okręgu ZWZ-AK</i> , oprac. K. Minczykowska i J. Sziling, Toruń 2000.	15,00	
T. XXX	<i>Informator o zbiorach Fundacji „Archiwum Pomorskie Armii Krajowej”</i> , pod red. K. Minczykowskiej, Toruń 2000.	10,00	
T. XXXI	<i>Relacje członków konspiracji pomorskiej w latach 1939–1945</i> , oprac. E. Kwiatkowska-Dybaś, Toruń 2000.	25,00	
T. XXXII	<i>Wkład archiwów w rozwój badań nad polskim czynem zbrojnym 1939–1945. Materiały X sesji popularnonaukowej w Toruniu w dniu 18 listopada 2000 r.</i> , pod red. K. Minczykowskiej i J. Szilinga, Toruń 2001.	10,00	
T. XXXIII	Sznajder J., <i>Wspomnienia partyzanta AK z Borów Tucholskich 1939–1945</i> , oprac. B. Chrzanowski, Toruń 2001.	15,00	
T. XXXIV	Chrzanowski B., Gąsiorowski A., <i>Wydział Marynarki Wojennej „Alfa” KG AK</i> , Toruń 2001.	20,00	
T. XXXV	<i>Słownik Biograficzny Konspiracji Pomorskiej 1939–1945</i> , cz. 5, pod red. E. Skerskiej, Toruń 2001.	20,00	
T. XXXVI	Owsiński M., <i>Polscy więźniowie polityczni w obozie Stutthof 1939–1945</i> , Toruń 2001.	15,00	
T. XXXVII	<i>Terenowe struktury Delegatury Rządu RP na Kraj 1939–1945. Materiały XI sesji naukowej w Toruniu w dniu 17 listopada 2001 r.</i> , pod red. G. Górskiego, Toruń 2002.	15,00	
T. XXXVIII	Krzyżanowski M., <i>Wspomnienia żołnierza Pomorskiego Okręgu AK</i> , Toruń 2002.	5,00	
T. XXXIX	Kujawski J., <i>Zatartym tropem... Harcerstwo i konspiracja we wspomnieniach nowomieszczanina</i> , Toruń 2002.	15,00	
T. XL	<i>Służba Polek na frontach II wojny światowej</i> , cz. 5, <i>Wojenna służba Polek w II wojnie światowej. Materiały z sesji popularnonaukowej w Toruniu w dniu 16 listopada 2002 r.</i> , pod red. W. Rezmera, Toruń 2003.	15,00	
T. XLI	<i>Służba Polek na frontach II wojny światowej</i> , cz. 7, <i>Sylwetki kobiet-żołnierzy</i> , pod red. K. Kabzińskiej, Toruń 2003.	nakład wyczerpany	
T. XLII	<i>Społeczeństwo pomorskie w latach okupacji niemieckiej 1939–1945. Materiały XIII sesji popularnonaukowej w Toruniu w dniu 15 listopada 2003 r.</i> , pod red. K. Minczykowskiej i J. Szilinga, Toruń 2004.	15,00	
T. XLIII	<i>Słownik biograficzny kobiet odznaczonych Orderem Wojskowym Virtuti Militari</i> , t. I, A–G, pod red. E. Zawackiej, Toruń 2004.	25,00	
T. XLIV	<i>Władze i społeczeństwo niemieckie na Pomorzu Wschodnim i Kujawach w latach okupacji niemieckiej (1939–1945). Materiały XIV sesji popularnonaukowej...</i> , pod red. K. Minczykowskiej i J. Szilinga, Toruń 2005.	15,00	
T. XLV	<i>Słownik Biograficzny Konspiracji Pomorskiej 1939–1945</i> , cz. 6, pod red. Elżbiety Skerskiej, Toruń 2004.	25,00	
T. XLVI	<i>Słownik biograficzny kobiet odznaczonych Orderem Wojskowym Virtuti Militari</i> , t. II, H–O, pod red. E. Zawackiej, Toruń 2006.	25,00	
T. XLVII	<i>Służba Polek na frontach II wojny światowej</i> , cz. 9, <i>Wojenna służba Polek w II wojnie światowej. Materiały XV sesji popularnonaukowej w Toruniu</i> , pod red. K. Minczykowskiej i J. Szilinga, Toruń 2006.	15,00	
T. XLVIII	<i>Służba Polek na frontach II wojny światowej</i> , cz. 10, <i>Sylwetki kobiet-żołnierzy</i> , pod red. K. Kabzińskiej, Toruń 2006.	25,00	
T. XLIX	B. Ziółkowski, Kujawski Związek Polityczno-Literacki i Kujawskie Stowarzyszenie Społeczno-Literackie na Kujawach wschodnich w latach okupacji niemieckiej 1939–1945 (<i>działalność i losy konspiratorów</i>), Toruń 2006.	20,00	
T. L	K. Minczykowska, Elżbieta Zawacka, „Zelma”, „Sulica”, „Zo”, Toruń 2007.	15,00	
T. LI	<i>Polityka germanizacyjna Trzeciej Rzeszy na Pomorzu Gdańskim w latach 1939–1945. Materiały sesji popularnonaukowej</i> , pod red. K. Minczykowskiej i J. Szilinga, Toruń 2007.	15,00	
T. LII	<i>Słownik biograficzny kobiet odznaczonych Orderem Wojskowym Virtuti Militari</i> , t. III: P–Ż, pod red. E. Zawackiej, przy współpr. D. Kromp, Toruń 2007.	25,00	
T. LIII	S. Grochowina, <i>Nauczanie dzieci polskich w jawnym niemieckim i tajnym polskim systemie szkolnym w Toruniu w latach 1939–1945</i> , Toruń 2007.	10,00	

T. LIV	<i>Wokół strat ludności pomorskiej w latach 1939–1945. Materiały XVII sesji popularyzacyjnej w Toruniu</i> , pod red. D. Kromp, K. Miczykowskiej i J. Szilinga, Toruń 2008.	15,00	
T. LV	S. Grochowina, J. Sziling, <i>Barbarka. Miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)</i> , Toruń 2009.	15,00	
T. LVI	<i>System obozów niemieckich na Pomorzu i terenach sąsiednich (1939–1945)</i> , pod red. S. Grochowiny, D. Kromp i J. Szilinga, Toruń 2010.	15,00	
T. LVII	<i>Prof. dr hab. Elżbieta Zawacka (1909–2009). Materiały do biografii</i> , pod red. K. Minczykowskiej, Toruń 2011.	nakład wyczerpany	
T. LVIII	Bogdan Chrzanowski, <i>Delegatura Rządu RP na Kraj na Pomorzu. Nieznane karty z runtu walki cywilnej podczas okupacji niemieckiej i po jej zakończeniu</i> , Toruń 2011.	15,00	
T. LIX	<i>Charków–Katyń–Twer–Bykownia. W 70. rocznicę zbrodni katyńskiej</i> , zbiór studiów pod red. A. Koli i J. Szilinga, Toruń 2011.	nakład wyczerpany	
T. LX	S. Grochowina, T. Pietrzyk, <i>Charków–Katyń–Twer–Bykownia. W 70. rocznicę zbrodni katyńskiej. Katalog z wystawy</i> , Toruń 2012.	nakład wyczerpany	
T. LXI	<i>Służba Polek na frontach II wojny światowej</i> , cz. 11. <i>Sylwetki kobiet-żołnierzy (III)</i> , pod red. S. Grochowiny i D. Kromp, Toruń 2012.	bezpłatne	
T. LXII	<i>Pomorzanie w Wehrmachcie. Materiały z XXI sesji naukowej w Toruniu w dniu 3 listopada 2011 roku</i> , pod red. J. Szilinga, Toruń 2012.	nakład wyczerpany	
T. LXIII	<i>Kobiety w wojnach o niepodległość i granice 1918–1921. Materiały z XX sesji naukowej w Toruniu w dniu 5 listopada 2010 roku</i> , pod red. W. Rezmera, Toruń 2012.	nakład wyczerpany	
T. LXIV	A. Gąsiorowski, <i>Komenda Obrońców Polski Okręg Pomorze</i> , Toruń 2012.	bezpłatne	
T. LXV	<i>Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945</i> . cz. 7, pod red. E. Skerskiej, Toruń 2013.	20,00	
T. LXVI	Relacje członków konspiracji pomorskiej w latach 1939–1945, wyboru dokonała i oprac. E. Kwiatkowska-Dybaś, Toruń 2015.	20,00	
T. LXVII	<i>Polska 1939–1945. Obszary inkorporowane do Rzeszy, Generalne Gubernatorstwo oraz ziemie wcielone do Związku Radzieckiego. Podobieństwa i różnice. Materiały XXII sesji naukowej w Toruniu w dniu 7 listopada 2012 roku</i> , pod red. B. Chrzanowskiego, Toruń 2014.	15,00	
T. LXVIII	<i>Armia Krajowa na Pomorzu Gdańskim</i> , pod red. G. Górskiego, przy współpr. K. Minczykowskiej, Toruń 2014.	bezpłatne	
T. LXIX	<i>Akcja „Burza”, Materiały z XXIV sesji naukowej w Toruniu w dniu 18 listopada 2014 roku</i> , pod red. K. Minczykowskiej i J. Szilinga, Toruń 2015.	15,00	
T. LXIX	A. Mikulska, J. Mikulska, <i>Katalog ze zbiorów Fundacji General Elżbiety Zawackiej. Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek/Catalogue of the collections of the Foundation of General Elżbieta Zawacka. Pomeranian Archives and Museum of the Home Army and the Military Service of Polish Women</i> , pod red. K. Minczykowskiej, Toruń 2017.	bezpłatne	
T. LXX	<i>Informator o zbiorach archiwalnych Fundacji General Elżbiety Zawackiej. Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek / Guide to the collections of the archive of the Foundation of General Elżbieta Zawacka. Pomeranian Archives and Museum of the Home Army and the Military Service of Polish Women</i> , pod red. K. Minczykowskiej, Toruń 2017.	bezpłatne	
Poza serią	Biuletyn Fundacji 1988–2014 www.zawacka.pl/biuletyn.html		
	<i>Kiedy brata zabija brat</i> , do wyd. przygot. J. Garliński, Wyd. Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1995.	nakład wyczerpany	
	E. Zawacka, <i>Czekając na rozkaz</i> , Wyd. KUL, Lublin 1992.	nakład wyczerpany	
	S. Grochowina, <i>Polityka kulturalna niemieckich władz okupacyjnych w Okręgu Rzeszy Gdańsk–Prusy Zachodnie, w Okręgu Rzeszy Kraj Warty i w Rejencji Katowickiej w latach 1939–1945</i> , Toruń 2013.	20,00	
	K. Minczykowska, <i>Cichociemna. General Elżbieta Zawacka „Zo” (1909–2009)</i> , Toruń–Warszawa 2014.	40,00	

Wymienione publikacje można nabyć w Biurze Fundacji, 87-100 Toruń, ul. Podmurna 93 (także za zaliczeniem pocztowym); e-mail: sekretariat@zawacka.pl; www.zawacka.pl

Statutową działalność Fundacji w 2016 r. wspierali:

**Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego**

Fundacja Banku Zachodniego WBK

Grupa Santander

Fundacja Banku Zachodniego WBK,
Gmina Miasta Toruń,
Instytut Pamięci Narodowej,
Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego,
Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku,
Województwo Kujawsko-Pomorskie
oraz Urząd do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych w Warszawie

WYDAWCA

Fundacja General Elzbiety Zawackiej. Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek, ul. Podmurna 93, 87-100 Toruń, tel./fax: + 48 56 6522186,

e-mail: sekretariat@zawacka.pl, www.zawacka.pl

PRZYJMOWANIE INTERESANTÓW ARCHIWUM: poniedziałek-czwartek, 9.00-14.00

WYSTAWY: poniedziałek-piątek, 9.00-14.00

KONTO BANKOWE: Wielkopolski Bank Kredytowy, Oddział Toruń, nr rachunku:
82 1090 1506 0000 0000 5002 0244.

**GROMADZIMY ŚRODKI
NA PEŁNOMETRAŻOWY FILM FABULARNY
poświęcony życiu gen. Elżbiety Zawackiej „Zo”**

nr wydzielonego rku: 27 1090 1506 0000 0001 3606 6151

Swift code: PPL PP

(Tytuł wpłaty nie jest konieczny, ponieważ konto
jest wydzielone tylko do obsługi projektu filmowego)